DE HOORN SCHALT

ANTOON THIRY

BIJ EM. QUERIDO'S UITGEVERS-MIJ. N.V. VERSCHEEN VERDER:

A. H. NYHOFF

TWEE MEISJES EN IK

ROMAN

Ingenaaid . . f 3.50 — Gebonden . . f 4.50

OORDEEL DER PERS:

Dit is een boek, waarvan men niet e e n s, maar telkenmale genieten kan. Het neemt een eerste plaats in bij de hedendaagsche romanliteratuur. Het Noorden

Eindelijk weer eens een goed Nederlandsch boek! De meeste boeken, die ik ter recensie ontvang, geef ik weg. Ze zijn in den regel het bezitten niet waard. Maar dit fijne boekje is om te behouden en het in onze boekenkast een goede plaats te geven. Indische Courant

Tusschen de oorspronkelijke Nederlandsche romans, die in de laatste jaren verschenen zijn, is dit werk van een beginneling een heerlijke verrassing. Welk een origineele geest spreekt eruit, wat een durf om het nu eens heel anders te doen dan men in Nederland van een roman gewend is! Het is daarbij zoo ruim en frisch: niets van de bedompte Hollandsche binnenhuisatmosfeer vinden we erin. Toch is het geenszins een luchtig of oppervlakkig verhaal. Zeldzaam zuiver en beheerscht weet de schrijfster de verborgen verlangens in een menschenziel bloot te leggen, en op vele punten blijkt, dat hier een vrouw met rijke levenservaring aan het woord is. Prov. Overijsselsche en Zwolsche Crt.

In de productie van onze vrouwelijke auteurs gedurende de laatste jaren zal dit boek een bijzondere plaats innemen. Wij durven dit boek met groote warmte aanbevelen, omdat het frisch en oorspronkelijk en buitengewoon goed geschreven is. Nieuwsblad van het Noorden

Scherp onderscheidt zich het werk van Mevrouw Nyhoff van dat van al haar litteraire zusters, ten eerste door haar veel krachtiger allure en taal, ten tweede door haar veel breederen cosmopolitischen kijk op het leven, ten derde door het feit, dat zij veel mee te deelen heeft van zelf doorleefde ervaringen. Mevrouw Nyhoff's eerste pennekind is als haar lievelingsfiguur Ann: levendig, onberekenbaar, maar zeer boeiend. En het is geen kleinigheid 407 kleinbedrukte pagina's boeiend te blijven. Nieuwe Arnhemsche Courant

De stijl in dezen roman is in één woord bewonderenswaardig. Elk woord en iedere zin getuigen van de zorgvuldigheid en weloverwogenheid, waarmee de schrijver te werk ging en toch slaat een spontaan en soms bijna wild rhythme door deze bladzijden, houdt een voortvarend tempo onzen geest in voortdurende actie en baant een ziedende levensdrift, een bruisende vitaliteit zich een weg door de welbeheerschte taal. Een boek als dit, dat van zooveel uiteenloopende milieus een scherp geteekend beeld geeft, van zooveel menschen een krachtige typeering, dat blijk geeft van zulk een scherp en artistiek inzicht in den loop der levens en dat met zooveel virtuositeit geschreven is, mag voorzeker als een bijzondere beschrijving in onze letteren worden aangekondigd.
J. M. Yssel de Schepper in het Weekblad voor Rotterdam

ALOM IN DEN BOEKHANDEL VERKRIJGBAAR

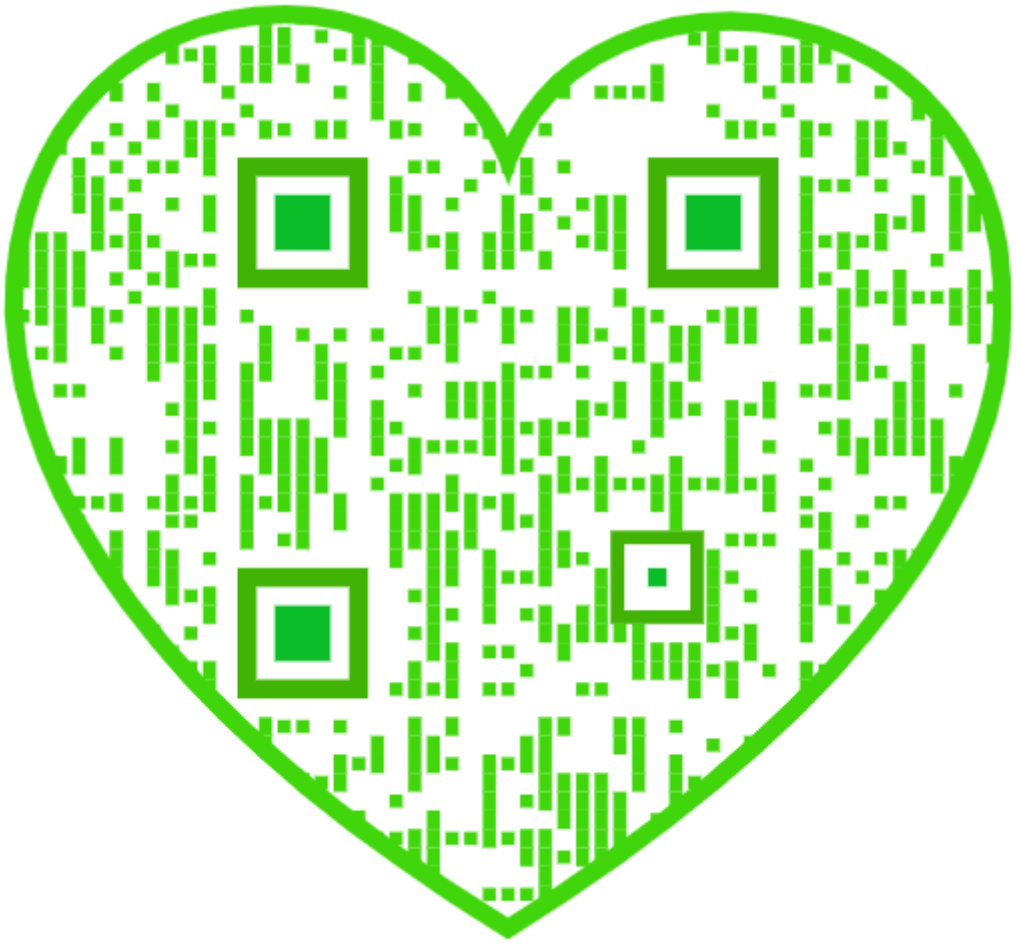

DE HOORN SCHALT

DE HOORN SCHALT

ROMAN DOOR

ANTOON THIRY

MCMXXXII
N.V. EM. QUERIDO'S UITGEVERS-MIJ
AMSTERDAM

DIT IS HET EERSTE VERHAAL UIT DEN CYCLUS

VLAANDEREN

AAN MARTHA VAN AEL

MIJN GOEDE VROUW EN TROUWE, STERKE LEVENSKAMERAAD, DIT VERHAAL, DAT ZE MEDE GEDRAGEN HEEFT, VAN DEN TE SAMEN MEEGESTREDEN EN MEEGELEDEN STRIJD VOOR VLAANDEREN

PROLOOG.

In de drukste handelsstraat van de stad, lagen ze naast elkaar, die twee oude, breede huizen met hun hooge trapgevels, 't eene genaamd „Sinte Quintinus" en 't andere „In het Schaap".

Maar terwijl in 't eerste de oude, stille Storme met zijn oudsten zoon, zijn befaamde, soliede meubelmakerij dreef, had de buurman, het magere, voorovergebogen Mijnheerke Bervoets, zijn zaak in wol en gebreide goederen, meer en meer verwaarloosd, om in zijn pakhuis zijn tijd gaan te verprutsen met den kweek van cactussen en kanarievogelkens, zoodat op een jaar of vier, vijf, zijn handel zoo dood was als een pier en er op een schoonen morgen, achter het antiek, klein-geruit uitstalraam een geel papier hing geplakt, waarop in groote letters te lezen stond: „Huis uit der hand te koop aan den meestbiedende."

De zoon Storme, die toevallig voor zaken de stad uit moest, ontdekte dat plakaat, bleef er even met stijgende verbazing op staan kijken, doch in plaats van voort naar de statie te gaan, haastte hij zich terug bij hen binnen. Hij wierp hoed en stok neer op een buffet in den winkel, liep door de gang hun werkhuis in dat luid rumoerde van 't gezaag en geklop van 't vele werkvolk, en recht naar zijn vader toe, die in zijn hoek een houten beeld van een ridder aan 't beitelen was.

Opgewonden klopte hij hem op den schouder, vroeg hem op dringenden toon om even mee te gaan, wat de oude, die verwonderd zijn goed Sinte-Jozefsgezicht

naar zijn zoon ophief, inwilligde en ze samen alzoo de trap opklommen naar de woonkamer die boven den winkel gelegen was.

„Vader!" sprak hij geestdriftig en zijn blond-bebaard gezicht straalde. „Wilt ge nu wat weten? „'t Schaap" hiernevens is te koop!"

De oude schudde eens zijn hoofd overentweer en keek dan met droeve oogen naar den grond.

„Is het zoover gekomen?" zuchtte hij. „Da's 't laatste dus. Maar ik begrijp niet, Jehannes, dat gij daar blij kunt om zijn?"

De jonge man trok even zijn hoofd achteruit, verbaasd.

„Blij? Maar ik ben niet blij, Vader! 'k Vind het erg voor Mijnheerke Bervoets. Maar 't is nu eens zóó. Hij had het al veel vroeger moeten doen en ergens stil gaan leven. Wat deed hij in zoo'n groot huis? Maar 'k wou u zeggen: laat ons het koopen!"

„Wij? Waarom?"

„Om van de twee een enkel te maken. Zijn pakhuis, zijn keuken en achterkamer voegen we bij ons werkhuis en breiden onze zaken uit. Werk hebben wij immers zooveel als we willen. Hoeveel bestellingen heb ik u al niet weten opzeggen omdat ons volk de handen vol had. Uw naam moet ge niet meer maken, Vader! Dien kennen ze, in Brussel, in Antwerpen, heel het land door. In plaats van met tien, twaalf man werken wij er met dertig. Luc komt 't volgend jaar van de universiteit als ingenieur. Er is hier sito plaats voor hem. Ons Goeleke keert in Augustus uit de kostschool terug. Ook zij kan meehelpen voor

't kantoorwerk; ze kent haar talen, is consiencieus. Zie toch eens wat toekomst! Toe Vader, laat er ons niet mee talmen! Nog eens: uw naam is immers borg genoeg dat het gaan zal!"

De oude keek zijn jongen nu nog onthutster aan als in den beginne. Doch na een wijle, schudde hij langzaam, doch krachtdadig, zijn hoofd overentweer.

„Neen, Jehannes!" zei hij beslist. „Stel dat uit uw zinnen, dat doe ik niet. Onze zaken uitbreiden? Eerlijk, 'k zou niet weten waarom. 't Gaat hier immers goed. Onze klanten zijn tevreden, ons werkvolk is tevreden, wij zijn tevreden, 'k begrijp niet wat gij nog meer wilt!"

„Meer werk, Vader! Voor Luc, voor Goeleke, voor zooveel anderen nog. Dat is toch ook wat!" antwoordde Jehannes dringend.

„Meer werk wilt ge, en dus meer volk!" ging de oude Storme nu als verschrikt verder. „Dertig man zegt ge? Maar jongen, dan is 't geen werkhuis meer, dan is 't een fabriek!" En hij sloeg bij dit laatste woord als in angst zijn handen rond zijn hoofd.

„Waar haalt gij het toch uit? Zóóveel vólk dat ik het niet meer zou kunnen overzien, dat ik niet meer zou weten waaraan ieder bezig is of ik zou het in een boekske moeten schrijven, dat ik niet eens de stukken in mijn hand zou hebben gehad die uit mijn huis zouden gaan? Maar dat ware de renuwatie! Gezwegen nog van 't eigen werk dat 'k zou moeten laten staan om lijk een zot van de eene bank naar de andere te draven!"

„Maar ik ben er dan toch ook nog en Luc zou er

zijn!" verweerde zich de jonge man koppig. Maar de oude nam hem het woord af.

„Zeker zijt gij er, als ge niet vergeet wat ge allemaal nog te leeren hebt. Luc, ja, die kan goed teekenen, maar werken is toch nog wat anders. En wat ge van ons' Goeleke zegt, Jehannes, neen dat nooit, ze komt op geen kantoor, al zou het mijn eigen zijn!" De stem van de oude Storme klonk beslister en beslister en toen de zoon nog wat zeggen wou en zijn vader smeekend bij den arm pakte, wees hij hem naar de horlogie in den hoek.

„Kijk eens daar, zie, half-acht door!" sprak hij streng. „En om kwartier vóór den achten gaat de trein. Als ge niet van de beenen maakt, mist ge de afspraak te Brussel. Toe, Jehannes, 't is toch nutteloos. Ik kan er niet aan peinzen. Ga nu gauw!" Waarna hij zich omwendde en terug naar het werkhuis bij zijn ridder keerde, terwijl de jonge man, zuchtend en droef te moede om zooveel onbegrip, haastig naar de statie liep.

EERSTE HOOFDSTUK

Het lof was ten einde.

Omvloeid van zilveren belgerinkel en melodieus orgelgezang borg de priester de stralende monstrans in het gouden, van kaarslicht overglansde tabernakel, waarna het volk recht-stond en langzaam in een dichte rij in 't midden der schemerige beuken naar buiten stroomde.

Pauwel en Mijnheer Bergmans, die in de linker zijbeuk, naast het arm-verlichte Heilig Graf, met het lang uitgestrekte, mysterieuse lijk van Jezus erin, dicht bijeen hadden gezeten liepen achter elkaar de kerk uit. In 't portaal presenteerde Mijnheer Bergmans aan zijn vriend 't wijwater voor een afscheidskruiske, waarna ze hun hoeden opzetten, en al vragend naar elkaars gezondheid en die van de familie, door het andere volk drongen om aan den overkant der straat te wachten op Mijnheer Provo, den organist, die op 't hoogzaal nog volop zijn orgel liet ruischen.

Sinds Pauwel weduwnaar geworden was, hadden de drie vrienden er hun gewoonte van gemaakt, elkaar iederen Maandag avond na het zes-urenlof in de Preekheerenkerk te ontmoeten, van waar ze dan samen, al vertellend, op stapten naar de Groote Markt om daar in „Den Rozenhoed" een uurke of twee onder de menschen te zijn en er een potje smousejas te spelen.

De kerkgangers vloeiden intusschen verder de kerktrappen af, verspreidden zich zacht sprekend naar links en rechts in de donkere straat, en even nadat het orgel in een laatste jubeling was stilgevallen,

verscheen daar ook, uit een laag zijdeurke in 't portaal, het lange, bewegelijke figuur van Mijnheer Provo. Vlug sloeg hij een wijwaterkruis, drukte met een breed gebaar zijn flambard achter op zijn hoofd, trippelde de trappen af en was seffens bij de vrienden die hij luidruchtig begroette en met geweld de hand schudde.

Nevens elkaar wandelden ze nu de stad in. Mijnheer Bergmans en Pauwel, langzaam en deftig, het hoofd lichtjes voorover en met den stok op den rug. En aan den rechterkant, los van de rustige, zwijgzame aaneengeslotenheid van die twee, de magere, druk-bewegelijke artisten-gestalte van Mijnheer Provo, dadelijk met breede, romantische gebaren aan 't oreeren over het nieuwe lof dat ze zoo juist gehoord hadden en vandaar verder over muziek en kunst, die nu meer dan ooit aan beteekenis wonnen om 't hoofd te kunnen bieden aan de miseries van dezen onzinnigen oorlogstijd.

't Was een donkere, laag-bewolkte avond, op 't einde van October. In het dunne, tegen vliegeraanvallen afgedekte licht der enkele straatlantaarns rijden zich nevenseen de huizen met hun geloken blinden of neergelaten rolluiken, somber en stil, als heelemaal afgestorven en diep in zich zelf begraven. En geen gerucht leefde er, hier niet noch in de zijstraten die ze voorbij-gingen, dan de uitstervende stappen der huiswaarts-keerende kerkgangers en ook, van den kant van 't station, wat loom gerol en gebonk van treinen die gerangeerd werden, terwijl over dat alles heen het eeuwig

weg- en dan weer plots aan-schokkend kanongedonder bromde dat nu al meer dan anderhalf jaar van ginder ver aan Yzer en zee, zonder openthoud over 't land gestooten werd, en dat de huizen en de grond onder hun voeten als met bevend kreunen beantwoordden.

Mijnheer Provo, die leeraar in zang was geweest aan de stedelijke muziekschool, en buiten het groote koor „Cecilia" ook nog, hier bij de Preekheeren, 't orgel voerde, liet zijn heldere barytonstem vol warme geestdrift ingaan tegen de doodsche beklemming om hen heen.

„Ja, ja, mijn beste Ede!" sprak hij verder en hij boog zich schuin naar de kleine gestalte van Mijnheer Bergmans en nam hem vast bij den arm alsom hem er des te beter van te overtuigen. „Alles brengt zijn reactie mee, en dat dan zooals altijd van uit een onverwachten hoek. Groote tijden zijn het voor de kunst. En geloof mij, ze zullen nog grooter worden. De ziel wil weg uit dees miserie waarmee ze'nen mensch anders nog zot zouden krijgen. Ze wil naar 't licht. En wat anders voert heur naar 't licht dan de kunst? Al zegt hij het niet, onze vriend Pauwel peinst op dit oogenblik misschien aan den godsdienst. Zeker, 'k zal hem niet tegenspreken, zijn gedacht is juist. Maar hoe gebeurt het? Door de kunst. Een mis, een lof, een vader-ons, een weesgegroet, een kruiske zelf, is kunst. Het moet kunst zijn wil het goed zijn en de ziel omhoog voeren, het licht in, naar daar waar men geen kanonnen hoort en geen Duitschers ziet,

waar geenen kou is en geenen honger en geen vuil en geen pijn: in het licht!"
Zijn stem klom en klom, zijn bovenlijf en zijn geflambard, lang-gelokt hoofd kwamen recht en zijn rechterhand, open als droeg ze het licht waarover hij sprak, rees pathetisch omhoog.
Even zweeg hij, wachtend op een antwoord van Mijnheer Bergmans. Maar deze zei niets, zuchtte slechts een keer en 't leek wel of hij zijn hoofd een beetje dieper liet zinken.
't Verwonderde Mijnheer Provo zoo dat hij onwillens zijn hand zakken liet en zijn gezicht terug naar zijn buurman neeg.
Dat Pauwel niets zei, dat was natuurlijk. Altijd was hij naar den stillen kant geweest, vóór zijn huwelijk met Provo's zuster, zoowel als er na. En nu Lucas, zijn tweede zoon, ginder aan 't front was, kwam er nog veel minder uit, ondanks alles wat dat goede Goeleke, zijn dochter, ook verzon om hem het leven thuis zoo aangenaam mogelijk te maken. Trouwens van nature was hij traag van denken, en van zoolang hij hem kende — en dat was nu meer dan veertig jaar terug — had hij steeds een dag of twee noodig gehad om iets te verwerken en er dan heel voorzichtig en schuchter zijn meening over te zeggen. Ten minste als hij even tijd had gevonden om zijn hoofd en zijn hart los te maken van zijn meubel- en houtsnijderswerk waaraan hij met lijf en ziel hing.
Maar hoe Mijnheer Bergmans, die nochtans anders zoo vlug was om tegen Provo's enthousiaste para-

doxen het zijne in te brengen, dezen keer zwijgen bleef, neen, dat verstond de muzikant niet. Zoo iets was nu nog nooit gebeurd!

't Prikkelde hem en dadelijk ging hij dan ook verder.

„En zeg nu weer niet dat ik in de wolken zit. Neen, neen, ik sta met bei mijn voeten vast op den grond. 'k Zie goed genoeg wat er in de andere menschen omgaat. 'k Ben toch niet voorniet dirigent van ons beroemd „Cecilia" koor! Wat was het vroeger, ondanks al onze eerste prijzen? Ge hebt toen toch dikwijls genoeg triestig uw schouders op gehaald om die vijftig, zestig man, wat nochtans veel was, heel veel, vergeleken met wat ge elders anders zaagt. En dan kwaamt ge altijd af met wat het vroeger was, in den ouden tijd, toen ze hier bij ons, precies lijk in Oudenaerde waarvan ze de cijfers kennen, met vijftienhonderd, tweeduizend man zelf in onze kathedralen hun missen en loven uitvoerden. Geen koorkens van vijf of tien minuten, die ze bij pot en pint met veel moeite aanleerden en repeteerden, om ze daarna in de een of andere rhumatieke feestzaal ten gehoore te brengen voor hun vrouw en hun kinderen, hun nichtjes en kozijntjes, en alzoo een avond van verveling te verdrijven. Maar stukken van een uur en langer nog, en telkens maar weer nieuws en nóg nieuws, en die ze in hun kerk, in dienst van God, onderlijnd door orgel, violen en blaasinstrumenten, hun ziel ten hemel lieten voeren! Ik moet ú dat allemaal niet uiteendoen, Ede-

vriend. Gij hebt het alles zelf genoeg nagepluisd en onderzocht en weet er meer van dan wie ook! En gij weet ook, als ik weer eens blij met een eerste prijske van ergens weerkeerde en mijn Cecilianen werden ingehaald, hoe dikwijls gij mij dan kwaad en triestig hebt gemaakt met uw „Vlaamsch Verleden". Zekers, een groot en schoon volk moeten wij toen geweest zijn en hoe geerne zou 'k mijn eigen niet geven, ervoor werken dag en nacht, als het zoo nog was!

Maar nu is de keering gekomen, ge kunt me gelooven of niet. Nu staan wij met geen vijftig, zestig mannekens meer, weet-ge! Nooit ofte nooit raadt gij met hoeveel we al zijn, gij niet, Ede, en Pawel nog minder. 'k Zal 't u zeggen: met over de tweehonderd! En iedere week komen er nog bij. Ons „Sinte-Cecilia" zaaltje wordt te klein voor zooveel volk. 'k Zal ze moeten tegenhouden, met ladders, binnenkort! Ze hangen aan mijn ooren om twee keeren in de week te repeteeren, om er ook hun vrouwen en dochters bij te laten en er een groot gemengd koor van te maken. 'k Zal het doen. Gij kent mijn leus: excelsior. En dan nog een stap en we zijn terug in de kerk, waar wij feitelijk hooren!

En beweert nu in Godsnaam niet dat onze menschen het doen om thuis, waar geen licht en geen vuur is, weg te zijn, in 't licht en de warmte. Dan zijt ge mis. Ge moet ze hooren zingen. Zoo'n aandacht, en zoo'n overgaaf! 't Zit trouwens in de lucht. Zelfs die betaalde slaapkoppen van kerkzangers, zijn

wakker geworden. Dat hebt ge daar juist toch kunnen hooren. Een verschil, lijk van nacht en dag, met vroeger. En 't zal nog beteren! 'k Voel mij weer jong worden en 'k droom weer van een orkest te hebben. Eindelijk ook eens een orkest! Edevriend, mijn kop zingt ervan. 's Nachts zwem ik weer in muziek, 't maakt mij koortsig dat mijn hart ervan klopt als een klok en geloof mij, 'k ga weer componeeren. 'k Zit er vol van, 't moet eruit. En geen liekens meer van 't Melk-boerinneke of van den Klokluier of andere flauwiteiten voor liederavonden. Cantaten zullen het zijn, missen, loven, symfonieën! Geef mij papier en inkt, geef mij mijn orkest, en ge zult ze hooren!"

Hartstochtelijk, van heel diep uit de keel, als een kreet van smachtend verlangen kwam dat laatste eruit. En dan na een langen, diepen zucht, terwijl hij zijn flambard afnam en zijn wollend, wit haar schudde, besloot hij als in jubel:

„De zielen ontwaken! De zielen ontwaken!"

Nog altijd zei Mijnheer Bergmans niets en hij liep steeds op zijn zelfden, gemeten stap in gedachten verder. Pauwel hief even het hoofd op naar de lange gestalte van zijn schoonbroer, die in zijn ontroering eenige stappen vooruit geschoten was, zuchtte eens en keek toen ook weer neerewaarts naar den grond vóór zijn langzaam, lichtjes-sleepende voeten.

Een wijle liepen ze zoo, zwijgzaam, en van tusschen de donker-afgeteekende gevel- en dakenkarteling drong zich weer het doffe kanongerommel op.

Eindelijk nam ook Mijnheer Bergmans het woord.

„Provo-jongen," sprak hij gedempt, „'t is misschien allemaal wel waar, wat dat ge daar zegt. Maar, neem het mij niet kwalijk..., ík zie het niet Ge weet het, ik moet het u niet herhalen: ik zie de menschen van onzen tijd niet geerne. 'k Heb ze nooit geerne gezien. Ze kunnen niets, ze zijn niets. Maar wat ik er nu van beleven moet... dat had ik er toch nooit van durven verwachten..."

Als gestoken, met een ruk, was Mijnheer Provo weer naast hem.

„Hoe? Wat beleven, Ede?... Wat verwachten?..." vroeg hij opgewonden, gereed tot verweer.

„Zooveel gemeens, zooveel vuils als er nu gebeurt, sints de Duitsch hier is. Gij zegt: de zielen ontwaken. Omdat er een stuk of tweehonderd bij u zingen komen. En daarmee schiet gij de wolken in, Provo-jongen! Maar de rest... spreek mij niet van de rest!"

Mijnheer Bergmans zijn stem klonk dof- en bitterverwijtend, als wurgend uit de keel. En zich langzaam tot Pauwel richtend kloeg hij verder:

„De menschen!... alle dagen is 't weer versch vuil!... En wat ik nu verleden week gehoord heb, van niemand minder dan van Pastoor Robijns, zie, eraan te denken alleen maakt mij ziek!... De menschen, eerlijk gezegd, 'k zie ze nu liever niet meer. 'k Had me voorgenomen stil thuis te blijven en me nergens, nergens meer te laten zien. En had mijn vrouw zoo niet aangedrongen dat ik dezen avond, om een beetje van mijn dubben

en mijn verbittering verlost te zijn, toch lijk gewoonte naar ons Maandagsch lof zou gaan en daarna dan met u naar den Rozenhoed, 'k had het onze meid vast en zeker laten afzeggen. Maar nu we weer op het kapitel van de menschen geraakt zijn, nu wringt dat alles me weer naar de keel."

Hij bleef even staan, nam Provo bij den arm en ook Pauwel.

„En als gij me nu een plezier wilt doen beste vrienden, laat me dan als-'t u-blieft naar huis keeren. In den Rozenhoed gaan zitten en daar zekere gezichten moeten zien, gelooft me, 't zal me niet goed doen..."

Provo wist niet wat hij hoorde. Hij week ervan achteruit.

„Maar Ede-vriend!" riep hij uit en hij sloeg van verwondering zijn armen wijd open. „Dat ge de wereld met een vergrootglas bekijkt, dat weet ik al lang. Maar dat ge alles zoo gingt aantrekken, dat ge de menschen zoudt gaan schuwen, neen, zoo iets begrijp ik niet!"

Zelfs Pauwel kwam er met een diepen zucht uit zijn luisterende passiviteit.

„Ge doet me verschieten, Ede!" sprak hij ontroerd. Doch dadelijk daarop, alsom dat eene woord direct te vergoeilijken, ging hij verder:

„Als het niets anders is dan dat, weet ik er echter iets op. Wat peinst ge ervan, om in plaats van in den Rozenhoed bij ons thuis een potje gaan te kaarten? Dan blijven wij onder ons en ge ziet geen menschen!"

„Bravo, Pauwel!" juichte Mijnheer Provo. „Bene

trovato! Ge zegt gij wel nooit veel, maar als ge wat zegt, is het altijd goed! Komt op dan!"
En daar Bergmans wou tegenstribbelen, sneed hij hem 't woord af met een: „Toe, toe! geen vodden in de biecht! Pak hem vast, Pawel, hij móet mee!", trok hem kordaat bij den arm verder en begon almeteens op lochtigen lach-toon het verhaal van een beest van een officier die, in een nabijgelegen dorp, keizerke-in-'t-klein was komen spelen en dien ze met vlooien het leven onmogelijk hadden gemaakt.

TWEEDE HOOFDSTUK

Mijnheer Provo had verstand van vertellen; 't was zoo goed als theater. Hij liet der Herr Leutnant en zijn ordonnans, in een zotte soort ersatz-duitsch van zijn maaksel optreden, zijn kwartier kiezen, slapen gaan en al donnerwetterend wakker schieten van de bijterij; hij bracht er daarna, in hun eigen boerendialect, het heele dorp bij te pas van den burgemeester en den pastoor af tot den veldwachter, den koster en de stoeltjeszetster toe. En zoodoende, alover de Groote Markt en voorbij het gothieke stadhuis, waarvóór op knarsende laarzen een bepinhelmde feldgraue met zijn geweer overentweer wandelde, waren ze gauw bij Pauwel thuis. 't Was donker in den winkel en met de telkens verspringende straal van zijn zaklantaarntje vóór zich uit op den looper op den grond, leidde Pauwel den almaardoor vertellenden Provo en den zwijgzaam volgenden Ede, tusschen de uitgestalde meubelen, de gang in, waar ze jas en hoed aflegden, de trap op en zoo naar de woonkamer aan den voorkant. 't Was daar rustig en gezellig en 't kon niet anders of de zwaar-op-de-handsche Bergmans zou er wel weer in zijn humeur komen.

De groen-fluweelen gordijnen waren dicht vóór de drie hooge vensters en 't gaslicht, dat helder brandde onder de delftsche kap der zwaar-koperen hanglamp, straalde een kegel van licht over de breede, groen-betapeete tafel en de hoog-gerugde, leeren stoelen er om heen. Maar de rest, de zachtronkende kachel, de spiegel met het bronzen mijnwerkersbeeld ervoor, de piano, het zware, gebeeld-

houwde buffet, de traag-tikkende kast horlogie, de eiken lambriseering met de Doorniksche en tinnen borden en schotels, de schilderijen in hun gouden lijst, en ook, daar, boven den kanapee, de groote portretten van den koning-in-veldtenue en de koningin-als-verpleegster, 't droomde alles weg in schemer-duister.

Nu Provo, hier in het licht, tot zijn verrassing op Mijnheer Bergmans' gladgeschoren, scherp peinzers-gezicht een geamuseerden glimlach ontdekte, leek hij eerst voorgoed in zijn vuur te schieten.

Reeds lang had de oude Marie, de meid, op Pauwel's zacht-gefluisterd verzoek, ter tafel de flesch wijn gebracht met de roomers, den geel-aarden tabaks-pot, de aschbakjes, het gobelijnen kaartersmatje met den boek kaarten, de lei en het krijt, als hij daar nog altijd te acteeren stond en zotte slagen te verzinnen, tot groot plezier van Pauwel, wien de lachtranen zoo maar over zijn roze wangen en zijn witten Sint-Jozefsbaard rolden, alsook van Marie die met de handen in de zij en schokkend van 't lachen, zijn kluchten volgde.

't Leek wel of hij er niet kon van uitscheiden en 't was eerst als Mijnheer Bergmans zich neerzette en de kaarten begon te ondersteken dat hij er met een komieke buiging en een „Mesdames et messieurs, la suite pour demain," een einde aan maakte.

Hij voer eens met zijn tien vingeren door zijn haarbos, streek met een volle hand in 't lang over zijn smal, vinnig gezicht alsom het weer in een

ernstige plooi te trekken, en zette zich ook neer. Marie die nog altijd lachte, keek eens naar 't vuur, wenschte de heeren een plezierigen avond en trok zich terug. Pauwel ontkurkte de flesch, schonk voorzichtig de roomers vol en nadat ze met een prosit, — de romantische Provo zei „schaal" — op elkaars gezondheid getikt en gedronken hadden, de hollandsche pijpen gestopt en aangesmoord, deelde Mijnheer Bergmans de kaarten en begon het spel.

„Pawel-bruur, gardavoe!" waarschuwde Provo gewichtig, „de slag begint!" Hij wist het, 't was noodig dat af en toe eens te herhalen, want Mijnheer Bergmans was een felle, gevreesde speler, en zij, met hun getweeën nogal — hij, Provo, voor negen en Pauwel, de sukkel, voor één paart — hadden meer dan hun handen vol om een beetje stand te houden tegen hem en niet al te veel geklopt te worden.

't Deed den organist heimelijk genoegen, aan Ede zijn felle, berekende slagen te zien dat hij in zijn spel opging, dat zijn zwart-gallige, verbitterde bui overgedreven was en vergeten het pak waarmee Pastoor Robijns hem verleden week het hart zóó had bezwaard.

Ede hoefde hem trouwens dat alles over de menschen niet te zeggen. Hij wist het even goed als gelijk wie die nog geen memel in de hersens had, wat voor een godgeklaagde, om-wraak-roepende gevolgen die krankzinnige oorlog achter zich aansleepte. Hier en overal, op den buiten en in de

stad, bij hoog en bij laag, was er zooveel vuil naar buiten getreden, publiek, vóór 't oog van iedereen, dat het niet om te gelooven ware, had men het zelf onder zijn eigen oogen niet zien gebeuren. En dat van eigen landgenooten, van Belgen ondereen. Iederen dag was er weer wat nieuws van elkaar verklikken en overdragen, belasteren en onderkruipen, en dat, God-beware! bij den Duitsch nogal. 't Leek wel of al het helsche en duvelsche dat tot nu toe, ongezien en onvermoed zelfs, diep verdoken was gebleven, met kracht naar buiten spoot om er de lucht tot kwalijkworden toe mee te verpesten. En zij die dat in zich hadden, lieten het maar spuiten, met een lachende schaamteloosheid die een eerlijke mensch uit zijn vel zou doen springen hebben van machtelooze ergernis. 't Was, als men er diep moest op ingaan, om op een sibot zot te worden, zoo zot als tielebus. Provo wist het, 't was Ede zijn zwak, hij kon er niet aan doen als hij zich dat alles zoo aantrok. Al zijn leven was hij immers zoo'nen uitzonderlijken geweest die ook den achterkant der dingen wou zien. En dat was nog verergerd toen hij, ontgoocheld door de leegheid en onbenulligheid van zijnen tijd, met zijn behoeftig hart en zijn onrustige, naar een houvast zoekende gedachten, op pelgrimagie trok naar vroeger eeuwen, toen er meer ziele-schoonheid en zielen-adel was, meer bewondering, meer liefde en hartstocht voor grootsche dingen, schoonere en diepere godsdienstzin en dan vooral: die blijde afgestorvenheid van al het aard-

sche. Een geluk was 't voor hem dat hij het had kunnen doen. Hij had van huis een flinke beurs geërfd en ook zijn nichtje, waarmee hij trouwde, was bijlange niet zonder. Daarbij zijn twee kinderen hadden hem geen zorg of kommer gegeven. Heiligen waren ze geweest die op achttienjarigen leeftijd het klooster waren ingevlucht: de eene bij de Zusterkens der Armen en de andere bij de Carmelietessen. En als Bergmans maar met iets uit onze Vlaamsche middeleeuwen kon bezig zijn, 't was gelijk wat: muziek, schilder-, beeld- of bouwkunst, letterkunde of mystiek, dan eerst leefde hij op, kwam er kleur op zijn gezicht en een gelukkige lach in zijn oogen.

Pauwel ook was zoo'nen halven middeleeuwer. Niets ging er uit zijn werkhuis, nog geen schabelleke, of hij nam het in zijn handen, draaide het onder zijn keurende oogen en men kon er gerust op zijn, als hij het door gaf, dat het tegen den tijd op kon. Toen hij voor zich zelf begon, een kleine veertig jaar terug, ging er voor hem niets boven de renaissance, en dan in de eerste plaats de Vlaamsche. Maar zoo stillekensaan, bezonders door Mijnheer Bergmans, die toch zoo geerne in 't werkhuis bij Pauwel kwam zitten, als hij met zijn grauw schort vóór en 't groen-fluweelen potske op het hoofd, doende was aan 't beitelen en snijen van beelden en ornamenten, was hij afgezakt naar oudere, schoonere tijden. En had men hem laten betijen, ieder jong huwelijk dat bij hem zijn meubelen bestelde, had hij vast en zeker opgescheept

met een ameublement van 't zuiverste gothiek, trouw, tot in de puntjes, gecopieerd op wat er op de doeken van Van Eyck of Dirk Bouts te vinden was.

Hij, Provo, was echter van een ander hout. Zekers, als ze zoo onder hun gedrieën, weer eens bij plaatwerk over oude kunst zaten te vertellen en te genieten, of als hij, bij Ede thuis, uit het kostbaar huisorgel-met-pijpen, oude liederen kon laten ruischen, geraakte hij soms zoo in vervoering dat er een krop in zijn keel schoot en hij rilde tot in het merg der beenderen. Maar hij kon het lijk zij, niet laten bij het weemoedig, weekmakend bespiegelen van het echte en hooge kunstleven uit die schoone, harmonische eeuwen.

Hij wilde vooruit, zijn heele leven door had hij vooruit gewild, hooger-op!

Weer eens naar een tijd, een nieuwe dan, dat onze kerken weer vol zouden zijn van mee-zingende menschen, dat onze componisten uren tekort zouden hebben om te voldoen aan de vraag naar nieuwe missen en loven, cantaten, oratoria en symfonieën, dat er weer op onze pleinen en markten tooneel zou worden gespeeld en schoone reidansen uitgevoerd, dat ons volk weer 's Zondags in breede, jubelende scharen zou optrekken naar bosch en veld en hei, dat er in plaats van die vuile, beschimmelde en stinkende huisjesmelkers-krotten die thans als vieze wonden rond onze schoone, oude steden zweerden, open en luchtige en kleurige huizekens zouden verrijzen met veel, veel groen en bloemen

omendom en welstellende, gelukkige, zingende menschen erin.

Och, van zoovele andere, hart-verheffende dingen droomde hij nog! Geen eind kwam eraan! Hij had ze zoo noodig, zijn droomen!

Maar ja, hoe zoover geraakt?

Al was het maar met een moeilijk bijeengehouden koorke van zestig man, door het toondichten van plezante volksliekes over 't Melkboerinneke, den Kasseistamper enzoomeer, en dan ook met het les geven van zang in de Muziekschool tegen een preeke zoo armzalig dat hij nooit aan trouwen had durven peinzen, hij had toch gedaan wat hij kon. Van zoo stil te zitten lijk die twee hier, met de oogen naar binnen, zie... hij ware er vast en zekers van kapot gegaan!

Ede had altijd wel geglimlacht, en hij glimlachte nog over zijn geestdriftige drukte, om tegen die hopelooze verdrukking in, toch nog maar iets schoons uit dit arme volk te halen.

„Niets meer mee te beginnen!" zei die dan telkens. „'t Slaapt. De slaap vóór den dood!" En dan werden zijn diepe, blauwe oogen wazig van weemoed en vluchtte hij maar weer weg naar 't Gent of 't Brugge van de 14de of 15de eeuw, om daar zijn hart gaan te warmen.

Zekers, Bergmans ging niet gaarne om met het volk. Nooit had hij het gedaan. Als er in de stad wat te doen was, een kermis, een optocht of een feest, bleef hij liefst binnen. Hij vond het volk te grof, het vloekte en dronk wat te veel, was ook

te rap met het mondwerk en de vuisten, en konijnen en kiekens waren nergens veilig. Maar nooit of nooit had Provo er hem hooren op schimpen, of beweren dat het slecht was.

En zie, nu deed hij het wel.

„Dat is natuurlijk door den oorlog," sprak Provo tot zichzelf, en verwonderd dacht hij erover na, hoe een en dezelfde gebeurtenis, de menschen tot zoo'n totaal van elkaar afwijkende meeningen kan brengen. Hier hadt ge er weer een voorbeeld van. Hij Provo, in den beginne nog wel de meest radelooze van hun gedrieën, was thans zoo blijzaam verrast door den toevloed en den schoonen geestdrift zijner Sinte-Cecilia-zangers, dat hij van puur geluk, op golven van muziek, en verlost van alle leed, den hemel had kunnen inschieten. Bergmans daarentegen, die zelfs in de moeilijkste en angstigste momenten, als iedereen het hoofd op hol had, rustig en kalm gebleven was, begon nu zijn beheersching te verliezen, zakte weg van de eene verbittering in de andere, en stond nu op het punt, door dat laatste nieuwske van Pastoor Robijns, een menschenhater te worden. Terwijl die verduldige Pauwel, die anders in alles Gods bestier zag en onderdanig, zonder morren, het hoofd boog, verteerd werd van angst en zorg om het lot van zijn tweeden zoon, den soldaat, die ginder aan den Yzer, in modder en vuur, mee de wake hield bij 't laatste lapje vrijen grond...

Rap flitste dit alles door Provo's brein en even vroeg hij zich benieuwd af wat Bergmans zoo'n

duw in 't hart kon gegeven hebben dat hij niet eens meer mede naar den Rozenhoed wilde.

Maar seffens daarop, met een gemeend: 't zal wel zoo erg niet zijn, en een werend schudden van zijn wit-gewold artisten-hoofd, neep hij zijn aandacht en zijn oogen samen op het spel en was weerom een-en-al vol zorgend verlangen om zijn goeden vriend hier naast zich, van zijn zwartgalligheid bevrijd te houden.

't Spel ging gemoedelijk-stil zijn gang. Niets anders was er in de kamer te hooren dan de trage tik der kasthorlogie en 't ronken van 't vuur, en dan hier, onder het suizende gaslicht, tusschen de drie oude heeren met hun smorende pijp in den mond, het kraken van een neergelegde kaart, met somwijlen erbij, een zacht-gemompelden: „troef", „mariage", „koeken" of zoo wat anders, al naar gelang elks spel het meebracht.

Buiten, achter de groene, dicht-toegetrokken overgordijnen, doffelde almaardoor het kanongedonder aan. Af en toe snorde er door de straat een auto voorbij of was er het griezelig knarsen van ijzerbeslagen leerzen.

't Leek nog altijd of Mijnheer Bergmans, zooals naar gewoonte, weer diep in zijn spel zou opgaan. En dit maakte Provo blij en hij pinkte eens verstolen tegen Pauwel, die blijkbaar ook voelde waarom het dezen keer te doen was en met gefronste wenkbrauwen en zijn groot, welvend voorhoofd vol rimpels, tegen zijn gewoonte in, zeer beredeneerd en fatsoenlijk speelde.

Mijnheer Bergmans won het eerste boomke, kreeg van de twee anderen wat centen en nikkels toegeschoven en 't spel werd even besproken.
Pauwel schonk de roomers nog eens vol, een versche pijp werd gestopt en aangesmoord en 't tweede rondje kon beginnen.
Doch 't bleek toen dat Provo zich te vroeg had blij gemaakt.
't Duurde niet lang of Bergmans zonk bij elk nieuw potje als verder weg van de kaarten, terug in zijn piekerend gepeins; er kwam een wolk over zijn gezicht, zijn pijp ging uit en zoo slecht speelde hij op 't laatste dat zelfs Pauwel het begon te winnen op hem.
Provo zag het.
„'t Loopt weer mis," dacht hij bezorgd. En reeds was hij bezig andermaal iets zots te verzinnen om de stemming wat op te halen, als daarbuiten, ergens in de verte, het korte, harde geroffel van Duitsche trommels hoorbaar werd, waarboven uit weldra 't gefluit van pijpers schrilde.
Provo lei als verrast zijn kaarten neer, trok een oolijk gezicht en stak zijn vinger omhoog.
„Hoort eens!" gekscheerde hij. „Muziek!... En dat zoo laat op den avond! Een buitenkanske!... De eene of andere van de Kommandantur is zeker gedecoreerd om menschen te judassen en nu krijgt hij een serenade!"
Hij stond recht, gebaarde of hij een dwarsfluit vóór den mond hield en terwijl hij zijn lange vingeren op-en-neer liet dansen, schuifelde hij luid

tusschen zijn tanden het bekende pijpersvoorspel: dó, sol-dó, re-mi, mi-ré, ré, etc. etc.

„Sst, Jan!" gebood Pauwel dadelijk. „Ze gaan 't buiten nog hooren sebiet. En we krijgen last!"

„Toe, toe! Laat me doen! 't Is nóg zoo schoon! Laat mij toch mee serenadeeren!" antwoordde hij vol deer. En als om de maat vol te doen begon hij een parade-marsch uit te voeren op 't rythme van 't verder gefloten lied.

Bergmans lachte eens weemoedig.

„Altijd dezelfde! Nog altijd dezelfde! Was hij in de muziek niet gekomen, w' hadden vast een tweeden Uilenspiegel aan hem gehad!" zei hij.

De muziek naderde, speelde nu het bekende, melankolieke: „Ich hatt' einen Kameraden."

„'t Is geen serenade! Ge zijt mis, Jan!" verwonderde zich Pauwel. „'k Hoor veel stappen."

Provo hield op en warelijk, 't geknars van vele, vele ijzerbeslagen voeten sleepte moe achter het dunne geroffel en gepijp aan.

Seffens was hij bij 't hoekvenster aan den piano en verdween achter de groene gordijnen.

„Maar wat doede nu toch, Jan?" angstigde Pauwel. „Als ze u zien, peinzen ze da' ge spionneert. We gaan last krijgen. Gaat daar toch weg!"

„Ge moet daarvoor zoo bang niet zijn, Pauwel," sprak Bergmans geruststellend. „Ze kunnen hem niet zien immers. En als ze hem zagen, wat dan nog?..." Daarop zuchtte hij eens diep, een zucht waaraan geen eind scheën te komen, schudde het hoofd, keek zijn vriend als medelijdend aan en

vervolgde mistroostig: „Maar er zijn andere dingen, ándere díngen..."
De muziek was nu vóor het huis.
„Gij hebt potverdoezie, weeral gelijk, Pawel!" klonk het met gemaakte ergernis van achter het gordijn. „'t Is zóó, 't is geen serenade. Spijtig! 't Is versch kanonnenvleesch dat ze gaan afhalen zijn! En veel, veel! Laat eens zien! Heel de straat is ervan vol, tot aan de brug, en verder ook nog al! Ai mij, nu zijn we verloren! En komt toch eens zien wat voor volk! Landstormers natuurlijk, 't puik van hun godshuizen, dat krom loopt en door zijn knieën zakt, om goed te kunnen sluipen. Ze weten zij wel wat ze hebben moeten! Speelt maar op, muzikanten: Gloria, gloria, gloria victoria! Aan den Yzer, in der Heimat, gibt's ein Wiedersehn! Wacht maar, daar zulde de Vögleins hooren zingen, groote en kleintjes, en toch zoo wunderschön: oewít-oewít! takketakketak! oe-boem!"
Hij stak zijn kop van achter 't gordijn de kamer in, vroeg grappig-verwonderd:
„Hewel! Komde nu ni?... En 't is nog wel gratis-voor-niet!"
Doch Pauwel schudde kordaat zijn zwaar hoofd, zei beslist: „Neen, Jan, da' doe 'k ni..." en ook Mijnheer Bergmans zei: „Neen, liever niet!"
„Als gij niet wilt, dan doe 'k het ook niet meer..." besloot Provo en hij kwam terug op zijn plaats.

DERDE HOOFDSTUK

,,Zie,'' begon Mijnheer Bergmans alstoen, ,,vroeger zou 'k het gedaan hebben, verleden week nog, Provo, en hertelijk meegelachen ook. 't Zijn onze vijanden en ze zijn slecht. Hier zoo komen binnenvallen, bij ons die hun nooit een strootje in den weg hebben gelegd, en branden en moorden! Maar nu, eerlijk gezegd, nu kan ik het ni-meer, en nooit ni meer, geloof ik. Wat kunnen die sukkeleers dáár, er aan doen. Zeg het zelf eens, Provo. 't Is moetens immers. Of anders gaan ze tegen den muur en twaalf kogels kosten niet veel. Maar iets anders is er, veel slechter, dat niet moetens is en dat wel gedaan wordt.'' — En toen hij dit zegde vertrok zijn gezicht als in pijn en zijn oogen gingen naar Pauwel — ,,Iets wat da'k nooit of nooit zou kunnen veronderstellen hebben dat het mogelijk was, waar priesters zelf, die jaar en dag in den biechtstoel hebben gezeten, ontzet hun handen voor ineen slaan. En 'k spreek dezen keer niet van hen, die werken voor den Duitsch of er commercie mee doen en zoo hun zakken vol marken steken. Ook niet van 't slecht vrouwvolk. We weten daar alles van en genoeg hebben wij er ons over geërgerd en ons verontweerdigd. Geenen naam heeft zoo iets. Doch wat ik nu te hooren heb gekregen van Pastoor Robijns, dat gaat toch alles te boven. Zoudt ge kunnen gelooven dat er hier in onze stad mannen zijn die met den Duitsch samen doen om ons landeke kapot te maken, om onzen Koning en onze Koningin te doen verjagen. Mannen die tegen het gezag van onzen bisschop opstaan, en werken

om ons los te krijgen van onze Waalsche broeders en een eigen Vlaamsch landeke willen stichten waarin zij den baas willen zijn natuurlijk! En dat met de hulp van den invaller, van den Duitsch, wiens handen nog rood zijn van Leuven en Aerschot en van zooveel meer, die met zijn ijzeren hiel op ons drukt, al zoo erg als Spanjool en Franschman het vroeger gedaan hebben, en die ginder zijn kanonnen en geweren van 's morgens tot 's avonds, en 's nachts ookal, op onze eigen jongens vuur laat spuwen! Zij noemen zoo iets gezonde Vlaamsche beweging en willen de Vlaamsche kwestie nu ineens oplossen! Peinst eens: met den vijand! met den vijand!! 't Schijnt dat ze al met een veertig man zijn, allemaal flamingantische haantjes-vooruit van vóór den oorlog en dat ze overal in stilte liggen te wroeten en te beloven, om volk bij te winnen. Niet om te gelooven bijkans!"

Even zweeg hij en haalde eens diep adem. En dan met een gezicht zoo triestig alsof hij schreien ging, sprak hij klagend verder:

„En Pauwel-vriend... neem het mij niet kwalijk dat ik het u zeg... 't is mijn plicht, Pauwel... 'k heb het tegenover Mijnheer Robijns, die er mij over spreken kwam, op mij genomen het te doen... te laat is het nog niet en Provo zal wel willen helpen... maar ge moet ingrijpen, gij, de vader... hewel, een van de kopstukken ervan, hier in de stad... geloof mij, 't is zóó... is ulie Jan..."

Provo schoot toornend recht, vloekte „nonde...,

nonde...," en sloeg met de vuist op tafel dat de glazen rinkelden.

Doch Pauwel bewoog niet. Met ingehouden asem en de oogen wijd open keek hij een wijle Mijnheer Bergmans aan. Slechts heel langzaam kwam er weer leven in hem. Zijn hoofd werd rood als vuur en hij begon te beven. En terwijl hij zich, met de handen gesteund op den tafelrand moeilijk recht werkte, vroeg hij hijgend:

„Onze Jehannes?" — hij noemde zijn oudste nooit anders dan met dien middeleeuwschen naam en sprak daarbij de Je ervan uit op zijn fransch, — „Onze Jehannes, meedoen met den Duitsch?... Ede, weete gij dat goed?... En zijn eigen broer... onze Luc... die ginder aan den Yzer staat?... 't Is niet om te gelooven..."

„Neen... niet om te gelooven!..." sprak Provo hem met klem na en uitdagend bijkans, keek hij Mijnheer Bergmans aan.

„En toch is het zoo..." antwoordde deze in een zucht.

Even nog stond Pauwel zijn vriend aan te kijken, doch plots was het of er iets brak in hem. Zijn schouders zakten met een schok naar omlaag, zijn gezicht vertrok pijnlijk en viel voorover, en tranen rolden over zijn wangen in zijn witten baard.

Dat deed Mijnheer Bergmans op zijn lippen bijten. Ontroerd stond hij recht, lei zijn hand op Pauwels arm.

„Wees nu kalm, Pawel-vriend... in Godsnaam!"

sprak hij smeekend. ,,En nog een keer, neem het mij niet kwalijk... Gij, de vader, moet het toch in de eerste plaats weten... Neem Jan eens onder handen. Hij zal wel luisteren. Wij kennen hem immers: hij heeft een hert, de jongen... Ik ben daarstraks misschien wat fel geweest, wat scherp, maar, dat was zoozeer niet op hem bedoeld... Een misstap, een vergissing, meer zal het wel niet zijn... En wij zijn er immers ook nog om te helpen, Provo en ik, en Mijnheer Robijns... Neen, wij laten hem niet verloren gaan..."

Even snikte Pauwel het uit, nam zijn zakdoek, doopte de tranen van zijn gezicht. Zuchtend hief hij het hoofd weer op, stak de hand uit naar Mijnheer Bergmans.

,,Ge zijt wel bedankt, Ede, voor uw aandacht... Neen, dat mag toch niet zijn... 'k Beloof het u, 'k zal er met hem over spreken..."

Provo, op zijn beurt, schudde krachtig Mijnheer Bergmans zijn hand.

,,Ook van mij bedankt, Ede-vriend...", sprak hij pathetisch. ,,Jan is toch ook voor iets mijn petekind... Wees gerust dat ik helpen zal zooveel ik kan. Hij moet daarvan afgebracht worden. En er is nog eenen die helpen moet, da's Emil. Die is toch al zoo goed als van de familie en die zal er wel meer van weten Morgen spreek ik met hem, 't is 't eerste wat da'k doe. Wees gerust Pawel, we brengen het in orde." Hij twijfelde er niet aan of Emil, Goedele's verloofde, die leeraar was aan 't Athenaeum en

secretaris van de Davidsfondsafdeeling, zou wel op de hoogte zijn van deze geschiedenis, beter dan wie ook.

„Dat is een gedacht!" beaamde hem Mijnheer Bergmans. „En hij zal helpen ook. Toe, Pawel, heb nu maar vertrouwen, 't komt wel in orde!" voegde hij er opgewekt aan toe.

„God geve 't," zuchtte Pauwel terug.

Provo en Bergmans spraken nog eenige vage woorden over het geval, namen toen afscheid van Pauwel. En nadat hij de vrienden had uitgelaten, zonder in de keuken Marie gaan te waarschuwen, vluchtte hij naar boven, zijn slaapkamer op, waar hij op zijn bidstoel neerviel en met de handen vóór 't gezicht in snikken losbarstte.

Toen Goedele, een uurtje later, met Emil, haar verloofde, en diens zuster, thuis kwam van een avond-partijtje bij kennissen, en vroeg naar Vader, hoorde ze tot haar verbazing van Marie dat hij niet naar den Rozenhoed was geweest, doch direct van 't lof met zijn vrienden naar hier was gekomen, dat de heeren een beetje met de kaarten hadden gespeeld en dat hij, nadat Mijnheer Bergmans en Mijnheer Provo vertrokken waren, zonder iets te eten naar bed was gegaan.

Ongerust, liep ze dadelijk de trap op en naar de ouderlijke kamer die aan den achterkant van 't huis lag, trad er stil binnen, doch bleef temet in de deur staan.

Vader zat er in den hoek achter het wit begordijnde bed geknield op zijn bidstoel, biddend aan zijn rozenkrans en 't hoofd geheven naar de goud-omlijste reproductie van Quinten Metsys' Nood Gods, daarboven aan den muur, en waarvóór hij de gewijde waskaars had aangestoken.
Ze trok zich stil terug, bang hem te storen, en sloot de deur weer geruischloos dicht.
„Daar is iets gebeurd..." zei ze. „God-sta-ons-bij! Toch niets met onzen Luc?"
Ze vloog terug naar beneden, de keuken in, hield Marie, die met heur pitje klaar stond om slapen te gaan, tegen.
Honderd vragen had ze.
Neen, dat kon het dus niet zijn. Gelukkig. Nonkel Jan had nog kluchten verteld en ze hadden allemaal zitten lachen dat ze schokten. En nadien was er geen mensch nog aan huis geweest en geen briefje gebracht ook niet.
Maar wat was het dan wel?... Wat was het dan wel?...

Lang, heel lang bad Pauwel.
Lijk hij het heel zijn leven door, met al de beproevingen die op zijn schouders waren gelegd, gedaan had, wilde hij nu ook dit pijnlijke, niet te begrijpen geval dat zijn leven plots nog meer kwam verwarren en versomberen dan het door dezen ellendigen oorlog al was, in de handen van God leggen, samen met de innige bede om van Hem

een beetje hulp en voorlichting te ontvangen en te weten wat hij nu beginnen moest.

Bergmans en Provo hadden hem wel hun bijstand beloofd en hij twijfelde er geen minuut aan of ze zouden die geven. En ook was hij ervan overtuigd dat Pastoor Robijns en Emil het hunne zouden doen. Doch tevens begreep hij heel, heel goed, dat, zooals voor alle menschelijke dingen, zonder steun en voorlichting van daarboven niets te bereiken zou zijn en dat om die hulp moest gebeden worden.

Dadelijk, van toen hem duidelijk werd wat Bergmans bedoelde, had hij dat gevoeld en ingezien. En dadelijk was hij er mede begonnen. Niet alleen voor zich zelf, maar 't meest nog voor Jehannes. En hij zou ermee doorgaan, tot hij verhoord zou worden.

De eene rozenkrans na den andere gleed door zijn vingers en smeekend hield hij de oogen op het weenende gezicht der Moeder Gods.

En eerst als de kleine, gewijde waskaars in den koperen krularm vóór de Pieta was opgebrand, sloeg hij een groot kruis, lei zijn paternoster neer en stond recht van zijn bidstoel.

Hij schoof langzaam de witte, rechte gordijnen van het hemel-bed open, ontstak het nachtlichtje op zijn nachttafel, blies het walmend kaarsstompke uit, ontkleedde zich en begaf zich te bed.

Goedele, die gespannen, beneden in de keukendeur, had staan luisteren op dit oogenblik, kwam nu haastig naar boven om bij Vader heur nacht-

kruiske te halen en tevens te vragen of er toch niets scheelde.
Hij gaf het haar en 't was al zuchtend, met een moe-gepeinsd gezicht, dat hij naar heur opkeek en heur mat een „God beware u, mijn kind," toewenschte.
Angstig-verwonderd bleef ze staan. Doch eer ze nog iets kon vragen sprak hij:
„Ga nu rusten, Goedele... 't Is niets... 't zal wel overgaan... Laat Vader nu alleen..."
Waarop ze zich heel langzaam, met de hand aan den mond terug trok en naar heur kamerke ging.
En toen ietwat later — even nadat, over de doodsche stad, uit de drie bezette kazernen, bijna gelijktijdig de trage, weemoedig-klagende Duitsche taptoe was geklaroend — Jan thuis kwam, die na 't grendelen der winkeldeur en 't neerlaten van de rolluiken, ook vóór hem verscheen om den nachtzegen, kostte het Pauwel geweld om zich te bedwingen en niet in geklaag en verwijten los te barsten.
Honderde dingen spookten door zijn hoofd: 't onrecht zijn landeke aangedaan en dan al die wreedheden door den invaller bedreven, 't beeld van Lucas ginder in slijk en modder, de brutale tyranij van elken dag en zooveel anders nog, en hij hier, zijn eigen zoon, kon daarover heen stappen en den geweldenaar de hand reiken om samen aan politiek gaan te doen!
Och! waarom was hij eruit gelot, waarom had hij hem niet laten gaan, toen hij bij 't uitbreken van den oorlog meewilde als vrijwilliger!

't Bloed sloeg Pauwel naar het hoofd toen de jonge man zich langzaam naar hem toe boog met zijn vraag: „Een kruiske, Vader."

„Jezus, Maria, Jozef, staat mij nu bij!" bad hij vlug. Hij hief zijn bevende hand op, gaf het kruiske, mompelde zonder op te zien zijn „God beware u," en wendde toen met een kreunenden zucht zijn hoofd om naar den muur.

Onthutst keek Jan hem aan.

„Vader..." stamelde hij, „...wat is er?... wat scheelt er toch?..."

„Niets jongen... Ga weg nu... toe... laat mij alleen..." gebood hij dof en zijn hand wees naar de deur.

Jan gehoorzaamde, trok zich terug en Pauwel hoorde hem de trap opgaan, naar de tweede verdieping, waar hij naast zijn eigen klein beeldhouwerswerkhuis, zijn slaapkamer had.

Pas was hij echter weg of 't begon Pauwel danig te spijten dat hij zich zoo weinig had kunnen beheerschen. Had hij daarom daar straks het heele geval in Gods handen neergelegd en zoo innig gesmeekt om voorlichting, om zich bij de eerste ontmoeting zoo te vergeten dat het op verwijten en ruzie had kunnen uitloopen?

Hij stond op, haalde zijn paternoster van den bidstoel en keerde terug te bed. Hij legde zich zijlings, drukte de handen op de borst, boog er vroom het hoofd en de schouders naar toe en begon toen andermaal te bidden om sterkte en vertrouwen, tot zijn oogen brandden van het gedwongen waken en hij eindelijk van moeheid in slaap viel.

VIERDE HOOFDSTUK

Al was die nacht nog zoo beroerd geweest, God-zij-dank, bij zijn ontwaken dien morgen, voelde Pauwel al dadelijk hoe er weer goede rust en vrede heerschte in zijn hert. 't Begin van 't antwoord van daarboven alzoo! Hij kende dat!

Doch gelijktijdig bijkans met dat vreugde-gevend gevoel was daar ook 't besef hoe leelijk hij zich gisteren avond vergeten had om zoo maar zijn toorn te laten schieten. En dat deed hem nederig het hoofd gebogen houden binst hij zich aankleedde en even later door de achterdeur van 't werkhuis, langs triestig-verlaten zijstraatjes, opstapte naar een vroeg-mis ter Groote-Kerk.

Hij ging te biechten en te communie, herhaalde tijdens de Sint-Antonius-mis, die gelezen werd in het schemerig zij-kapelleke aan dezen heilige gewijd, nogmaals zijn vraag, en eerst nadien, bij 't verlaten der kerk, waagde hij het zich vol dank aan zijn vroom geluk over te geven.

Vreemd ging het weer toe met hem. Hij zag rond zich de huizen en de winkels en de menschen met erover den grijs-bewolkten hemel, zag feldgrauen en leger-automobielen, en op de straathoeken die gehate militäre polizei, hij hoorde 't weg- en dan weer aandeinend kanon-gedonder met eronder, van den kant van de schietbaan, het harde getakkel van machine-geweren die beoefend werden, maar in plaats van er, zooals anders, angstig-bedrukt het hoofd van af te wenden of er zich aan te ergeren, leek hem dat alles zoo onwerkelijk en

veraf, alsof hij uit dit leven was weggeheven en 't hem niets meer aanging.

't Verraste Pauwel niets dat God hem ook nu op dezelfde manier van altijd — en hoe dikwijls was het nu reeds niet noodig geweest, bezonders in deze laatste vijftien jaren van zijn leven! — ter hulpe kwam. Telkens en telkens als weer een slag hem ontzet en ontredderd had terneer geslagen en hij in zijn radeloosheid niets anders had vermocht dan smeekend de handen en 't gezicht ten hemel te heffen, had de hemel hem geholpen met hem van onder zijn kruis weg te nemen en hem te heffen in deze zelfde goede sfeer van rust en stilte, totdat, buiten hem om, alles zich weer geschikt had en hij weer zachtjes aan onder de menschen kon worden neergelaten.

En 't was goed zoo, heel goed zelfs. Pauwel kende zijn eigen. En de hemel kende hem nog veel, veel beter natuurlijk. Nooit was hij sterk geweest tegenover het leven. De menschen met hun drukte en hun strijd had hij altijd zoo ingewikkeld en onbegrijpelijk gevonden dat ze hem beangstigden en verwarden, en hij maar liever ver van hen wegbleef, alleen bij zich zelf en zijn werk.

Enkel 't gedacht van tegen iemand te moeten optreden, van eens de vuisten te moeten laten zien of een hard woord te zeggen, bracht hem zoo van streek dat hij er bijkans niet meer van eten kon. Laat staan wat het worden moest als een ramp op hem neerplofte!

Hij wist het, van dien eersten slag die hem had

getroffen, ware hij vast en zeker voor goed vernietigd en gebroken geworden, zonder die hulp van daarboven.

Hoe duidelijk herinnerde Pauwel zich dat! Zoo duidelijk dat nu, drie-en-veertig jaar later, zijn hart er nog van ineenkromp.

't Was bij de dood van zijn moeder.

Tot dan toe was Pauwel zijn jong leven verloopen, zonder schok of stootje, als een gelukkige, schoone droom bijna. Want al hadden zijn ouders het bijlange niet breed, al moesten ze danig voorzichtig rijen en omzien met hun last van negen kinderen, van hun wit, getrapgeveld huizeken, ginder aan de wallen achter het Zwarte-Zusters-klooster, hadden ze toch zoo iets als een hemelke weten te maken.

Vader met zijn snor en zijn lang, waaiend haar was wel 't plezier en 't goed humeur in eigen persoon. Hij was kleermaker en er moest nogal wat afgenaaid worden om al die monden open te houden natuurlijk. Maar toch, van daarboven uit het zolderkamerke, waar hij op zijn werktafel kruisbeenelings te werken zat, klonken van 's morgens vroeg tot 's avonds laat zijn liekens. En als hij zweeg dan was het om zijn kanarievogelke dat bij het gevelvenster hing ook zijn beurt te geven.

Moeder was stiller, veel, veel stiller. Nooit sprak ze luid en ook haar gebaren waren rustig en als gemeten. Doch ondanks al heur zorgen om kinderen die in hun wieg te enteren lagen, geen moment was die goede glimlach van heur smal,

fijn-gesneden gezicht. Bij haar, in haar propere, witte keuken was 't voor den jongen Pauwel wel het middenpunt van de wereld, en heur te kunnen helpen en te vertellen onderwijl van wat er door zijn hoofd en zijn hart ging, het toppunt van geluk.

Alles vertrouwde hij heur toe. Van wat hij op de oordjesschool beleefde en later bij de Broederkens, wat er bij Soe Minne gebeurde bij wien hij op stiel ging om 't meubelmaken te leeren, en niet het minst van de stedelijke kunstacademie die hij 's avonds trouw bezocht om zich te bekwamen in het teekenen, schilderen, boetseeren en beeldhouwen.

Hoe leefde ze niet mee in 't geluk van heuren oudste! Want 't moet gezegd, 't geluk diende hem en alles liep zoo schoon mee. Zijn baas was fier over hem, op de academie haalde hij jaarlijks drie tot vier medalies, en toen hij loten moest trok hij er zoowaar, op drie na, den hoogsten nummero uit. Geen soldaat hoeven te worden! Wat kon een jongen van twintig jaar, bezonders in dien tijd, al meer verlangen!

Spijtig dat het, twee jaar later, met zijn broeder zoo goed niet afliep. Die was wat langer op school kunnen blijven, was bediende geraakt op een bank te Brussel waar hij dagelijks overentweer naar toe reisde, en bracht toen weldra een danig schoon maandgeld naar huis, dat Moeder, met heur grooter en grooter wordende kinderen toch zoo noodig had. Top erin, trok die zich!

Dien dag klonken er geen liedjes boven in het gevelkamerke en almaardoor moest Moeder heuren blauwen voorschoot vóór heur gezicht drukken om er heur snikken in te bedwingen. 't Was den eersten keer van zijn leven dat Pauwel heur weenen zag en lang verdroeg hij dat niet.

Aan den noentafel bracht hij aan Vader en Moeder 't kordaat genomen besluit. Hij zou voor zijn broer optrekken. Zijn meubelmakersweekloon was nog niet zoo bezonders immers, en 't scheelde toch zooveel wat er meer zou blijven binnenkomen.

Vader wilde 't niet, Moeder wilde 't niet en zijn broer nog minder. Ieder zijn lot, zegden ze. Maar voor eenen keer bleef Pauwel koppig en eer 't drie maanden verder was lag hij te Hasselt bij het tiende voetvolk.

Daar was het dat hij op een avond bericht kreeg van Moeders plotseling afsterven. De sergeant van de wacht bracht hem den telegram. Pas had hij 't papier gelezen of alles begon almeteen te draaien, rapper en rapper. Hij wankelde, stuikte neer op de blauwe plavuizen. De sergeant en de anderen die daar waren schoten toe om te helpen. 't Duurde lang eer ze hem met hofmann en water weer bij hadden gebracht. Doch nauwelijks zag hij weer het blauwige papier of andermaal duizelde hij weg.

Drie keeren achtereen gebeurde dat zoo.

Toen eerst kwam hij heelemaal terug tot zich zelf. Maar het was om al dadelijk in een woest en wild gehuil los te barsten, wat nog feller werd als hij hoorde dat hij dien avond niet meer weg

zou kunnen; de laatste trein was om zeven uur reeds vertrokken.

Wachten tot 's anderendaags, neen, dat hield hij niet uit. Hij wou naar huis, dadelijk nog, en te voet dan maar als het dan toch niet anders kon.

De sergeant, begaan met zijn verdriet, wist het in orde te brengen. En eer 't een half uur later was, stapte hij, met zijn verlof-biljet op zak en steunend op een knuppel, dien hij om zijn marsch te verhaasten uit het hakhout gesneden had, over den bleeken steenweg onder het nachtelijk ruischen der weg-canada's naar Diest toe.

't Deed Pauwel goed zoo door te kunnen stappen, heuvel op en heuvel af, door den stillen, donkeren herfstnacht, en te weten dat elke stap hem dichter en dichter bij Moeder bracht. Hij wist het, 't was ver. Tien uren op zijn minst had de sergeant gezegd. En hij rekende uit dat hij alzoo over Diest en dan van Sichem af langs den bekenden beevaerts-weg naar Scherpenheuvel, tegen den zessen thuis kon zijn. Toch nog altijd een uur of vijf eerder als wanneer hij morgen met den eersten trein vertrokken ware.

Doch ver liep Pauwel niet of 't verdriet om Moeder begon weer te knagen, feller en feller. 't Werd zoo schrijnend dat hij er luidop van te weenen begon en, bevangen door een plotselinge vrees dat hem hier iets overkomen kon en hij haar dan zeker nooit meer zou terugzien, toeliep naar een wit veldkapelleke, dat daar toevallig nevens de baan, achter het houten traliewerk van zijn deurke, in 't arme

schijnsel van een nacht-lichtje, een Lieve-Vrouw-van-7-Weeën liet schemeren. Hij viel er op zijn knieën vóór neer en begon te bidden als een razende om alstublieft toch thuis te mogen geraken en Moeder voor een laatste maal te zien.

Daar was het dat hij voor den eersten keer in zijn leven duidelijk de hand van den hemel voelde.

Hoe lang hij daar wel gelegen had met zijn hoofd op het bidbankske en zijn handen smeekend geheven naar het Lieve-Vrouwke daar binnen, wist hij zelf niet. Maar langzamerhand voelde hij zich opgetrokken in een vreemde sfeer van onbegrijpelijke rust en vrede, die hem later in dagen van tegenslag, zoo vertrouwd zou worden, en 't was als in een droom, zonder moeheid of honger of dorst te voelen, dat hij verder opstapte door slapende dorpkens, door Diest en Aerschot, thuis kwam, bij 't lijk van de goede doode zijn gebed deed en in de plaats van zijn vader en zijn broers die als van hun zinnen beroofd waren en tot niets meer in staat, alles regelde voor de uitvaart en de missen. Hoe dikwijls had de hemel nadien zoo niet gewerkt met hem!

Eenige jaren later, bij den dood van zijn vader die langzamerhand was weggekwijnd, toen hij en zijn broer den last van het ouderlooze huishouden op hun schouders kregen. En dan nadien, in zijn huwelijk, bij 't pijnlijke ziekbed en 't afsterven zijner twee jongste kinderen, daarna bij dat van zijn vrouw en ten slotte toen de twee meisjes,

tusschen Luc en Goedele in, in den fleur van hun jaren van hem werden weggerukt. Gezwegen dan nog van de vele keeren dat Goedele weer ziek viel en hij doorkneed werd van angst haar ook te moeten verliezen...

En nu, met dit nieuwe kruis, gebeurde weer precies hetzelfde.

Hij kwam thuis, en al herinnerde hij zich goed alles wat Bergmans gisteren verteld had, en ook hoe fel hij er door gepakt was geweest, rustig als ware er niets voorgevallen nam hij met Jan en Goedele en Marie plaats aan de koffietafel, en sneed en beeldhouwde nadien, in het werkhuis, met Jan nevens zich, even rustig verder aan de medaljons voor den monumentalen preekstoel die een gravin uit de buurt voor heur dorpskerk had besteld en waarvoor zijn vier knechten het zware onderstel en de trap aan het zagen en schaven waren.

Dat Jan zijn hamer en beitel zoo dikwijls stil hield om hem met een verwonderd gezicht te bekijken, dat Goedele in den loop van den dag zoovele keeren tot bij hem in 't werkhuis geloopen kwam en 's noens aan tafel zoo buiten mate vol zorg was en vertelde over alles en nog in de stad, Pauwel liet het met een glimlach over zich heengaan. Een enkel woordeke van ,,neen, kind'' of ,,ja, kind'' was alles wat hij kon antwoorden op haar gebabbel.

De hemel was aan 't werk immers, en God-bewaarde hem er-voor door een onbedacht gezegde in te grijpen. Hij voelde nog niet goed wat hij

doen moest nu en zoolang hem dat niet ingegeven werd verlangde hij niets anders dan met rust gelaten te worden en stil te kunnen voort doen aan zijn arbeid.

VIJFDE HOOFDSTUK

't Deed Pauwel pijn, terwijl hij daar in den avond, lang na 't vertrek van de knechten en van Jan, onder het groen-gele licht van de gaslamp boven zijn werkbank, nog maar aldoor rustig voort te snijden en te beitelen zat aan Jezus' Prediking op den Berg, door Provo gestoord te worden.

Provo had licht gezien in het werkhuis, had de achterdeur open gevonden en vol van allerlei nieuws in verband met 't gesprek van gisteren, was hij maar langs daar binnengekomen om vlug bij Pauwel te zijn.

„Hewel, hebt ge hem onder handen gehad?" vroeg hij haastig met van nieuwsgierigheid wijd-open oogen.

Pauwel, die juist bezig was aan Jezus' opgeheven hand, meende reeds een afwerend gebaar te maken en te vragen daar nu niet over te beginnen. Maar 't gedacht dat dit bezoek ook wel hoorde in 't plan van daarboven, deed hem zich schuw terugtrekken.

„Neen, Jan," antwoordde hij kalm en rustig.

„Maar waarom niet? Waarom daarmee zoolang gewacht?"

„Daarom."

„Hoe, daarom?"

„Omdat het nog den tijd niet is."

Provo bekeek zijn schoonbroer verwonderd, schudde eens langzaam den kop overentweer.

„Zijde weer met uw raadseltjes bezig?" vroeg hij. En daar er geen antwoord kwam ging hij zuchtend verder: „Pauwel, Pauwel toch! Altijd dezelfde,

altijd!" Waarna hij zijn jas losknoopte, zijn flambard achter op zijn hoofd duwde en zich op een bijgetrokken schabel nederzette.

„Hewel dan, als gij hem nog niets gevraagd hebt, dan kan ik u misschien al 't een en ander vertellen. 'k Heb niet gewacht tot het tijd is, maar ik ben daarstraks tot bij Emil gegaan en heb er al een heelen boel gehoord. Emil weet er van, en veel ook. Hij zelf doet er echter niet aan mee. Hij begrijpt het, zegt hij, maar goedkeuren kan hij het niet.

Luister nu hoe 't in malkander zit.

Jan is 't niet alleen die daaraan doet. 't Schijnt dat ze hier op 't oogenblik al met een man of veertig zijn. Van alle soort is er bij, jong en oud, arm en rijk, katholieken, liberalen en socialisten zelfs. Twee ingenieurs van de stijfselfabriek doen mee, ook seminaristen en zelfs Dokter Peeters is hun genegen. Maar de leider van de bende is de Govaerts, ge weet wel van achter 't Begijnhof, en 't is ook daar dat ze samenkomen en vergaderen."

Bij 't hooren van dien naam keek Pauwel op.

„Govaerts?" vroeg hij.

„Ja, zooals ik u zeg, Govaerts, de hovenier."

Pauwel haalde eens zijn schouders op en schudde zuchtend zijn hoofd overentweer. Eigenlijk verwonderde het hem niets den naam te hooren van dien zoogezegden christen-democraat en duvel-doet al: hovenier lijk er geen tweede was, en daarnaast dichter, schilder, zanger en tooneelspeler. Hoeveel keeren had die nu al niet, ondanks de dreigende

waarschuwingen van priesters en notabelen, scheuring gebracht in de katholieke partij met zijn schampere kritiek op de heeren van 't stadhuis en zelfs op de ministers te Brussel, en met telkens, bij elke gemeenteraadsverkiezing, tot groot plezier der liberalen en socialisten, met een afzonderlijke lijst op te treden.

Precies iets voor zoo'nen eeuwig malcontenten dwarsdrijver!

En dat Jehannes in zijn vaarwater roeide, begreep Pauwel eveneens. Hij wist het, zijn zoon had het voor dien revolutionair en hij kwam er veel aan huis, precies zooals al 't ander langharig en in 't fluweel gejast, jong artistenvolkske uit de stad. Hij ook immers was een klontje vuur, met het woord „rechtvaardigheid" en „recht" en „plicht" verstorven op zijn lippen, één kritiek op alles en nog, ongeduldig en vol wantrouwen voor alles wat politiek was, en daarenboven wist hij dat de jongen een oogske had op Anneke, de dochter van den woelwaterigen hovenier.

„Die naam zal u al veel zeggen, he Pauwel?" ging Provo met een beteekenisvol gezicht verder: „Gij kent hem, ik ken hem, alleman kent hem. En verwonderen moet het niet, dat hij weer den contraversen speelt en nummer een is om mee te doen. Hij was al zijn leven hevig voor het Vlaamsch, maar daarom gaat het toch niet van hem uit. Emil zegt dat het een paar jonge gasten uit Gent zijn, die den wagen aan het rollen brachten. Heethoofden, zegt hij, die al vóór den oorlog een gazetje

hadden waarin dat ze al onze leiders bespotten en begekten, en waarin ze vlakaf optraden om de scheiding met de Walen en 't stichten van een Vlaamsch landeken apart. Een onafhankelijk, zelfstandig Vlaanderen, noemden ze dat. En diezelfde gasten zijn het die nu weer de koppen hebben saamgestoken, om in dezen triestigen tijd, als heel het land weerdig en fier, als protest tegen den indringer, in 't gelid zou moeten staan en alle contact met hem af te wijzen, hun ruziemakerswerk voort te zetten. Ze hebben een gazet gesticht „De Vlaamsche Post" en met de hulp van den Duitsch alstublieft, die dat natuurlijk geerne ziet en tevreden in zijn dikke handen wrijft, verspreiden ze weer die gedachten en vertellen dat de Vlamingen bedrogen zijn geweest en dat ze eerst gelukkig zullen zijn als ze een eigen staat zullen vormen. Baas-zijn in ons eigen huis, noemen ze dat. En 't ergste is nu dat er stilaan overal mannen gevonden worden om dat beginnen te gelooven en te verdedigen. Te Antwerpen zijn er, te Brussel, hier, te Brugge, zelfs vlak achter 't front te Kortrijk en te Roeselaere, niet om te gelooven bijkans! Zoo oppervlakkig bezien is 't alles schoon en wel. Maar ze begrijpen niet hoe leelijk ze in de kaarten van den Duitsch spelen. Moesten ze 't gedaan krijgen, 't volk mee te slepen, ge zoudt die slokop zien spelen en zeggen: kom hier, klein vischke, da'k u binnenslik, ik kan alles gebruiken. En dan is 't natuurlijk amen en uit met ons. Tegen de franskiljons kunnen wij ons nog verdedigen, maar

tegen hen zal er niets meer te beginnen zijn. Vlaanderen zal verdwijnen, zei Emil en hij wond zich op omdat ze dat maar niet begrijpen willen. Mij ook stoot het tegen de borst. Wie haalt nu vreemden in huis om er uw eigen zaken aan over te geven. En dan nog zoo'n vreemden, die hier binnen gedrongen zijn, moordend en brandend, die ons hier tyraniseeren en ginder op onze eigen jongens liggen te schieten! Neeë, dat is nog erger dan een schandaal, dat is een misdaad!"

Provo sprak luid en krachtig, maakte geweldige gebaren met hoofd en armen. Doch Pauwel bleef even rustig en kalm, werkte af en toe onder deze lange rede nog verder aan Jezus' opgeheven hand op het schematisch, ruw-uitgekapte medaljon vóór zich.

„Ik kan goed begrijpen dat Ede er 't hert van in is, van zoo iets, hier in onze goeie stad, te moeten beleven," ging hij, rustiger thans, verder. „Wie mensch zou er dat niet zijn, als ge even uw gemoed laat spreken. Emil ook loopt er gebukt onder. Zoo dikwijls heeft hij 't al met die mannen aan den stok gehad, met den Govaerts, met Dokter Peeters, met dien jongen onderpastoor van 't Heilig Hert en al de anderen ook, zegt hij. Ze loopen Emil na, ziet-ge. Ze zouden hem willen winnen. Ze dringen aan dat hij als secretaris van 't Davidsfonds, de menschen van onzen tak, die nog hier zijn, zou samenroepen en voordrachten inrichten en concerten en tooneelavondjes en een volkshoogeschool stichten, met lessen over zoo van alles.

Hij is er tegen, radicaal. Hij heeft er met eenige bestuursleden over gesproken. Zij ook willen niet. Niets van den Duitsch, zeggen zij, niet dát. Want ge begrijpt dat zou allemaal bij de censuur moeten aangevraagd worden. Dokter Peeters zegt wel dat zij dat wel in orde zullen brengen. Maar Emil haalt er zijn schouders voor op en lacht er mee. Wat in hun kraam past, ja, dat zullen ze toelaten. Doch 't zou hem benieuwen wat ze doen zouden als 't iets was tegen den Duitsch, of niets meer dan wat juist nieuws van aan 't front, om er den moed bij de menschen in te houden. Want natuurlijk, Duitschers zouden komen luisteren en opschrijven alles wat er zou gezegd worden. Ge moet nu op straat al zoo voorzichtig zijn, laat staan op zoo'n vergaderingen vóór publiek. Neen, de naam van 't Davidsfonds laten compromiteeren, dat nooit, zegt Emil. Als ze iets willen doen, dat ze 't zélf aanpakken en dan de volle verantwoordelijkheid dragen. Hij voelt het, 't zal wel zoo ver komen zegt hij. En daarvan nu, heeft hij schrik..."

Provo's stem aarzelde. Hij zuchtte eens diep en zweeg toen.

En alsof hij voelde waar het naar toe ging, liet Pauwel even zijn handen zakken, keek Provo aan en vroeg:

„En Jehannes?... Wat zegt Emil van Jehannes, Jan?"

„Daar gaat het juist om, Pawel... 't Is voor Jehannes dat Emil schrik begint te krijgen," antwoordde

Provo gewichtig. „Hij kent Jan, zoo goed als wij hem kennen. En hij houdt van hem, dat voelt ge, zooveel als wij van hem houden. Niet alleen omdat het de broer van ons Goeleke is, maar om hem zelf. Zie, zegt hij, tot nu toe zijn die gasten maar daar om wat samen te komen en gazetten en tijdschriften te lezen, om te discuteeren over wat er in die „Vlaamsche Post" staat, en ook om 't andere menschen, die willen gerust gelaten worden, lastig te maken... Maar lang kan dat niet duren... Ze zullen aanpakken, precies zooals ze 't elders anders begonnen zijn... En wie is er daar om 't werk op zijn schouders te pakken?... Govaerts in alle geval niet. Om te roepen of gedichten te maken is die goed. Maar om te werken, om te leiden en te organiseeren?... Die twee ingenieurkens, of die seminaristen, of Dokter Peeters of wie van de anderen nog minder... En wie blijft er over?... Zeg het zelf, zei Emil tegen mij... Ge moet niet ver zoeken... Zie, Pawel, toen kreeg ik ook schrik... Emil heeft het al zoo dikwijls met Jan aan den stok gehad over die beweging die ze activisme noemen en hem achtervolgd met de vraag: is het goed voor ons volk, en is 't nu wel de moment... Maar hij draait altijd rond den pot, zegt Emil, en er is geen zalf aan te strijken... Was 't een andere, 'k had het al lang opgegeven, zegt hij... Juist omdat het Jan is houdt hij kop en lost hem niet... Hij moet gered worden, zegt hij, kost wat kost... 't Is hoog tijd... Hij was tevreden dat wij alles wisten van Jan, dat wij nu allemaal zouden

kunnen helpen... In Godsnaam, Pawel-broer, pakt gij hem nu onder handen, wacht er toch niet langer mee! ...Dat hij hier thuis nooit iets heeft laten ontvallen is een teeken dat hij zwak staat tegenover u... Zoo is zijn karakter immers niet... Maar 't is tijd, 't is hoog tijd... Eens de actie begonnen, zal er niets meer aan te doen zijn... 't Zal hard tegen hard gaan, zegt Emil, en ze moeten verliezen, 't is 't belang van ons land, 't is 't belang van Vlaanderen niet minder..."

Provo lei zijn hand op Pauwels arm, neep erin en schudde er duchtig mee alsom zijn raad kracht bij te zetten:

„Nog een keer, Pawel... wacht er dus niet mee... gij die toch zijn vader zijt..."

„'k Zal zien, Jan," antwoordde Pauwel. „In alle geval zijt gij wel bedankt voor uw moeite... Wij weten nu toch weeral wat meer..."

„En als 't nog niet genoeg moest zijn, spreek er dan ook maar eens met Emil over...", raadde Provo hem verder aan. „Ja, doe dat Pawel... Die zal het u nog beter kunnen uiteen zetten dan ik... Die heeft er al zijn leven zoo ingezeten, te Leuven, als hij student was, en hier nu als leeraar aan ons Athenaeum en als secretaris van 't Davidsfonds... Een betere kunt ge er niet voor vinden, in heel de stad niet..."

Hij keek eens op zijn horloge, wipte seffens met een schok recht.

„Sapperlot, bij den achten al!" exclameerde hij verrast. Hij trok zijn flambard fijn, knoopte vlug

zijn jas dicht. „Nu moet ik rap weg. Om acht uur repetitie van Sint-Cecilia. 'k Zal mijn passer moeten open zetten om op tijd in den Beuken Boom te zijn... En ziet dat ge 't wint, Broer! Er zal een steen van mijn hart rollen!... Met den Duitsch meedoen, en dat van onzen Jan, neeë, dat mag toch niet, ni-waar?"

Hij schudde hartelijk Pauwel's hand, wenschte hem een goeien avond, en met de belofte van alles wat hij over deze zaak nog zou kunnen hooren, direct over te brengen, vertrok hij door de achterdeur van 't werkhuis, langs waar hij daarstraks met al zijn nieuws was komen binnen vallen.

Even zat Pauwel stil, neep de oogen toe en sloeg zijn hoofd overentweer alsom er Provo zijn woordenvloed uit weg te schudden. De Govaerts en al de rest wat Emil verteld had, wat had er dat mee te maken? Slechts om een ding was het te doen immers, hetzelfde wat gisteren als een doorn door zijn hart was gegaan en hem ontzet had doen ineenkrimpen: meedoen met den Duitsch...

Doch het vermocht hem thans niet meer uit zijn rustige overgave aan den wil van daarboven te trekken. Wat hij doen moest met Jehannes, hij voelde noch zag het nog niet. Het moest nog komen. En daarin konden Provo, noch Emil, noch wie ook hem immers helpen.

Pauwel wist het, 't best was daar nu weer niet over beginnen te denken. Hij kende zich zelf. 't Zou wel komen, zooals het altijd gekomen was...

En daarom boog hij algauw weer het hoofd naar zijn werk, en kerfde met zijn beitelke voorzichtig voorts om Jezus' hand verder af te werken en los te maken van den achtergrond...

ZESDE HOOFDSTUK

Emil had beloofd rond den achten bij haar te zijn en nog nooit misschiens had Goedele zoo naar zijn komst verlangd als juist vandaag.

Ze had succes gehad, gisteren avond op het kransje, met de twee Gezelle-liederen van Mortelmans die hij heur vorige week had aangeleerd en onder zijn leiding, met hem aan den piano, zou ze nu voor toekomenden Maandag, ook „'t Pardoent" en „'t Is de Mandel" instudeeren.

Hij had heur laatst dien Mortelmans-bundel cadeau gedaan.

„Altijd en eeuwig dien Hullebroeck", had hij gezucht. „Precies of 't is alles wat wij hebben. Dit is wat anders, zie. En als 't wat moeilijk valt dan wil ik gaarne mijn Goeleke helpen bij 't aanleeren."

Natuurlijk dat ze ja had gezegd. Want hij speelde veel, veel beter piano dan zij 't ooit in 't pensionaat bij de Zusters had kunnen leeren, was daarbij honderd keeren beter op de hoogte van de kunst, en alzoo, terwijl hij haar inwijdde in de eigen Vlaamsche muziek, hadden ze boven vóór den piano samen menig innig uurtje in wederzijdsche overgave gesleten.

Maar gisteren, na 't afscheid van Emil, toen ze de deur van Vader zijn kamer openstak en hem daar heelemaal ontdaan op zijn bidstoel had aan 't bidden gezien, was de vreugde om 't vooruitzicht van weer zoo'n fijn, gelukkig avondje, gauw omgeslagen in angst en onrust. En vandaag nu, door Vaders vreemde, stomme teruggetrokkenheid, was dat aldoor dieper en dieper gaan knagen.

Er was wat, 't kon niet anders.

Hoe had ze Marie niet uitgevraagd over alles wat Nonkel Jan en Mijnheer Bergmans gezegd hadden. Niet eens, maar wel twintig keeren had ze 't gedaan in den loop van dezen dag.

En hoe had ze, 's noenens, en ook na den vier-urenkoffie, van als Vader zich van tafel verwijderd had terug naar zijn werk, Jan aan zijn ooren niet gehangen met vragen en veronderstellingen zonder ende, in de hoop toch maar iets te ontdekken. Maar hij ook zei niets te weten, zelfs niets te kunnen vermoeden, en daar ze maar niet afhield, was hij geprikkeld het werkhuis ingevlucht.

Zoo ongeduldig had het heur gemaakt, dat ze ten laatste menigen keer op het punt stond, zich direct tot Vader te wenden. Doch uit kinderlijken eerbied en ook uit een onbestemde vrees daardoor God-weet! welke verwikkelingen in het geval te brengen, was ze er telkens voor teruggedeinsd. Te meer daar ze merkte hoezeer hij in zijn werk opging en danig kregel kon worden als men hem dan stoorde.

En zoo, zonder wat ook maar te kunnen ontdekken was de dag voorbijgegaan.

Even, in 't laat, toen ze bij 't hooren van stemmen in 't werkhuis, van in de donkere gang, ginder bij Vader, Nonkel Jan zag zitten, had ze nog hoop gehad van deze iets te kunnen vernemen. Doch ook hierin werd ze teleurgesteld. Precies zooals hij binnengekomen was, zonder eens goeden dag te komen zeggen, vertrok hij weer door de achterdeur.

En toen haastte ze zich maar den donkeren winkel in, verborg zich achter de plooien van 't winkelgordijn naast de deur en keek gespannen den straatbocht in langs waar Emil gewoonlijk aankwam.
Lang moest ze niet wachten of ze zag hem ginder aankomen.
Ze schakelde de electrische winkelbel uit, sleutelde het slot open en tegen dat hij vóór het winkelraam verscheen, trok ze de deur open om hem dadelijk binnen te laten.
„'k Ben blij dat ge hier zijt, Emil," fluisterde ze opgelucht, eer nog dat ze elkaar den kus hadden kunnen geven. „Zoo'nen dag!"
„Is er dan iets gebeurd, Goeleke?" vroeg hij nieuwsgierig terwijl hij zich verteederd naar haar boog.
„Och, zooveel!" zuchtte ze. Ze sleutelde de deur weer dicht, schakelde het belletje terug aan, trok hem zacht bij den arm, dien hij om haar midden legde, tot achter in den winkel en vertelde hem daar opgewonden hoe vreemd het hier was toegegaan sints ze van elkaar afscheid namen gisteren avond, hoe stom en afgetrokken Vader was geweest en nu nog aan 't werken zat, en ook van Nonkel Jan zijn zonderling bezoek van daarjuist.
„Er is vast en zekers iets gebeurd!" kloeg ze. „En niemand, Marie niet en Jan evenmin beweren van iets te weten. Ik kan het uit mijn zinnen niet zetten, maar 'k moet altijd aan onzen Luc denken. 't Maakt mij toch zoo zenuwachtig Emil!"

Hij luisterde aandachtig, schudde enkele keeren het hoofd overentweer en probeerde haar toen te troosten.

„Ge moet u niet zoo ongerust maken, Goeleke!" zei hij zacht. „Om Luc is het niet, dat kan ik u verzekeren. 'k Kan echter wel peinzen waarover het gaat. Kom, 'k zal 't u eens allemaal vertellen. Maar laat mij eerst goeien-dag gaan zeggen aan Vader!"

In de gang lei hij zijn aktetasch op de bank, hing zijn hoed en jas aan den kapstok, en liep met haar voorbij de verlichte keuken-vensters het werkhuis in naar den hoek waar Pauwel maar onafgebroken te werken zat aan zijn prekenden Jezus. Pauwel beantwoordde Emil zijn groet, gaf hem de hand en zei een enkel woord over het werk. Hij luisterde even naar Emil zijn bewondering voor de Jezus-figuur die langzamerhand groeide tot iets fijn en waarlijk verheven. Doch plots, alsof hij bang werd dat het gesprek een ongewenschte richting zou kunnen nemen, raapte hij weer zijn beitelke op, boog het hoofd en sneed en kerfde druk verder. Waarop de jonge man, na nog een enkel woordeke, bescheiden zweeg en zich met Goedele, die een droef gezicht trok en vragend naar hem opkeek, zich uit het werkhuis terugtrok.

„Naar u luistert hij tenminste nog," zuchtte ze terwijl ze vóór Emil de trap opging naar de woonkamer. „Maar wat wij er ook tegen zegden, Jan of ik, niet dát kregen wij eruit, thoop en al een ja of een neen. En g' hadt hem gisterenavond op

zijn bidstoel moeten zien. Nooit vergeet ik dat! Toe, vertel me nu eens wat er scheelt, als ge peinst dat ge 't weet, mijn jongen!"

Ze schoof vlug een stoel vóór het vuur, deed hem neerzitten, trok er voor zich zelf een naast en met heur angstig-vragend gezichtje naar hem opgeheven, herhaalde ze dringend:

„Toe, Emil, vertel het nu eens!"

„Goeleke," begon hij, „ge moet u nu niet ongerust maken. Zoo heel erg is het precies niet. Daarbij 't heeft tot nu toe niet veel te beteekenen. 't Kan alles nog zoo gemakkelijk keeren."

Hij nam heur hand in de zijne, keek heur rustig aan en ging dan zacht verder.

„Gij kent uw vader. En ge weet beter nog dan ik hoe week hij van hart is en zich alles veel te veel aantrekt. 't Is niet goed op de dingen al te diep in te gaan. Alles verandert immers zoo licht! — En ge kent ook Mijnheer Bergmans, niet-waar? En ge weet ook hoe scherp en hoe streng die kan zijn tegenover alles wat van dezen tijd is. Niets deugt er immers nog, volgens hem. Vroeger toen was het wat anders! — En nu is het een feit dat Vader heel gedwee naar hem luistert. Als dat dan over oude tijden gaat, over kunst en zoo meer van vroeger, is dat zoo erg niet. Maar als het over nieuwe dingen gaat, wordt dat wel een beetje anders soms."

„Maar er is toch zekers niets gebeurd tusschen hen?" onderbrak Goedele hem, angstig-verbaasd.

„Neen, Goeleke. Peins dat nu toch niet!" ant-

woordde Emil luchtig. ,,God, eer zoo iets mogelijk zou zijn tusschen die twee, die feitelijk maar één hadden moeten zijn! Vader met zijn artistenhart, zijn intuitie en zijn fijne hand, en Mijnheer Bergmans met zijn kennis en zijn raken kijk, die kunnen elkaar immers niet missen! Maar laat me nu voortgaan met verder nog zoo wat schoolmeesterachtig te doceeren. 'k Ben niet leeraar voor niets. En 'k zou willen dat ge alles goed begreept, Goeleke-lief, want ge zult er wel bij noodig zijn om hier den toren in 't midden te houden!''

,,Hoe, noodig?... 'k Versta u niet, Emil... Waar wilt ge nu toch naar toe?'' vroeg ze.

,,Stil, Lieveke... Het komt wel...,'' sprak hij en hij glimlachte geruststellend en keek heur diep in de groot-verwonderde oogen binst hij heure hand streelde.

,,Van den oorlog en zijn ellende en wat die voor ons en voor onze stad heeft meegebracht, hoef ik niets te vertellen,'' hernam hij. ,,Daarvan weet ge meer dan genoeg. En ge weet ook wat er hier op 't oogenblik allemaal aan den gang is. Hoe er hier in de stad voor de Duitschers gewerkt wordt en handel mee gedreven en mee gefeest zelfs, precies of 't vrienden zijn in plaats van vijanden, of wij geen jongens hebben staan onder hun vuur, ginder aan den Yzer, of er in Duitschland niemand van ons in gevangenschap van honger en verdriet zit weg te teren, of er te Leuven en te Aerschot en waar nog overal, niets, absoluut niets gebeurd ware, of wij hier niet leven onder de ergste tyranie, zonder

te mogen kikken of mikken of ze hebben u vast en smijten u den bak in."

Emil zijn stem werd bitter.

„Zelfs geen eten zoudt ge mogen hebben van hen. Niet alleen wat ge wilt probeeren binnen te smokkelen, pakken ze af met een boete op den koop toe, maar tot in uw kelders komen ze zoeken. „Krieg ist Krieg" zeggen ze. Maar wat heeft ons volk met hún oorlog te maken. Wij hebben er toch niet naar gevraagd! En zeggen dat er onder ons zijn die dat alles zoo maar vergeten kunnen en omwille van wat centen hun oorlogsmachien helpen draaien tegen zichzelf nogal. 't Begon met wat zakskens te naaien voor verschansingen, daarna waren 't aannemers die schaamteloos genoeg zijn om loodsen, barakken en wat niet al nog te timmeren voor het Duitsche front, en wat volgde er toen allemaal niet: kleermakers, schoenmakers, borstelmakers, enz. enz. Tot in hun geweermakerij achter 't Karmelietessenklooster zitten er te werken! En geen arme slokkers die 't doen om van den honger niet te moeten vergaan, maar bazen zelfs geneeren zich niet-meer. 't Wordt al langsom erger. Zelfs de meubelfabriek van de Gebroeders Geerts draait thans voor hen. Ze hebben nieuwe machines uit Duitschland laten komen en met heelder treinen gaan er slaap- en eetkamers, kasten, tafels en stoelen naar ginder. 't Laat de Duitschers toe zooveel meer volk los te maken uit hun eigen fabrieken, ziet-ge, om die dan naar 't front te kunnen zenden! De Geertsen weten dat en hoe

't mogelijk is, zich voor zoo'n manoeuvres te leenen, tenminste als ge niet heelemaal versteend zijt, zie dat begrijp ik niet. Men zou Mijnheer Bergmans gelijk gaan geven op 't laatst en zich opsluiten uit vrees van nog meer en bitterder ontgoochelingen in de menschen!"

Even zweeg hij, keek naar Goedele's witte hand en schudde het hoofd.

„En als het daar nu maar bij bleef," hernam hij terwijl hij terug naar Goedele keek. „Ten slotte is het toch nog maar een deeltje van ons volk dat zich daarvoor geeft; laat ons zeggen: den afval. Doch sints eenigen tijd is er nog wat anders begonnen, Goeleke. Onze Vlaamsche Beweging wordt ook al in den oorlog betrokken. Overal zoowat zijn er kleine groepen opgestaan die zich tot de Duitschers hebben gericht om van hen, die hier nu de overheid zijn, al onze rechten te herkrijgen. En nog meer willen ze. Ze willen zich afscheuren van 't Walenland en een eigen Staat Vlaanderen vormen, totaal onafhankelijk. De franskiljons hebben geroepen en roepen nog: après la guerre on ne parlera plus le flamand, en zij hebben nu den handschoen opgeraapt en roepen de hulp in van den bezetter om dien aanval te keeren. — Ik vind het een triestig schouwspel, Goeleke. Nog triestiger dan dat van die geldzakken, omdat het hier van mannen uitgaat, die toch een geweten hebben en klaar moesten zien, hoe ze daardoor in de kaarten van den overweldiger spelen. Activisten noemen ze zich. En ze hebben gazetten, te Gent, te Brussel, te Antwerpen, waarin

ze hun theorieën uiteendoen, en die door de Duitschers, gespitst op verdeeldheid, met veel gemak en plezier over 't heele land worden verspreid, terwijl hun tegenstanders, onder den duim der censuur, er niet dát mogen tegen inbrengen. Zij zijn de werkers, zeggen ze, die 't vragen naar het Vlaamsche recht moe zijn en die 't zullen pakken, 't is gelijk waar ze 't krijgen kunnen, als 't moest van den duivel. — En ons, die niet kunnen noch willen meedoen, uit zelfrespect en ook omdat we van geen vreemde inmenging in deze zaak willen weten, noemen ze passieven. — Maar ze vergeten één ding ocharme, dat er van geen pakken of krijgen spraak kan wezen, dat ze 't zullen moeten koopen en dat tegen een prijs die niet malsch zal zijn. Daarbij als 't noodlot het moest willen dat Duitschland wint, eet het ons op met huid en haar en is het Finis Flandriae. En als 't verliest — wat van zelf spreekt — wordt er onze beweging vijf-en-twintig jaar mee achteruit geslagen! — Maar kom, ik geraak op zijpaadjes, Goeleke. 't Was maar om u te zeggen dat er spijtig genoeg, hier in onze stad, ook van die activisten zitten..."

Hij aarzelde even, liet den blik zakken.

„Govaerts, de hovenier, is er 't haantje-vooruit van...," ging hij gedempt verder. „En 't spijt mij..., 't spijt mij danig dat ik het zeggen moet... ook Ján doet er aan mee..."

Goedele schokte recht. Ze verbleekte. Heur oogen groeiden wijd open en keken hem starlings aan.

„Wat zegt gij, Emil?" vroeg ze moeilijk. „Ján?... Onze Jan?"
„Ja, Goeleke... Jan..." herhaalde Emil bitter.
„En dát is het dus geweest, gisteren?" sprak ze verder. „Nu begrijp ik..."
Hij knikte eens. Even was er stilte.
„Mijnheer Bergmans is erachter gekomen... Hij hoorde het van Pastoor Robijns... Ge begrijpt hoe die tegenover zoo iets staat... Laffe revolutionairen zijn het, zegt hij... erger nog, landverraders... Hij heeft natuurlijk alles aan Vader verteld... hier, gisterenavond... Vader was er als van kapot toen hij dat hoorde... Nonkel Jan is mij daarstraks alles komen vertellen en hij heeft mij dan ook uitgevraagd over die beweging... Wij moeten Jan daar kost wat kost zien van af te trekken, zei hij; allemaal moeten wij daaraan mee helpen, zei hij..."
„Ja, dat moeten we, dat moeten we!" viel ze hem opgewonden bij en nu was zij het die zijn hand vatte. „Nonkel heeft gelijk! Luc aan 't front en Jan zou hier meedoen met den Duitsch, zoo iets mag toch niet! Ik kan 't gelooven dat Vader er ziek van was. Ge hadt hem moeten zien, gisteravond. 't Was om bang van te worden. En nu is hij wel stil, maar wij kennen dat. 't Zal weer naar binnen geslagen zijn en dat maakt mij nog veel banger. Gij ook, Emil, kont misschien iets doen...?"
„Geerne, heel geerne, Goeleke..." antwoordde hij. „'k Zal doen wat ik kan en ik zal 't blijven doen ook. Reeds menigen keer heb ik het trouwens al

met hem daarover gehad. 't Gaat echter niet gemakkelijk, Goeleke, tegen iemand met zoo'n temperament. En ge weet toch ook hoe het zit tusschen hem en Anneke Govaerts. Versta me wel: ik zeg niets van het meisje en 'k geloof dat ze hem waard is. 't Is echter de invloed van haar vader die niet deugt voor hem. Zoo'n spotvogel, een anarchist feitelijk, die altijd en eeuwig met het Evangelie schermt ofwel met dien Franschen afbreker van een Léon Bloy, een die alle gezag als oud vuil behandelt. Kon hij daar maar weg blijven!"

„Toe, zoo erg zal dat nu toch niet zijn, Emil," bracht ze er verwonderd tusschen. „Dan zouden wij daar toch iets van moeten ondervonden hebben, hier thuis. Vader of Marie of ik. Maar niet dát hebben wij er hier ooit van bemerkt, laat staan dat er iets zou gebeurd zijn. Hij is voor ons nog altijd dezelfde ondanks Anneke, ondanks dat meedoen met den Duitsch. Integendeel zelfs, hij is beter..."

„Dat kan ik goed gelooven. En gelukkig dat het zoo is, Goeleke!" gaf hij haar toe en binstdien boog hij zich schuin naar haar en trok haar glimlachend bij den arm dichter naar zich toe. „Daarbij wie zou zich van hier kunnen losmaken eens dat ge dit huis hebt leeren kennen. Ik moet u niet herhalen hoe goed ik het hier vind, en wat ik, die mijn vader niet heb gekend, van uw vader en van den geest hier onder dees dak, peins. Zoo in een onverantwoordelijke vlaag zou dat misschien

wel door een enkele der kinderen kunnen gedaan worden, tenminste voor een kort tijdeken. Want ik ben er van overtuigd, fataal keert hij terug. Anders kan het niet. En ik weet dat Jan van zijn thuis houdt, en gij kent hem ook, en dat geeft mij hoop, ziet ge. 'k Heb aan Nonkel Jan beloofd dat ik voort zal werken. En nu dat gij alles weet, Goeleke, help ook mee."

„Natuurlijk, Emil...," antwoordde ze. „'t Moet in orde komen, kost wat kost, Nonkel heeft gelijk!" Hij sloeg zacht zijn linkerarm rond haar.

„Omwille van Jan-zelf, omwille van Vader, van Luc en van den goeden, echten geest van dit huis, dien gij eens in het ónze zult brengen, niet-waar?" vroeg hij verder, waarna hij met de vrije hand haar hoofdje naar zich toe drukte en haar innig op het voorhoofd kuste...

Ze glimlachte zacht, door haar bezorgdheid heen. Een poos bleven ze met de hoofden tegen elkaar geleund, wisselden nog een woord over Jan en Luc en Vader, alles in verband met dit spijtig geval. Doch lang zaten ze zoo niet of Emil stond recht.

„Neem het mij niet kwalijk, Goeleke, maar nu moet ik gaan," sprak hij. „Ik geloof niet dat het voorzichtig is nog langer te blijven en de kans te loopen Jan te ontmoeten. En dat nogal hier in huis. Er zou niet gezwegen worden immers en denk eens hoe pijnlijk het zijn zou als Vader op zoo iets binnen kwam."

„Da's waar," antwoordde Goedele. „Hij komt wel nooit zoo vroeg, maar ge kunt toch niet weten."

Hij ging met haar tot bij Pauwel in 't werkhuis om hem goeden nacht te wenschen, stak bij 't weerkeeren even de keukendeur open om hetzelfde te doen aan Marie, die bij het vuur aan haar paternoster zat te bidden. En nadat hij, bij de winkeldeur, nogmaals had beloofd het onmogelijke te blijven doen om Jan uit dit gevaarlijk avontuur te trekken, en ze elkaar den afscheidkus hadden gegeven, liet Goedele hem stil buiten.

ZEVENDE HOOFDSTUK

't Geraakte gauw over negen, Marie trok naar bed en nog aldoor bleef Vader aan zijn werk.

Goedele was met het boek over liturgie, dat Emil haar gegeven had, in de keuken gaan zitten, om daar, dicht bij Vader, te wachten tot hij uitscheiden zou. Maar geen vijf regeltjes achtereen kreeg ze gelezen of haar gedachten dwaalden telkens af naar 't een of ander wat Emil gezegd had. Daarbij met het vorderen van den grooten wijzer der ronde hangklok, die daar tusschen de twee kleingeruite vensters te tikken hing, groeide er stilaan ook angst in haar omwille van Vader. En zoo beklemmend werd het haar, toen bij den tienen weer eens die slepende, melankolieke Duitsche taptoe over de stad had geklonken, dat ze recht stond en stil de gang in sloop om te kijken of hij er wel nog altijd was en er toch niets was voorgevallen. Neen, God-zij-geloofd! Ze zag hem juist het licht uitdraaien, en ze trok zich gauw terug de keuken in. Ze hoorde zijn voorzichtigen slefstap naderen, de glazen deur van 't werkhuis rammelde en daar kwam hij binnen.

Seffens was ze bij hem, hielp hem zijn schort afdoen, klopte zijn bestoft solideeke uit, borstelde hem af en was de bijkeuken in om er licht te maken, een teil water te pompen, handdoek, zeep en kam gereed te leggen opdat hij zich even wasschen kon en de houtsnippers uit baard en haren verwijderen. En terwijl hij daarmee doende was, schonk ze hem den roomer zoeten, witten wijn uit dien hij gewoon was vóór het naar bed gaan te nemen.

„Hier zie, Vader," zei ze en schoof bezorgd een stoel bij. „Zet u effekens. Ge zult moe zijn van zoo lang te staan."

Maar hij weerde het aanbod, zei zacht: „Och neen, kind, het is niet noodig, ik ga seffens naar boven," dronk langzaam den roomer leeg. En zonder nog wat te vragen of zelfs naar de klok te kijken, met een moe gezicht en oogen die wazig waren van innerlijke afgetrokkenheid, ging hij tot bij haar, sloeg met een slappe hand zijn avondkruiske over haar neergebogen hoofd en na een matte „God-beware-u, kind," klom hij, in den donkeren, de trap op en naar zijn slaapkamer.

Een wijle stond Goedele daar, met een gezicht vertrokken van verdriet en nog veel meer verward dan daar straks. Ze had gehoopt dat hij nog wat zou blijven zitten, dat ze had kunnen spreken met hem en hem zeggen: „Toe, Vader, we weten er ook alles van. Maar trek het u toch niet zoo aan. Zoo erg is het niet en we brengen het alles in orde en Emil ook zal meehelpen," om hem uit die dompe teruggetrokkenheid te halen.

Even vóór hij het kruiske gaf, dacht ze: ik doe het toch. Maar voor den vagen, afwezigen blik in zijn oogen was ze schroomvallig teruggeschrokken. Wat ging er toch allemaal om in hem?

Hoe kon hij daar een heelen dag naast Jan aan 't werk blijven zonder hem even mee naar boven te roepen en zich uit te spreken, zonder iets te laten blijken zelfs?

Goedele verstond er hoe langer hoe minder van.

Ze dacht aan gisterenavond, hoe hij boven op zijn bidstoel een en al opwinding en onrust was, zooals ze hem nog nooit in heur leven had gezien, ze overzag den dag van vandaag hoe hij steeds meer en meer in zich zelf verzonk zoodat het leek of er buiten zijn werk niets meer bestond en 't hem zelfs nu te veel geworden was, hier even met haar een woordeke te spreken. En bezorgd vroeg ze zich af waar dat op die manier wel verder naar toe moest. Zaagt ge dat hij bijvoorbeeld dit dwaze geval dieper en dieper in zich trok en er ging over tobben, zonder er zich ooit over uit te laten?

Zoo zijn ouden dag verzwaren en versomberen, neen, dat mocht niet. Als Vader er uit zich zelf niet over begon, dan moest Jan het doen. Zoo'n leven als 't vandaag geweest was en dat wellicht nog verergeren zou, 't ware niet uit te houden. En ze besloot op te blijven tot Jan thuis kwam en er dadelijk over te beginnen.

Gelukkig hoefde ze niet lang te wachten op hem. Geen half-uur of daar hoorde ze den sleutel op de winkeldeur knarsen. Het belletje rinkelde even, viel stil, knarsend schuurden de rolluiken neer en daar naderde zijn rappe stap.

„Zie nu? Nog op, Goeleke?" verwonderde hij zich terwijl hij met een breed gebaar door zijn kuif en zijn baard streek. „En zoo'n triestig gezichtje? Is er weer iets met Vader?"

Ze keek hem verwijtend aan, wendde daarop haar hoofd af.

„Neen. Gelukkig niets nieuws," antwoordde ze mat. „En er zou trouwens ook niets zijn met hem, als er met u zooveel niet aan den gang was, Jan!"

„Met mij? Hoe dat?" en hij trok zijn hoofd achteruit en zijn oogen groeiden groot open.

„Dat ge mij zoo iets vragen kunt!"

„Warelijk, Goedele, ik versta u niet."

Ze schudde zuchtend het hoofd, keek naar haar handen in den schoot.

„Denk dan maar eens aan de politiek waarmee gij bezig zijt," sprak ze gedempt en als verwijtend.

„Politiek?" vroeg Jan en hij keek heur vragend aan. Maar plots gleed er een begrijpende glimlach over zijn gezicht.

„O!... is het dat?"... zei hij. Hij trok een stoel nader, zette zich tegenover haar aan de tafel. En terwijl hij ineens te blozen begon en met de oogen te pimpelen ging hij verder, aarzelend en moeilijk: „Maar 't is toch niet mogelijk... dat Vader daardoor, gisterenavond, zoo als ge mij vertelde, Goedele... en dan vandaag... den heelen dag...?"

Ze knikte en sloeg de oogen op naar hem. „Jawel, Jan... daardoor is het... Hij is er zóó van onder de voeten... Dat moet ge toch begrijpen..." antwoordde ze.

„Neen... warelijk..."

„Peins dan maar eens aan Luc, aan al die ginder staan..." Haar stem klonk verbitterd. „En hoe wij hier leven, wij en alleman, en heel het land... En dan, in zulke omstandigheden, meedoen met

den Duitsch... tegen 't eigene volk!... Jan! Jan!!... Begrijpt ge 't nu?"
„Meedoen met den Duitsch?..." herhaalde hij dof. „Hoe komt gij daaraan?"
„En hoe durft gij zoo iets vragen, Jan! Ge gaat toch niet ontkennen, zekers?"
„Ontkennen? Wat?" viel hij haar in de rede.
Ze wond zich op, werd hartstochtelijk.
„Emil heeft het toch al dikwijls genoeg met u daarover gehad? Hij heeft me nu ook alles verteld! 't Is ook aan de ooren gekomen van Mijnheer Bergmans. Ge begrijpt hoe hij dat beziet. Gisteren heeft hij hier alles aan Vader verteld. Vader was er het hart van in. Dát was het, gisterenavond, en dat zelfde is 't waarom hij vandaag zoo vreemd deed. Precies of hij wil zich, buiten zijn werk, van niets nog wat aantrekken. Tot na den tienen is hij blijven werken en dan, zonder een woord te zeggen bijkans, is hij naar boven gegaan. Ik ben toch zoo bang voor Vader, Jan! God-weet, hoe hij hierboven weer zit! En dat gij er de oorzaak van zijt! Toe, peins aan hem, schei er mee uit!..." drong ze ontroerd aan, terwijl ze zich over de tafel naar hem boog en hem smeekend bekeek.
Even, onder dien vloed van opgewonden woorden, zat hij als verward en verslagen. Maar dadelijk kwam er een bittere glimlach op zijn gezicht en in een zucht sloeg hij zijn hoofd overentweer.
„Goeleke, Goeleke!" sprak hij goedig. „Wat hutselt ge daar toch van alles onder elkaar! Van wat ge

daar zegt: meedoen met den Duitsch, is er ten eerste niets van aan..."

„Maar Emil zegt het toch!"

„'k Vind het spijtig voor Emil dat hij zoo iets zegt. En dubbel spijtig, omdat wij 't er samen toch al zoo dikwijls over gehad hebben. 'k Weet het: daarmee probeeren ze ons af te maken, precies of wij hooren bij dat fatsoenlijk schorremorrie van een Keldermans of een Geerts, die hun huis vol tricolore vlaggeskens en koningportretten hebben hangen, en intusschen met volle gas borstels, meubelen en wat weet ik al voor het Duitsch leger maken, feestjes geven voor de officieren van de Kommandantur en hun zakken vullen met Duitsche marken. Zie Goeleke, díe doen mee met den Duitsch..."

Hij keek haar een wijle doordringend aan.

„Wij loopen de Kommandantur niet 't onderste boven. Wij hebben daar geen vrienden zitten waarmee wij ons geregeld zat drinken. Marken verdienen we niet aan hen en ik heb nog met geen andere Duitschers gesproken dan met dezen die we hier, na onzen terugkeer uit Holland, inkwartiering hebben moeten geven. Tenzij af en toe een keer, bij Govaerts, met Dr. Finck, de civielcommissar, als hij er om bloemen komt. Maar als wij daarvoor moeten gehangen worden, dan kunnen ze de heele stad opknoopen. Want wie mensch, die last had met de polizei voor 't smokkelen of wat anders, of die een pas moest hebben of zijn velo wou houden of een hofke aanleggen buiten

de wallen, heeft er zijn bemiddeling niet voor noodig gehad. Als onze preekstoel af is, zullen wij ook wel bij hem moeten gaan aankloppen..."
„Maar, Jan... ge gaat toch niet zeggen, dat Emil liegt?"
„Och, liegen is te veel gezegd... laat het ons liever: chargeeren noemen."
„En die politiek dan?... Waarover spreekt gij lieden met dien Dr. Finck?" vroeg ze scherp.
„Zooals altijd, Goedele: over kunst, over Vlaanderen, over onzen strijd tegen de franskiljons en wat we doen moeten om vrij te geraken en opnieuw te worden wat wij vroeger waren. Precies hetzelfde, meiske, als waarover wij het ondereen steeds hebben, en waarover Emil en Vader en Mijnheer Bergmans en Nonkel Jan en Mijnheer Robijns en al wie hier komt het steeds heeft!"
„Ziet ge wel, dat het zoo is!" riep ze angstig uit.
„Is dat dan zoo'n misdaad?"
„Zekers! Emil heeft gelijk! Nú zou dat niet mogen en zekers niet met Duitschers!"
„Waarom niet?"
„Gij geeft hun wapens in de hand immers, om ons land te verzwakken en te verdeelen, om er ons gemakkelijker onder te houden en hier voorgoed baas te kunnen blijven. Dat zegt Emil, en zoo is het ook!"
„Toe, overdrijf nu niet!" antwoordde hij schertsend. „Wat vermogen onze discussies ondereen over hoe het hier in Vlaanderen zou moeten zijn, en zoo af en toe daarbij eens een gesprek met

Dr. Finck bij Govaerts in den hof of in 't werkhuis!"

„Neen, dat is nog niet erg, zegt Emil! Maar wat die mannen beginnen te Gent, te Antwerpen, te Brussel! Die staan al verder. En gij zult volgen, Jan! Och, Emil is er zoo bang voor. Gij wordt werktuigen in de Duitschers hun handen, zegt hij!"

Dat laatste deed Jan als gestoken omhoog schokken. Hij hief de hand op om op tafel te slaan.

„Wat? werktuigen?" schoot hij nijdig uit. „Nooit of nooit, meiske! Zeg hem dat maar. Hij hoeft zich niet bang te maken. En dat hij maar oppast geen werktuig te worden in de handen van de franskiljons! Daar bestaat meer gevaar voor!"

Luid steeg zijn stem zoodat Goedele plots angstig naar boven wees en hem onderbrak.

„Stiller, jongen! In Godsnaam! denk aan Vader! Als hij 't hoort! Is 't zoo al niet erg genoeg!" kloeg ze bang.

't Woord Vader hield op den slag de verontwaardiging die verder omhoog vlamde en zijn gezicht vuurrood maakte tegen. Ook zijn gedachten-gang brak af. Hij keek onwillens naar boven, keek naar zijn zuster die te hijgen begon en liet daarop de hand zakken.

„Och, Jan," sprak ze klagend verder, „pak dat nu toch zoo niet op. Als 't niet om Vader was, 'k zou er niet aan denken er u mee lastig te vallen. Gij moet weten wat gij doet. Maar wat moet dat worden met Vader?"

Jan zuchtte eens, klemde de hand rond zijn baard, verzonk even in gepeinzen.

„Dat is 't hem juist," antwoordde hij bitter. „Hij zou al dien onzin niet moeten gelooven. Maar ja, praat het hem maar uit zijn hoofd, bezonders als 't van Mijnheer Bergmans komt. Al wat die zegt is immers evangelie."
„Als 't zoo erg niet is... als ze overdrijven... spreek er dan eens met Vader over... zoo gauw mogelijk... dat hij weer wordt zooals vroeger... Ge weet niet hoe bang ik ben!" Ze smeekte en stak de handen uit naar hem.
„Dezen avond toch zeker niet, Goedele?"
„Och, neen... dat bedoel ik niet... maar morgen of zoo!"
Een poos dacht hij na, haalde eens de schouders op. „'k Weet niet, maar 'k geloof dat het niet goed is wat ge mij vraagt," zei hij. Na een wijle stond hij op, ging ruggelings, met de armen over de borst, tegen de kast leunen en schudde het hoofd. „Neen, hoe geerne ik het ook doen zou, omwille van Vader, ík kan daar niet over beginnen... Als hij er mij naar vraagt, direct zal ik bereid zijn... Maar ik naar hem toe gaan, hem dus feitelijk rekenschap gaan vragen over zijn houding, hem mijn verdediging opdringen, God-beware-mij daarvan, meiske!... We kennen Vader toch! 't Is waarschijnlijk te veel geweest en dan nogal van Bergmans! 't Moet eerst verwerkt worden een beetje!"
„Maar wat dan? Wat dan?"
„Wachten."
„Maar ziet ge dat het naar binnen slaat! Gij hebt

niet gezien hoe hij eruit zag, gisterenavond, Jan! Als dat eens gebeurt?"

„Dat geloof ik niet. Mijnheer Bergmans zal wel zorgen dat het niet gebeurt. Hij heeft de klacht gedaan, zegt ge. En hij zal dus niet rusten of er moet klaarheid komen, of ik ken Mijnheer Bergmans niet meer."

„Maar Jan, 't zal toch wel goed komen?" Ze huilde bijkans. „Emil zegt dit en gij zegt nu dát... Als het nog maar niet verwarder wordt!..."

„'t Is alles zoo simpel, meiske... Zíj maken er iets van als 'k weet niet wat... Ik ben niet bang... Vader is wel traag en een beetje wereldvreemd, zoodat men verwonderd staat hoe hij het nog zoo ver heeft weten te brengen. Maar dom is hij daarvoor niet. 't Hart staat op de rechte plaats en hij zal mij wel begrijpen..." Hij sprak kalm en rustig nu.

Goedele zuchtte eens. „Als dat nu maar vlug gebeuren mag," zei ze binst ze een roomer uit de kast haalde. Ze schonk hem vol, bood hem dien aan. „Hier zie, jongen, drink ook uw glaasje." Hij nam het met een dank-u aan, dronk het langzaam leeg.

Achter elkaar gingen ze naar boven. Goedele bleef gespannen in haar kamerdeur wachten, terwijl Jan de gang t' ende liep, aan Vader's deur klopte en stil binnen trad. Hij was te bed, lag half-recht tegen zijn kussens te sluimeren. Hij deed de oogen even open, keek den binnen-tredende echter niet aan.

„Goeden nacht, Vader. Uw kruiske, alstublieft."
Jan zijn stem was zacht en kalm.
Hij hief de hand op, zegende met slappe vingertoppen den zoon die zich naar hem boog.
„Goeden nacht, jongen," prevelde hij haast onhoorbaar. „God beware u."
Geruischloos trok hij zich terug en sloot stil de deur.
„Er valt een steen van mijn hart," fluisterde Goedele. „Eerlijk, dat had ik niet verwacht."
„Maak u maar verder niet ongerust, Goeleke," fluisterde hij glimlachend terug. „En slaap wel..."
Ze sloot heur deur, liet zich op de knieën neer vóór de kommode waarop in 't licht van heur kaars, een oud, gepolychromeerd Lieve-Vrouwenbeeld glimlachte en waarboven, mat-goud omlijst, het fijne portret van Moeder-zaliger te droomen hing.

ACHTSTE HOOFDSTUK

't Was ongelukkig, doch toen Goedele dien anderen morgen ontwaakte, voelde ze zich tot haar verbazing bijna nog onrustiger dan ze 't gisteren geweest was.

Wat Emil had gezegd kwam haar klaar en duidelijk vóór den geest. Maar van alles wat Jan ter zijner verdediging had ingebracht hield ze nog maar een vagen en verwarden indruk over, zoodat die beschuldiging van ,,meedoen met den Duitsch'' weer rees, dubbel zwaar en pijnlijk.

Ja, hij had ze van de hand gewezen, fier en zelfbewust, zooals hij altijd was, had gesproken van ,,onzin'' en was bij het woord ,,werktuig'' verontwaardigd opgevlogen. En ze had gezwegen toen, overrompeld een beetje en ook angstig voor leven en rumoer.

Maar wat had hij er eigenlijk tegen ingebracht? Ze herinnerde het zich niet meer en 't was met een beklemd gemoed dat ze zich afvroeg wat het worden zou als hij tegenover Vader zoo zou optreden. De gedachte dat het dien weg zou opgaan deed haar huiveren. Want 't kon niet anders of 't kwam er tot hooge woorden en dat beteekende de breuk natuurlijk.

Maar dat mocht niet, neen, dat mocht niet!

Beneden aan de koffietafel vond ze Vader nog meer in zich zelf gekeerd dan gisteren. En Jan leek haar nog zelfbewuster dan gewoonlijk, als gereed om elken aanval te aanvaarden en er tegen in te slaan. Al hing er over zijn gezicht iets droef-weemoedig, zijn gebaren, zijn blik getuigden duidelijk

van een onveranderde, slagvaardige beslistheid. 't Verhoogde danig Goedele heur vrees. En geen uitkomst meer ziende in het conflict dat fataal komen moest, klampte ze zich vast aan Emil zijn oordeel dat Jan, kost wat kost, van deze noodlottige beweging moest afgebracht worden en dit zoo gauw mogelijk.

Maar hoe dat gedaan gekregen? Er viel bijkans niet aan te denken daarmee hier in huis te beginnen. Hem nu, dezen noen of dezen avond, even trachten vast te houden dorst ze niet. Vader en Jan waren zoo gewoon immers samen op te staan en 't werk aan te pakken. Hem van zijn werkbank wegwenken, en er even mee naar boven gaan? Och, 't zou zoo opvallen, dacht ze, en voor geen geld ter wereld mocht er iets van naar buiten lekken. Zelfs Marie wou ze er tusschen uit houden! En daarbij als zij, Goedele, het deed, zou het werkelijk wat baten? Of zou het weer verloopen zooals 't gisteren avond verloopen was? Wat wist zij eigenlijk van Vlaamsche Beweging af? Niets anders zou ze kunnen dan wijzen op Vader, smeeken om hém toch te ontzien. En dan zou hij weer antwoorden: Ik ben niet bang... Vader zal mij wel begrijpen...

Hoe langer Goedele daarover napeinsde, des te dieper voelde ze heur onmacht. T'ende raad liet ze heur huishoudelijk werk liggen, sloot zich op in heur kamer, zette zich aan heur sécrétaire en luchtte in een langen brief heur hert aan Emil over het verwarde gesprek met heur broer, over

heuren angst dat het mis zou loopen en ze smeekte hem dringend het onmogelijke te doen om Jan vandaag nog te ontmoeten, en hem toch over te halen af te zien van zijn dwaze houding.
En direct, zonder den brief te overlezen, eer 't adres op de enveloppe goed en wel droog was, zond ze er Marie mee naar Emil zijn huis.

Emil wist dat het Jan zijn gewoonte was, — niet alleen om er politieke discussies te houden, maar in de eerste plaats wel om Anneke die hij daarenboven in den laatsten tijd het boetseeren aan 't leeren was, — 's avonds na zijn eten naar de Govaertsen te gaan. En daarom zorgde hij ervoor rond den zevenen op de Vesten achter 't Begijnhof te zijn, waar, boven de hovingen uit het betorend kasteeltje van den fellen christen-democraat donkerde, van waar hij dan, in de hoop zijn aanstaanden zwager te zullen ontmoeten, langzaam, langs den kortsten weg, naar Goedele's oudershuis slenterde.
Toen hij dezen noen, bij zijn thuiskomst uit school, den brief vond, was zijn eerste ingeving direct naar Jan te trekken en de zaak zonder omwegen aan te pakken. Maar 't gedacht aan Goedele en heur Vader en wat het worden moest als de woorden te hoog zouden loopen, deed hem er gauw van afzien. Ook 't plan om Jan schriftelijk te vragen eens bij hem thuis te komen of om hem bij de Govaertsen gaan op te zoeken, liet hij varen. Best was het, hem op 't onverwachts te treffen oordeelde

hij, en al stak het hem wel wat tegen, er bleef hem ten slotte niets anders over dan deze berekende wandeling, temeer daar de tijd drong en hij uit liefde tot zijn Goeleke, uit waarachtigen eerbied en piëteit voor den ouden, in-goeden Pauwel een conflict wilde vermijden.

Er was gelukkig heel weinig volk op straat op dit uur en aandachtig keek hij naar den bleeken lichtwolk ginder ver onder den lantaarn op den hoek of hij er Jan zijn bewegelijke, ietwat theatrale gestalte niet in silhoueteeren zag. Maar neen, hij kon de Begijnhofstraat uitloopen, een straat rechts, een straat links en dan de verlaten Kaai op, totdat hij hem plots, ginder ver, in 't brutale, witte schijnsel van een Duitschen auto die over de draaibrug aan-gleed en haastig langs het water wegronkte, meende te ontdekken. Ja, hij was het. Hij zag het duidelijk aan zijn breeden, zwaaienden gang die danig leek op dien van Nonkel Provo, maar minder de hoogte in.

Emil nam terug zijn gewone, natuurlijke houding aan: het hoofd gebogen en de schouders een beetje opgetrokken. Hij zuchtte. Neen, het ging hem niet af. Hij voelde zich verlaagd in zijn eigen oogen. En nogmaals, was het niet voor Goeleke geweest, om 't onheil te keeren dat door de onberekende doordraverij van Jan, boven dit degelijk, oud-Vlaamsch gezin, waarmee hij zich reeds vereenzelvigd voelde, te hangen kwam, hij zou anders gehandeld hebben. Maar 't was niet voor hemzelf en een anderen weg zag hij tot zijn spijt niet.

Daar naderde Jan, vlug en vast van stap, midden op de stoep. Emil meende te blijven staan en verbaasd te roepen: „he, wie daar!", doch nog had hij zijn hoofd niet geheven of Jan was hem voor. „Zie nu, dag Emil!" riep hij en stak joviaal de hand uit. „Op weg naar ons soms?"

Die toon, vrank en open, precies of er geen vuiltje aan de lucht was, trof Emil pijnlijk. Goeleke heeft gelijk bang te zijn, hij beseft niet eens wat er op 't spel staat dezen oogenblik, dacht hij. En de wrevel van daarjuist week totaal, voor het gevoel dat het zijn plicht was, krachtdadig in te grijpen vooraleer het te laat zou zijn. Maar God-beware! hij zou zich niet laten verleiden tot academische, dorre discussies over het recht, moreel of politiek van dat noodlottige activisme. Niet om hun Koninkrijk Vlaanderen, waarmee de *Vlaamsche Post* die ongeduldige warhoofden nog meer in de war bracht, was het te doen, maar om Janzelf, of hij, uit wraakzuchtige vechtlust tegen die idioten van franskiljons, ging breken met zijn vader, met zijn familie, met de traditie, de moraal en de levensbeschouwing van zijn heele volk.

„Toch niet, Jan," antwoordde hij rustig en beheerscht. „Maar ik ben blij dat ik u ontmoet. 'k Wou u gaarne spreken en 'k had al gedacht u een briefje te schrijven om eens bij mij te komen..."

„Toe maar, zoo officieel, met een brief!" scherste Jan. „'k Ben toch den heelen dag thuis en als ik me niet vergis, weet gij ons toch wonen!"

„Ja, dat ware gemakkelijk geweest. Maar 't gesprek zou weer te hoog hebben kunnen loopen en dat wou ik in alle geval, in de gegeven omstandigheden, bij u thuis voorkomen, Jan!"

„Och kom, Emil! We hebben ons immers al dikwijls genoeg uit-gesproken tegenover elkaar. Ik geloof niet dat we elkaar nog veel te zeggen hebben. Twee standpunten zijn het die niet te overbruggen zijn. Gij de loyalen, die u zelf bij den neus leidt in de hoop dat ons goed Vlaamsch recht, omdat we mee gevochten hebben, ons door de franskiljons bij een eersten Sinterklaas of Sintergreef in een mandje zal aangeboden worden. En wij, de revolutionairen, die zeggen: nu is 't de moment om die fransche ketens te breken..."

„En om er nieuwe, dubbel zoo sterk, van echt Krupp-staal, aan voeten en polsen te laten klinken," voegde Emil er kalm aan toe.

Jan maakte een gebaar van ongeduld.

„Begint ge weer?" vroeg hij kregel.

„Gij zijt het die begint, jongen! Met uw steek: dat wij ons-zelf bij den neus leiden en dat van Sinterklaas! Ziet ge wel dat ik rede heb huiverig te zijn om bij u thuis te komen. 't Zou weer mis afloopen, Jan! Maar dat alles op zij geschoven, zeg me nu eens eerst waar ge naar toe loopt."

„Dat begrijpt ge toch, naar Govaerts."

„Als ge er niets tegen hebt doe 'k rechtsomkeer en loop een eind mee."

„Wat zou 'k daar tegen hebben? Gaarne zelfs. Kom op."

„Dank u. Zoo kan ik verder spreken. Maar in Godsnaam! ren nu geen zij-paadjes meer op, Jan. Laat de politiek rusten. Ge hebt volkomen gelijk als ge zegt dat wij er voor elkaar over uitgesproken zijn. We gaan, op dat gebied, verschillende wegen op. Doch," en hier dempte Emil zijn stem, „er is nog iets in deze zaak, waarover wij het nog nooit gehad hebben, dat we, gij en ik, tot onze schande vergaten, en dat nochtans van beteekenis is, van groote beteekenis zelf."

„Ik versta u wel, Emil," antwoordde Jan zacht. „Goedele heeft mij gisteren avond alles verteld. Vader, bedoelt ge, niet-waar?"

Emil knikte en keek hem even aan.

„Mijnheer Bergmans is 't die hem alles aanbracht. Hij was er letterlijk het hart van in. Nonkel Provo was er bij toen 't gebeurde. Hij is 't mij 's anderendaags komen vertellen."

„Spijtig genoeg dat het juist Mijnheer Bergmans moest doen," zei Jan zuchtend.

„Hoe zoo?"

„Omdat die er geen klein vuurwerk zal over afgegeven hebben! Gij kent hem toch ook, Emil! Zeg eens, eerlijk, wat begrijpt die van onzen tijd! Klagen en klagen, om Jeremias den loef af te steken! 'k Hoor hem al bezig over, meedoen met den Duitsch! over verraad en de rest van dien welbekenden litanie!" schampte hij bitter-spottend. Hij trok de schouders op, blies eens minachtend. Maar dadelijk daarop, met een zorgelijk beven in de stem, liet hij erop volgen: „'t Ergste voor Vader.

Die weet natuurlijk niet beter. En wie zegt mij wat hij zich allemaal voorstelt!"
Die woorden en de toon, waarop ze gezegd werden troffen Emil, en blij te moede keek hij naar Jan die zijn hoofd schudde. Dit trok hij zich dus toch wel aan!
De schoolman werd temet wakker in hem. Eindelijk, eindelijk na zoovele maanden dorre, nutteloze discussies, een touwtje waaraan hij zou kunnen vastknoopen en wie weet! misschiens den dolende weer binnenhalen!
Neen, Goedele hoefde zich zoo bang niet te maken! Had ze hem wel goed begrepen gisteren? Of was hij vandaag tot andere inzichten gekomen?
Emil liep even stilzwijgend naast Jan verder. Eerst na een wijle raapte hij het woord op, voorzichtig, en als voor zich zelf:
„Dat dacht ik ook, toen Nonkel Provo bij mij met dat nieuws kwam binnengevallen: 't ergste voor Vader... En 'k vroeg me tevens af of gij, toen ge met dat activisme begont, er wel over hadt nagedacht in wat voor verhouding gij tegenover uw vader zoudt komen te staan!"
Om dan, na weer een poos van stilte, te vragen:
„Zeg eens, Jan, hebt ge daar toen wel aan gedacht?"
„Eerlijk gezegd: neen," antwoordde de andere. „Waarom zou 'k daar moeten aan denken hebben? Dat deed ik toch ook niet vóór den oorlog, toen ik het voor de democraten en zelfs voor de christendemocraten opnam, tegen de franskiljonsche, conservatieve bonzen in onze partij?"

„Dat waren totaal andere toestanden, Jan. Nu komt er een factor bij die er toen niet was: den Duitsch!"

Jan had een gebaar van ongeduld.

„Komt ge weer met die toevalligheid aan? Ge weet toch zoo goed als ik dat wij al vóór den oorlog voor de scheiding waren. En gij niet minder als ik, broer! Of zijt gij soms geen student te Leuven geweest! En medewerker aan „*Ons Leven*?"

„Ik wil die zoogezegde toevalligheid laten voor wat gij ze geeft, ten minste op dezen oogenblik," antwoordde Emil en hij drukte op dien ík. „Maar 't gaat niet om míj, Jan. 't Gaat om Vader thans. En of dat voor hem een toevalligheid is, dat geloof ik niet."

„Wat waar is, blijft waar voor iedereen. 't Kan hem toch verteld worden? Om hem doen te begrijpen dat het activisme niets anders is dan de voortzetting van onze actie vóór den oorlog," antwoordde Jan. Hij begon zich weer op te winden. Doch Emil bleef kalm.

„Vooruit, 'k wil aannemen dat Vader het begrijpt," antwoordde hij. „Maar dat dan slechts wat betreft uw ideologische uiteenzettingen en de theoretische verdediging ervan. Doch ge denkt toch zeker niet dat het blijven zal bij 't lezen van *Vlaamsche Post*-artikels en 't discuteeren ondereen daarover? Die mannen te Gent, te Antwerpen, te Brussel willen verder, willen hun Staat Vlaanderen realiseeren. En gijlieden, hier, zult ook uit uwen praatstoel komen en eraan meehelpen, en dat,

met de hulp van die „toevalligheid", tegen wat er hier in het bezette gebied nog aan wettig gezag overblijft."
„En waarom niet," viel Jan hem bits in de rede. „Wij gaan daar toch weer geen zaag over spannen?... Geen zij-paadjes zegt ge maar..."
„Stil!" onderbrak hem Emil gebiedend, terwijl hij hem bij den arm greep. „Ik ga op geen zij-paadjes. Laat mij toch voortgaan. Ik herhaal: met de hulp van die „toevalligheid" tegen het wettig gezag dat..."
„Ons vijf-en-tachtig jaar bij den strot heeft," ging Jan hartstochtelijk voort, „en nijpt en nijpt en maar blijft nijpen tot wij Vlamigen er-aan steken... Schoon gezag! Heel schoon gezag!"
„Maar toch: gezag..."
„Och kom!"
„...en wéttig, ondanks álles!"
„Niet voor ons in alle geval!..."
„Al wat ge wilt, Jan! Maar wel voor Vader!"
Jan bleef staan, onthutst een beetje.
„En dan?" vroeg hij.
„Ik moet u niet vertellen wat het gezag voor Vader beteekent, het wereldlijk en nog veel, veel meer het geestelijk. Zelfs als het geestelijk gezag hem een politiek richtsnoer geeft, zal hij gehoorzamen, blindelings. En niet alleen hij is zoo, maar ook Mijnheer Bergmans, ondanks al zijn critiek en zijn heimwee naar het oude Vlaanderen, en Nonkel Provo met zijn romantiek en zijn afkeer van alle politiek niet minder. Zoo is heel ons land,

eigenlijk! En ge kunt niet ontkennen dat er iets schoons zit in die aanhankelijkheid, in dat blinde vertrouwen, in die gehoorzaamheid."

„Die te Brussel hebben het geen klein beetje uitgebuit, dat „schoone" in ons volk!" schampte Jan terug.

Maar alsof hij niets gezegd had, hernam Emil:

„Dat is een bestanddeel van hun wezen, en geloof mij, geen gering. Ze zouden zich evengoed het hoofd kunnen laten afkappen, als dat te moeten missen. Ik moet u toch uw eigen Vader niet leeren kennen, niet-waar, Jan?"

„Spijtig genoeg dat het zoo is," voegde Jan er dof aan toe. „In dien ouden tijd, waarvoor ze zooveel eerbied en liefde voor hebben, waren het andere kerels... Maar geen nood, jongens, 't verandert wel!"

„En zie nu eens," sprak Emil verder, „dat algemeen aanvaard gezag ontkent gijlieden, schuift het als waardeloos opzij..."

„Uit bittere noodzakelijkheid, tot redding van Vlaanderen!"

„...en gaat alzoo tegen het wezen, tegen de ziel van ons eigen volk in..."

„Het moet, nu of nooit! Anders zijn we verloren!"

„En gij, die dien schoonen trouw, die aanhankelijkheid en gehoorzaamheid aan het wankelen brengt, die in de plaats daarvan twijfel en opstandigheid aankweekt, zoudt willen dat dit zelfde, door u van een van zijn schoonste deugden beroofde volk, u, nieuwe meesters, trouw en gehoorzaam-

heid betoone?... U, die daarenboven door onwettige middelen, nog niet eens door revolutie, waarin ge ten minste moed en beleid zoudt hebben te betoonen en gestuwd zoudt worden door een bewust deel van den volkswil, maar door berekende goedwilligheid van den bezetter, een stukske gezag in de handen poogt te krijgen..."

„Maar, alle duvels, waar wilt ge nu naar toe?"

„U laten voelen dat ge in botsing komt, fataal, met het wezen van uw eigen volk!"

„Tijdelijk misschiens! Tot dit volk de oogen zal hebben opengetrokken!" antwoordde Jan krachtig. Doch nog krachtiger hernam Emil daarop.

„Maar toch in botsing dus. Ge zijt het u wel bewust! En dat, Jan, ongelukkig genoeg, met uw eigen Vader!"

Op den slag bleef Jan staan, keerde zich naar Emil, dreigend, zoodat de andere instinctmatig een stap achteruit deed.

„Met wat moeit gij u toch, kerel?" hijgde hij hem toe.

„Met 't lot van uw Vader, Jan!" beet de andere kordaat terug, „die thans ook reeds de mijne zou geweest zijn, ware dien ellendigen oorlog er niet tusschen gekomen, ware uw broer niet ginder aan 't front!"

Nog was het niet heelemaal gezegd of met een snok stapte Jan weer verder, somber, het hoofd op de borst en de handen diep in de zakken van zijn overjas. Emil volgde. Zonder nog een woord te spreken, liepen ze voorts de verlaten Begijnhofstraat af, waar 't ende van het rechte, laag-

behuisd en arm-verlicht verschiet, de veste-olmen, als een berg, tegen den bleek-besternden hemel omhoog-donkerden.

Stom bleven ze naast elkaar tot voorbij de Begijnhofpoort. Plots trok Jan de handen uit de zakken, wierp ze op den rug en schudde krachtdadig het hoofd.

„En toch kan het niet anders!" riep hij uit. „Wij moeten juist nu vooruit!"

„Toe, waarom?" vroeg Emil.

„Omdat het anders gedaan is met Vlaanderen!"

„Theorieën, Jan! Sophisterij! Vlaanderen zal zoo gauw niet sterven!" kaatste hij terug. „Doch uw vader, dat is realiteit op 't oogenblik. Gij hebt zoowat zijn lot in handen!"

„Overdrijf toch niet! Dus hij zelf zou niet-meer mee tellen?"

„Ja-wel, om stilaan weg te kwijnen."

„Dat neem ik niet aan."

„Omdat gij niet eens beseft wat gij hem aandoet, Jan!"

„Ofwel omdat Vader niet beseft waarom het gaat. Zie de franskiljons maar aan den gang, hier in hun comiteiten en ginder aan 't front! Trouwens maak u niet ongerust, Emil, ik praat wel met Vader. En dan zien we verder!"

Ze waren op de Vesten geraakt, onder het donkerneerbuigende geruisch der olmen-kruinen en bleven daar staan.

„Nu Jan, voor een laatsten keer: denk aan uw Vader! Zoo gaarne waren wij naar hem toe kunnen

gaan, Goedele en Nonkel Jan en Mijnheer Bergmans en ik, om hem te zeggen: 't is in orde, hij ziet er van af en blijft bij ons... Maar gij wilt geen rede verstaan, en nu zoudt gij het bij dien ouden man op de spits gaan drijven... Gij zijt hard geworden, Jan... 't Is erg op 't oogenblik, maar 't wordt nog erger..."

„Dat zullen we zien en ge hoort er dan wel van, Emil. Maar zoo stom, zonder meer, het hoofd in den schoot leggen of me bang laten maken... Neen! verwacht dat nu niet..."

Hij stak de hand naar Emil uit, schudde de zijne. „Voor de rest zijt ge wel bedankt voor uw bezorgdheid, kerel!... Goeden avond!"

„Goeden-avond, Jan."

Hij liep een eind de vesten op, sloeg dan rechts den sintelweg in die afdaalde naar het oud, donkeromboomd kasteeltje van Govaerts.

Emil keerde op zijn stappen terug. Hij voelde zich bedrukt en angstig een beetje. Zooveel had hij verwacht van deze ontmoeting: eindelijk eens met gevoelsargumenten kunnen werken. En op wat liep het uit? Op juist dat waar hij zoo bang van was: op een verklaring tusschen vader en zoon. Wat kon de oude man begrijpen van den haat, het wantrouwen tegen de gezagdragers, dat de ondergrond vormde van de activistische mentaliteit, gezwegen nog van de wraak-lust die hen bezielde tegen het franskiljonisme? Begreep Vader Storme zelf wel wat franskiljonisme was? En tegen hem zou Jan met zijn revolutionaire theorieën moe-

ten uitpakken? 't Kon bijkans niet anders of dat werd een ruzie, een breuk, en een langzaam wegteren van verdriet van den zoo gevoeligen Pauwel voor wie zijn kinderen en zijn gezin, naar oud-Vlaamsche zeden, alles was. En aangenomen dat Jan tot inzicht kwam, dat hij 't hoofd boog, een wonde zou er in alle geval geslagen zijn die niet licht zou genezen. Het conflict zou tusschen hen blijven bestaan, daarvoor leefde Pauwel immers al te zeer in en van het verleden en nooit of nooit zou het „huis" nog het „huis" zijn van vroeger.

Dat het met Jan zijn politiek daarop moest uitloopen, neen, dat had Emil nooit durven veronderstellen.

Al peinzend en beschouwend alzoo liep hij verder door de stille verlaten straten waarover zonder rust noch duur het kanon-gedommel brommen bleef, en hij haastte zich naar Goedele om heur alles te vertellen.

NEGENDE HOOFDSTUK

Al bleef het conflict nog steeds uit, sedert dien Maandag avond was het ,,huis'' bijlange het ,,huis'' niet meer van vroeger. Wat ziekte en dood en zware geldelijke zorgen in al die jaren geen moment hadden vermocht, het nieuws van Mijnheer Bergmans had er al met eens die weldoende, koesterende atmosfeer van trouw en aanhankelijk familie-leven verdreven en in de plaats daarvan was het er drukkend geworden en angst-beladen in verwachting van het niet te keeren onheil.

Met den dag werd Pauwel eenzelviger en eenzelviger, het gezicht moe-verstard en de half-geloken oogen aldoor neerwaarts en even onbestemd. En buiten zijn ,,goeden-morgen'', het dof, als afwezig-geprevelde gebed voor en na het eten en dan ook 's avonds zijn ,,God-beware u'', voor Goedele en Jan, kwam er zoo goed als geen woord meer uit. Voor de werkverdeeling en 't ineenpassen van den preekstoel verwees hij 't werkvolk naar Jan, en zonder op te zien bijkans, zat hij maar door te beitelen aan zijn medaljon, soms lang over tienen nog, als de taptoe even het lugubere kanongedommel brak met zijn klagend, wagneriaansch getoet. Slechts als Provo kwam om met een mysterieus gezicht en felle gebaren weer wat nieuws te brengen leken zijn trekken zich te ontspannen en was hij weer een beetje die van vroeger.

Goedele wist niet-meer waar ze 't had van den angst. Als dat nu zoo eens duren bleef? Er waren immers nog zoo'n gevallen geweest.

Telkens en telkens, als Emil kwam, was het een klagen en stil schreien van schrik. En hij had haar schoon te zeggen en te herhalen dat het niet gebeuren zou, dat Mijnheer Bergmans zich het geval danig aantrok en er dus geen denken aan was dat die de zaak zoo maar op haar beloop zou laten, zonder dat het tot een verklaring kwam tusschen vader en zoon, ze kon er zich maar niet van ontdoen, werd er mager en afgetrokken van, en bleef maar vragen of er door hem òf 't was gelijk door wie niet kon ingegrepen worden, hoe wist ze zelf niet, om een eind aan dien onmogelijken toestand te maken.

Ook Jan liet ze niet gerust met haar vrees. Van als ze maar een halven-minuut alleen bij elkaar waren, begon ze erover en drong er koppig op aan dat hij naar Vader zou gaan en 't ijs breken dat hij tusschen hen had opgestapeld, eer het te laat was. Al antwoordde hij heur dan nog dat het onmogelijk was, al maakte hij zich ten slotte kregel over heur onbegrip, ze hield vol tot hij heur, mocht het te lang duren, beloofde het te doen ondanks zich zelf. En toen er op het einde van de week nog niets geen verandering gekomen was, en Jan nog aarzelen en talmen bleef en 't aldoor maar uitstellen, nam ze 't besluit dan maar zelf die pijnlijke historie uit den weg te ruimen. Neen, ze verstond niet veel van dat ellendig gehaspel over activisme en passivisme, maar daarom moesten ze zich niet verbeelden dat ze Vader ziek zou laten maken, Jan niet, die den moed niet had omwille

van de rust van den ouden man, te breken met die dwaze politiek, en ook Nonkel en Emil niet, die er wel veel over vertellen konden, maar er vooralsnog, uit misplaatste kieschheid, angstvallig wenschten tusschen uit te blijven. Morgen zou ze zien tot bij Mijnheer Bergmans te geraken, hem heuren nood klagen en heuren angst, en ze voelde 't, hij zou haar wel begrijpen, haar steunen met raad en daad, en mee ingrijpen misschiens. Ach, waarom was ze al niet vroeger naar hem toe gegaan? En neergeknield vóór heur kommode, dien avond, met het gezicht smeekend geheven naar het antieke Lievevrouwenbeeld en ook naar 't weemoedig-glimlachend portret van Moeder-zaliger erboven, aan den muur, bad ze den hemel niet alleen om sterkte en bijstand voor zich zelf, maar ook voor vader, opdat de dag van morgen niet al te zwaar zou zijn voor hem. Want het was Zondag immers, hij zou zijn werk moeten laten en wie mensch kon gissen wat het met hem nog worden zou als hij zoo den godganschen dag, zonder eenige bezigheid alleen zou moeten zijn met zijn verdriet en zijn getob.

Maar God-zij-dank, den volgenden ochtend, toen hij, terug van de communie-mis en na een beetje zwijgzaam te hebben rond-gesleft in den winkel en in 't werkhuis, plaats had genomen aan de wachtende ontbijttafel, meende Goedele op te merken dat zijn gezicht minder strak en star stond en ook dat zijn grijsblauwe oogen weer een beetje aandacht hadden voor wat rond hem was. 't Leek

ook of hij weer smaak had in zijn ei en in de warme, gebakken beulingen die Marie zoo uit de pan in zijn bord lei. En ja, toen Goedele daarop een klein krentebroodje uit de kast haalde, kwam er iets als een glimlach in zijn witten Sinte-Jozefsbaard spelen, hief hij de oogen verwonderd op naar haar en daar was zoowaar weer zijn stem, zacht en met haar natuurlijken val, die ze van deze heele week bijna niet meer gehoord hadden.

„Kind," vroeg hij, „hoe zijt gij daar nog aangeraakt!"

Blij, om deze onverwachte keering, begon ze toen met rappe woorden te vertellen hoe ze op aanwijzing van Nonkel zijn meid, bij een in 't genipt voor bakker-spelenden smokkelaar was gaan aankloppen, hoe ze 't na veel prengelen had losgekregen en hoe ze er mee door steegjes en gangen, vermijdend de groote straten uit schrik voor de polizei, na veel omwegen eindelijk thuis was mee geraakt.

„'t Smaakt er dan ook tien keeren lekkerder om," vond hij.

En niet alleen zij, maar ook Jan keek blijzaamverwonderd op. En nog verwonderder werd hij toen vader, bij 't opstaan, zich tot hem wendde en hem vroeg eenige van zijn laatste gazetten te brengen in de woonkamer boven, waar hij volgens zondagsche gewoonte, in afwachting dat het tijd werd om gezamenlijk naar de hoogmis te gaan, bij 't venster in een zetel ging zitten en een pijpje rooken.

„Seffens, Vader," en temet was hij de trap op naar

het tweede, waar zijn kamer was en zijn eigen beeldhouwersatelier, zocht er op zijn tafel wat laatste nummers van „*De Vlaamsche Post*" en de „*Gazet van Brussel*" bijeen en verheugd om deze onverwachte wending van het geval, bracht hij ze hem vlug.

„Dat is 't begin," dacht hij terwijl hij terug naar beneden ging, „nu komen wij wel tot een verklaring."

Doch Goedele, die hem in de gang aan de trap afwachtte, was op verre na van zijn meening niet.

„Wat ge nu toch gedaan hebt!" verweet ze hem. „Die slechte gazetten aan Vader geven. Ge zult het zien, nu zakt hij weer weg in dat ellendig gepeins!" En ze schudde heur hoofd, sloeg heur handen ineen, heelemaal in de war door den angst die weer steeg.

„Toe, toe, Goeleke! Wel integendeel!" troostte haar Jan. „'t Zal er Vader veeleer verder uit halen. Let eens op!"

En 't was zoo, hij kreeg gelijk. In de hoogmis, waar ze zooals naar gewoonte samen naar toe gingen, was Vader vol aandacht voor den zondagschen preek van den Deken, voor het mystieke, van gregoriaanschen zang en orgelspel begeleid gebeuren ginder aan het achter zijn wierook zachtverlicht hoog-altaar. En daarna tijdens hun langzame wandeling over de bleek-overzonde vesten, tusschen Goedele heur druk vertellen in, had hij weer woorden van kinderlijke verwondering over de laatste madelieven in het gras, over de goud-

en bronzig behangen struiken en boomen, over een vlucht wilde eenden plots wegschietend over ondergeloopen beemden. Zoo ver kwam hij uit zijn belokenheid dat hij na den middagdisch, in plaats van zijn dutje te doen, Jan verzocht hem even te willen volgen in de woonkamer.

„'k Moet u eens 't een en ander vragen, jongen," zei hij terwijl hij recht stond.

„Goed, Vader," antwoordde Jan. „Ik ga mee." Hij keek Goedele beteekenisvol aan alsom te zeggen: „Ziet ge nu, meisje," deed een verstolen gebaar met de hand om haar gerust te stellen en volgde hem.

Boven in de kamer, nam Pauwel een stoel, zette zich schuin bij de tafel waarop de bladen van dezen ochtend nog lagen, en hij richtte zich dan tot Jan, die tegenover hem naast de kachel staan bleef. Zijn gezicht stond rustig-peinzend en al was er een lichte beving in zijn stem, kalm en bedaard begon hij.

„Luister eens, Jehannes," sprak hij, „er is mij iets ter oore gekomen waarover ik u ondervragen moet. Verleden Maandag, 's avonds, was ik hier, hier in deze zelfde kamer, met Mijnheer Bergmans en met Nonkel Jan, en hier werd mij toen verteld en verzekerd alsdat gij, Jehannes, zoudt meedoen met den Duitsch, heulen met den Duitsch. Mijnheer Bergmans zei mij dat, en hij was gewaarschuwd geworden door Pastoor Robijns, die bang was het mij te komen zeggen. 'k Kan u niet vertellen hoe ik daardoor gepakt werd. 't Sloeg mij letterlijk

't onderste boven, zoodat ik schrik kreeg voor mij zelf en als voor een temptatie op de vlucht gegaan ben. Almaardoor lijk een obsessie ging dat door mijn hoofd: meedoen met den Duitsch en onze Luc aan 't front, en ge weet wat ik van den Duitsch denk, na Leuven, na Aerschot en zooveel andere dingen nog. Maar God-zij-dank, die schrik, die ontzetting is nu over. Nonkel Jan is direct op informaties gegaan, hij is mij 't een en ander komen vertellen, waaruit ik eerlijk gesproken, niet goed wijs wordt. En nu wou 'k maar liever eens van u zelf weten, jongen, wat daar allemaal van aan is. Toe, zeg me dat eens openhertig." En hij hief het hoofd op, keek Jan, die gespannen en met een kloppend hart roerloos toeluisterde, als smeekend in de oogen.

„Dat het niet waar is, Vader," antwoordde hij. „De Duitschers hebben hún strijd, hun plannen, en wij, wij hebben den onzen. En 'k zou mij deerlijk vergissen als dat geen twee heel verschillende dingen waren. 'k Weet het wel, daarmee probeert men ons af te maken, maar 't zal niet lukken Vader."

Pauwel fronste in gepeinzen de wenkbrauwen, keek een wijle naar de kranten.

„Maar er is toch iets aan den gang, he jongen?" hernam hij. „Hier die gazetten, en dat waarmee ge bezig zijt bij Govaerts, wat is dat dan?"

„Vlaamsche strijd, niets meer, niets minder Vader."

„Toe, toe! Vlaamsche strijd! Ge moet toch toegeven dat het nu den oogenblik niet is daarmee voor den dag te komen. Katholieken, liberalen,

socialisten strijden nu toch ook niet tegen elkaar, doch staan als broeders zij aan zij. Er staan toch grootere belangen op 't spel, de vrijheid van ons land b.v. dan partij-belangen."

„Maar de franskiljons zijn geen partij. Dat zijn verdrukkers. Kwamen ze maar op als partij, 't zou met hen al lang afgeloopen zijn. Nu spelen ze baas in de drie partijen. Voor 't oog van de menschen zijn de partijen nu wel dikke vrienden ondereen. Doch denkt niet dat de franskiljon stil zit."

Pauwel keek verwonderd op.

„Hoe dat, jongen? Wij zien er toch niets van!" riep hij uit.

„Des te erger zijn ze bezig, Vader! Pas waren de Duitschers te Brussel of met hun hoed in de hand en hun zeemen lachsken op het gezicht zaten ze bij hem, om hem te zeggen dat België fransch was, dat ze gerust die boerentaal van een Vlaamsch konden weglaten en hun proclamaties in 't Fransch en in 't Duitsch doen, iedereen verstond dat immers. Daarbij, ge weet het zoo goed als ik, wat hebben ze allemaal niet verteld en geschreven vóór de Duitschers hier waren: après la guerre on ne parlera plus flamand! En zeg eens, wat gebeurt er ginder aan 't front? 't Zou mij benieuwen wat er in Luc zijn brieven stond die zoogezegd verloren gingen? En ook in dezen die toekomen, wat die zwarte censuur-strepen bedekken! Neen Vader, het rust niet, dat ras der leliaarts. Wij moeten er onder blijven!"

„Toe, Jehannes! Overdrijf nu niet!" viel Pauwel

hem in de rede. „Dat krijgen ze immers niet gedaan. We waren aan 't winnen. We hadden al Vlaamsche halve-frankskens gekregen en Vlaamsch op de postzegels en de poststempels, en de universiteit zou er ook gekomen zijn."
„Gelooft gij dat, Vader?" vroeg Jan, zich naar hem toe buigend. „De universiteit? Maar dan snijden ze zich zelf immers de keel over! Dat geven ze nooit! Dan is hun rijk uit!"
„Twijfelt ge dan aan de overwinning?"
„God beware mij, Vader!"
„Maar wat wilt gij dan?"
„Voortzetten waarmee wij vóór den oorlog al bezig waren, wat die jongeren te Gent in hun blaadje „*De Bestuurlijke Scheiding*" publiek begonnen te doen en wat diezelfden nu nog," en zijn hand wees naar de bladen op tafel, „daar, in hun „*Vlaamsche Post*" als de eenig-mogelijke redding vóór houden: de scheiding met Wallonië, en 't stichten van een eigen Vlaamschen Staat. Dan is 't ineens amen en uit met het franskiljonisme, dan zijn we op den slag baas in ons eigen huis!"
„Alles goed en wel, jongen," antwoordde Pauwel. „Dat ge daar toen mee bezig waart, ik kan 't begrijpen. Maar waarom er niet mee gewacht tot na den oorlog? Waarom wilt gij daar juist nu mee voortgaan? 't Land is toch bezet, van vrijheid is er geen sprake meer. De franskiljons hebben zoo goed als geen bladen, en wat er hier en daar in een groote stad verschijnt is zoo sterk gemuilband dat het op niets trekt. Alleen die mannen waar

gij het zoo mee op hebt mogen vrijelijk hun klepel slaan. De Duitsch helpt hen, verspreidt hun bladen en ze aanvaarden die hulp. En zoo iets te zien, strijdt toch tegen een mensch zijn gemoed, jongen. Peins eens: hulp aanvaarden van hem die uw land onder de voeten liep, die hier moordde en brandde, die ginder uw eigen kinderen onder zijn vuur houdt, die hier uw eigen eten wegkaapt, zoodat Amerika moet ter hulp komen of we vergingen van den honger, gij en ik en iedereen. Ge moet toch voelen hoe dat tegen de borst stuit, Jehannes!" Hij stak de handen uit naar Jan en schudde ze alsom hem daardoor nog beter te overtuigen.

„Zekers, Vader, ik kom er heel goed in, in alles wat ge zegt. Maar vergeet één ding niet: 't bestaan van óns volk staat op 't spel. De Duitscher is onze vriend niet, zegt ge, en dat geef ik u volledig toe. Of hij ons echter naar 't leven staat, ons, Vlamingen, betwijfel ik sterk. Maar hier in 't land en ginder bij onze jongens aan 't front heerscht er een kliek, een rijke, machtige kliek die ons nu al vijf-en-tachtig jaar lang, dag in dag uit, met duvelsche, gerafineerde middelen, als volk probeert kapot te maken. Dat is onze groote vijand, van in de middeleeuwen was hij er al. Hij peinst nu definitief zijn slag geslagen te hebben: après la guerre on ne parlera plus flamand. Tusschen hem en ons gaat het nu op leven en dood. Hij of wij, Vader. We moeten bekennen dat hij het ver gebracht heeft. Met Vlaamsche halve-frankskes en Vlaamsche poststempels paaide hij ons, binst hij

ons langzaam maar zeker, met een fluweelen handschoen, den strot toe neep. En wij doorzagen hem niet. Maar nu doorzien wij hem wel, Vader. Hij probeert dezen ellendigen oorlog uit te buiten tegen ons. Goed. We zullen hetzelfde doen. Alle middelen zijn goed om schurken, die u naar 't leven staan, van u af te knuppelen, Vader!"

Jan werd heftig en 't bloed schoot hem naar 't hoofd.

„Stil, Jehannes," zei Pauwel. „Een beetje stiller, jongen. Wind u niet op. En nogmaals, overdrijf nu niet. Zou het werkelijk zoo gespannen staan? Zouden zij die ons regeeren zulke inzichten hebben? Het zijn toch geen duvels! Neen, dat kan ik niet gelooven!" En hij schudde krachtdadig zijn grijs hoofd overentweer.

„Niet zoozeer zij die ons regeeren, Vader, maar wel die anderen die er achter zitten, die we niet zien en die de koordekens van heel het spel vast in hun handen hebben! De franskiljonsche kliek!"

Pauwel bleef zijn hoofd schudden.

„Als ge zoo iets zegt, moet ge dat bewijzen kunnen," sprak hij.

„Bewijzen? Bewijzen?" vroeg Jan plots verwonderd. „Zijn die vijf en tachtig jaren verdrukking dan niet voldoende meer, om na al dat geroep en gepetitioneer om ons goed Vlaamsch recht, afgescheept te worden met Vlaamsche halve-frankskes en Vlaamsche poststempels?"

„Maar het betert toch!"

„Het betert niet, Vader!"

„Omdat gij het niet zien wilt. Omdat gij geen vertrouwen hebt!"

„Juist, daar zit het in. Gij denkt dat die heeren zich wel zullen beteren en tot een rechtvaardig in zicht komen. Gij meet ze te veel aan u zelf, Vader. Wij echter, wij hebben geen vertrouwen meer in onze regeerders. Ze hebben vijf en tachtig jaar tijd gehad om ten minste een klein beetje goeden wil te laten zien. Maar nooit of nooit hebben wij er iets van ondervonden en het half-onske recht dat ze ons in den laatsten tijd op een apothekersschaaltje hebben afgewogen, is met lawijd en stoeten en dreigementen moeten afgeprengeld worden. Neen, zoo kan het niet voortgaan. En intusschen boeren we maar achteruit, krijgt Mijnheer Bergmans meer en meer stof om op ons te schimpen en rijst ons eigen verleden hooger en hooger als een droom van nooit meer te bereiken volksbeschaving."

„Maar hoe wilt gijlieden er dan komen?"

„Met ons goed recht zelf te pakken, Vader. Heel eenvoudig."

„Door revolutie dus?"

„Als 't moet, ja."

„Dat kunt ge niet! Dat zijn dwaasheden!"

„Voorloopig wel misschien. Maar wij willen alvast beginnen met het aankweeken van een revolutionairen geest onder ons volk. Het „help u zelf" moet er in. En dan moeten ze ook weten wat ze willen: Vlaanderen aan de Vlamingen. Met andere woorden: een zelfstandig Vlaanderen, en de staatsmacht in de handen van de Vlamingen. En ge-

loof mij, eens dát beeld voorgoed in de koppen, is de strijd zoo goed als gewonnen en zal er geen revolutie meer noodig zijn!"

Pauwel luisterde steeds aandachtig, doch schudde op 't laatst toch weer het hoofd.

„Nog eens, Jehannes!" zei hij zuchtend, „'k zou dat alles kunnen begrijpen, al ben ik er bijlange niet mee t' akkoord, — peins eens, zoo maar zonder meer alle gezag op zij schuiven! waar gaan we naar toe!! — als het in gewone tijden gebeurde, maar nú, onder den Duitsch, neen, 't wil er bij mij niet in, 't is niet schoon, jongen!" En zijn hand deed een afwerend gebaar.

„Schoon of niet schoon, Vader, daar kunnen wij geen rekening mee houden als 't leven van ons volk op 't spel staat. Vergeet toch niet: après la guerre, on ne parlera plus flamand! En wat den tijd betreft, juist nu is 't den oogenblik. Die Vlaamsche zelfstandigheidsgedachte moet erin! Geen dag, geen uur is er te verliezen!"

Pauwel bleef echter neen schudden.

„Luister dan eens goed, Vader," ging Jan verder. „De oorlog kan op drie manieren afloopen. Ofwel wint de Entente, ofwel blijft de strijd onbeslist en scheiden ze eruit omdat ze niet meer kunnen, ofwel is 't Duitschland dat wint."

„Duitschland winnen? Nooit, jongen, nooit! Denk dat toch niet!"

„Ik beweer dat niet, ik breng slechts de mogelijkheden onder het oog. In 't eerste geval dus wint de Entente, en de mannen van après-la-guerre-

en-de-rest komen vol pretentie terug om aan die Vlaamsche Beweging voorgoed een eind te maken. Maar de zelfstandigheidsgedachte is verspreid, leeft overal, bijzonder bij het denkend gedeelte van ons volk, en of het lukken zal die gedachte te dooden betwijfelen wij sterk. Rechtvaardige gedachten zijn taaie dingen, Vader! Wij weten 't wel, wij persoonlijk gaan eraan, maar dat tellen we niet. In het tweede geval, als geeneen van de twee het wint, — waarop het waarschijnlijk wel zal uitloopen, — komt de zaak op tafel bij de vredesconferentie en dan is 't voor Vlaanderen niets dan winst, op zijn minst krijgen wij dan de scheiding met Wallonië en worden we toch baas in ons eigen huis. En in 't derde geval, als 't overwinnende Duitschland bevliegingen moest krijgen om ons op te slokken, zooals ze met de Polen en de Denen hebben gedaan, zullen wij ons des te bewuster tegen hen kunnen keeren. In geweten, Vader," en Jan lei met een hartstochtelijk gebaar de hand op 't hart, „wij moeten optreden. Vlaanderen eischt het. Het moet uit zijn met almaardoor naar 't verleden te kijken en te jammeren en te klagen over onze ellende van vandaag. Wij moeten vooruit. En 't eerste wat noodig is, ik herhaal het, is de Vlaamsche zelfstandigheidsgedachte. De rest komt van zelf." Met een gezicht saamgetrokken van aandacht en de grijs-blauwe oogen staal op zijn zoon, luisterde Pauwel toe. En zoo bleef hij nog een heele poos zitten toen Jan zweeg. Doch ten slotte schudde hij weer het hoofd.

„'t Is alles wel mogelijk wat ge zegt, jongen," sprak hij peinzend. „Maar ik kan er niet mee t' akkoord gaan. 'k Neem aan dat ge in uw gedachten met den Duitsch niet meedoet..."

„Dat laten we aan die deftige patriotten over die voor 't Duitsch leger werken — ge kent ze ook — en die 't meest op ons afgeven natuurlijk. D'historie van: houdt den dief!" schakelde Jan er bijtend tusschen.

„...Maar gij profiteert toch van hem en begint met zijn hulp een strijd tegen een deel van 't eigen volk," ging Pauwel verder.

„Tegen de franskiljons! Niet tegen het eigen volk!"

„Toch wel, Jehannes, tegen een deel, en 't grootste nogal, van 't eigen volk, tegen mij, b.v. en zooveel anderen die zoo'n politiek in geenen deele kunnen goed keuren. Juist omdat gij de hulp van den bezetter aanvaardt."

„Dat is een toevalligheid."

„Neen, dat is geen toevalligheid. Als gij er niet mee begonnen waart, zouden zij er niet aan gedacht hebben u te steunen."

Jan maakte een gebaar van ongeduld, doch Pauwel stak de hand uit naar hem.

„Laat mij voorts spreken, jongen. Gij zegt: wij gebruiken den Duitsch voor ons vlaamsch rechtsherstel en hij zegt: wij gebruiken u om den weerstand van dit land te breken. Gij doet samen, Jehannes, hij met u, en gij met hem!" Zijn stem klonk pijnlijk-verwijtend.

„Wij willen niet sterven, Vader. Wij willen leven!" verweerde zich Jan.

„Maar ook is het soms beter en schooner te sterven, dan verkeerde dingen te doen," sprak Pauwel met klem terug.

„Zekers, dat is zoo. Maar onder die dingen hoort toch zekers niet dat wij ons zonder meer door de franskiljons den genadeslag moeten laten geven?" Pauwel liet het hoofd zakken, keek naar de kranten en verzonk in gepeinzen. Na een poos stond hij recht, hief eens als ontmoedigd de handen op en wandelde naar de deur.

„Ge moet weten wat ge doet, Jehannes," sprak hij ontroerd terwijl hij langzaam de deur opentrok. „Ge zijt oud en wijs genoeg, geloof ik. Uw doel? Alles goed en wel. Maar de middelen, úw middelen! God sta mij bij! Gezwegen dan nog van de gevolgen die ge over uw hoofd trekt!" Hij zuchtte diep, liep toen buiten, de gang in en Jan, die hem in gedachten volgde, hoorde hem zijn slaapkamer binnen gaan.

„Zoo is het! Zoo is het trouwens altijd! De middelen, de middelen, daartegen hebben ze 't!" mompelde Jan met een bitteren mond tegen zich zelf. „Alsof ge ze voor 't kiezen hebt die middelen! Voor eenen keer dat er ons één in de hand wordt gegeven, een radikaal middel, waarmee wij die heeren franskiljons, zij het dan nog niet heelemaal, maar toch half-kreupel kunnen slaan, zouden wij 't niet mogen gebruiken? 't Zou toch al te dwaas zijn! Niet wij, maar zíj hebben den strijd gewild! Laat ze nu de gevolgen dragen van hun onwil. Maar raken zullen wij ze dezen keer!"

En zenuwachtig, opgaande in gedachten van strijd en geestdrift, wandelde hij de kamer op en neer.

Lang bleef hij echter niet alleen, geen vijf minuten of Vader was daar terug.

„Kom, Jehannes," sprak hij zacht. „'t Wordt stilaan tijd, laat ons nu naar 't lof gaan. Dat zal voorloopig beter zijn, jongen. We spreken nog wel eens met elkaar."

„Zooals ge wilt, Vader," antwoordde Jan en hij dacht niets anders of 't gesprek zou wel gauw herbeginnen. Zoo diep in gedachten liep Vader immers en 't leek soms wel of hij de lippen roerde als in gesprek met zichzelf. Maar neen, geen woord liet hij zich nog ontvallen. Pauwel was weg in gedachten en te veel had hij te verwerken: zelfstandigheid, strijd op leven of dood tegen het franskiljonisme, de oorlog, en wat had Jehannes nog allemaal niet gezegd! De Vlaamsche Beweging, zekers ze had zijn liefde en zijn steun, hij verheugde zich danig in den bloei van de Vlaamsche kunst en van 't hartelijke, ronde Vlaamsche leven en niets ter wereld kon hem zoo diep ontroeren als de grootheid van het Vlaamsche verleden. En zie! van achter die kleurige, gemoedelijke Beweging met haar vlaggen en haar beiaarden, haar betoogingen, liederen en volksfeesten, dook er nu plots een oorlogsmachine omhoog, gereed om een massa menschen, omdat ze fransch spraken en afzijdig bleven van die beweging, te lijf te gaan en 't rustige, stil-gelukkige leven van 't land,

't onderste boven te keeren! Was het dan nog niet genoeg met deze oorlogs-ellende, en moest er nu nog zoo iets als een broeder-oorlog bijkomen? 't Deed Pauwel onwillens naar zijn hoofd grijpen. Neen, hij verstond er niets meer van!

's Anderendaags 's avonds, na 't zesurenlof bij de Preekheeren, toen Provo en Mijnheer Bergmans hem vol nieuwsgierigheid vroegen of hij Jan nu onder handen had genomen en hoe 't stond met die vervelende geschiedenis was hij maar karig van bescheid.
„Ja, 'k heb 't er met Jehannes over gehad," antwoordde hij mat. „God mag weten wat er in die jongens hun hoofd omgaat! Ik versta het niet. Ik weet maar één ding dat het niet in orde is. En goedkeuren kan ik het ook niet!"
„En wat zegt Jan?" vroeg Mijnheer Bergmans scherp.
„Och, zooveel! Dat het op leven en dood gaat. Dat ze niet anders kunnen."
„Dat ze niet anders kunnen dus dan meedoen met den Duitsch?" vroeg Provo verbaasd. „En gíj laat dat zeggen, Pauwel?"
„Wat wilt gij er tegen doen?"
„Hem dwingen, jandorie, hem dwingen daarmee uit te scheiden," schoot Provo uit, „of anders..." en hij bleef staan, stak pathetisch den arm uit, alsof hij iemand de deur wees.
„Neen Provo, dat heb ik met mijn kinderen nooit gedaan, en dat zal ik nooit doen," antwoordde Pauwel afwerend.

„Daarin hebt ge gelijk, Pawel," zei Mijnheer Bergmans. „Dan wordt het nog veel erger. Maar 't op zijn beloop laten, moogt ge ook niet."

„Dat ben ik niet zinnens, Ede."

Even was er een stilte.

„Weet ge wat?" hernam Mijnheer Bergmans. „Als het zoo staat, laat mij eens met hem spreken."

„Dat is een gedacht, Bergmans," riep Provo uit. „Pakt gij den kerel eens aan! Daarvan verwacht ik meer!"

„Zooals ge wilt, Ede," antwoorde Pauwel. „Eerlijk, ik weet niet wat ik er nog moet tegen doen... En ik word er bang van ook..."

„Afgesproken dus," zei Mijnheer Bergmans kort en beslist. „En laat er ons dan nu maar verder over zwijgen. We zullen zien!"

TIENDE HOOFDSTUK

Mijnheer Bergmans talmde niet met zijn voornemen.

Den volgenden dag, een minuut of tien vóór zessen was hij daar. Goedele liet hem het werkhuis binnen. Langzaam en plechtstatig een beetje zooals zijn doen was, met den hoed en den stok op den rug, wandelde hij tusschen de banken door, had een korten groet voor 't werkvolk en voor Jan, die even met hun werk ophielden, en liep door tot in den hoek waar Pauwel zijn preekstoelpaneel: „Jezus Prediking op den Berg", verder aan 't afmaken was.

Doch nauwelijks, na het langzame, zware slaan der antieke kasthorlogie in de gang, was het werkvolk met een „goeien-avond allemaal," de deur uit, of hij lei stok en hoed neer, brak zijn gesprek met Pauwel af, kwam tot bij Jan en begon op den hem eigen, ietwat schoolmeesterachtigen toon over dat activisme, waarover ze hem in den laatsten tijd zooveel waren komen vertellen, en dan bezonders ook over dat meedoen met den Duitsch.

Pauwel die bij 't eerste woord van zijn vriend, de beitels had neergelegd, kwam ook tot bij zijn zoon en peinzend, met de oogen neerwaarts en de hand in den witten baard, luisterde hij toe.

't Bloed steeg Jan al dadelijk naar het hoofd toen hij hoorde waarover het ging en hij zuchtte diep. Doch hij antwoordde niets en liet Mijnheer Bergmans gerust verder uitwijden over loyauteit, over de Duitsche wandaden, over den oorlog dien ze vast en zeker verliezen zouden en hoe hopeloos de

Vlaamsche strijd zou gecompromiteerd zijn alsdan, niet alleen in de oogen van 't eigen volk maar voor de heele wereld. Pas als hem op krachtigen toon gevraagd werd of hij dan soms niets meer gaf voor dien naam en die eer van zijn Vlamingschap, keek Jan fier op en antwoordde kalm:
„Jawel! Heel, heel veel zelfs, Mijnheer Bergmans. En 't is juist daarom dat er moet opgetreden worden nu, om duidelijk te laten zien dat het uit is van met ons te laten sollen."
„Maar het volk, ons volk wil er niet van weten! Ge zijt maar met een handjevol!"
„Ons volk slaapt. Ons volk moet gewekt worden. Dat handjevol zal daar voor zorgen."
„Slapen? Ge durft veel zeggen! Slapen wij dan soms ook, hier uw vader, uw oom, en Emil en Pastoor Robijns en ik en honderd anderen, hier en elders en overal in 't land?"
„Neem het mij niet kwalijk, slapen is misschien te veel gezegd, maar dutten doet ge alvast."
„Ge wordt brutaal, Jan!"
„Anders zoudt ge minder droomen, droomen namelijk van dat verleden dat toch nooit weerkeert."
„Toe maar, 't wordt al schooner en schooner!" spotte Mijnheer Bergmans een beetje misprijzend. „Nu zullen we naar ons verleden niet meer mogen terugzien, zekers?"
„Toch wel, als het is om te leeren wat het toen voor kerels waren en wat godgeklaagde lammelingen wij zelf tot nu toe geweest zijn. Maar als het is om er u blind op te staren en te vergeten dat de

vijand hier binnen in huis nestelt, neen, laat het dan maar."

„Welke vijand?"

„Altijd en eeuwig dezelfde, Mijnheer Bergmans. Toen heette hij leliaert, nu heet hij franskiljon."

„Gij overdrijft, Jan!"

„Ik overdrijf niet. Gij denkt: 't is zoo erg niet. Wij zeggen: 't is meer dan tijd ermee af te rekenen. Dat zegden wij, de jongeren, toch al van vóór den oorlog. Zij buiten den oorlog uit om er ons voor goed onder te krijgen. Maar diezelfde oorlog dreef hen de pijp uit, die heeren, met het gros van hun aanhang. Hun klauw drukt wat minder zwaar op onzen strot en zoo kunnen wij luid „wacharme" blazen en wie weet, de bezettende macht gebruiken, om onzen Vlaamschen slag te slaan!"

Hij werd een beetje sarcastisch, Jan, doch 't maakte niets geen indruk op Mijnheer Bergmans, die zijn hoofd schudde en nog eens herhaalde dat hij overdreef.

„Dat is 't verschil tusschen ons," hernam Jan, „gij ziet den vijand niet en wij zien hem wel."

„En dien vijand wilt gij verslaan met de hulp van de Duitschers?"

„Juist."

„En als de Duitscher hier weggeborsteld wordt, wat dan? Vergeet het niet, Jan, gij randt den Staat aan. Dat beteekent de gevangenis of 't ballingschap."

„Dat weten wij goed."

„Waar staat gij dan?"

„Dat er in de plaats van de duizend die verdwijnen, tien-duizend anderen door ons gewekt zullen zijn, gereed om verder te vechten."

„Ge bekent dus dat ge verdwijnen kunt? Voor mij staat dat al vast, ziet-ge, Jan! Ten minste als ge zoo voortgaat!" Mijnheer Bergmans keek hem vlak in 't gezicht, verhief plots de stem en voegde er op beslisten toon aan toe: „En dat is iets waaraan wij wél denken, meer nog dan aan uw dwaze politiek, wíj, uw vader, uw zuster, uw familie, uw vrienden en kennissen. Ge begrijpt dat wij dat zoo maar niet kunnen laten gebeuren."

Pauwel hief bij deze laatste woorden het hoofd omhoog en keek getroffen zijn vriend aan. Er ging hem plots een licht op. Niet om Jan zijn politiek, niet om dat activisme was het dus eigenlijk te doen, maar om iets dat veel dieper zat, dat hij wel vaag gevoeld had doch hem nooit recht duidelijk geworden was: om de breuk met zijn zoon! Nu wist hij het en een pijnlijke plooi vertrok zijn gelaat.

„Ja, dat is 't, Jehannes!" sprak hij aangedaan terwijl hij zijn hand op Jan zijn arm legde. „Hoort ge 't, Jehannes? Hoort ge 't goed? Daarom is het te doen?"

De hartstochtelijke toon van Vader's stem pakte Jan en deed hem met een schok het hoofd achteruit trekken. Andermaal werd hij rood tot in 't kruin van zijn haar, beet op zijn onderlip en keek om beurte zijn Vader en Mijnheer Bergmans aan.

„Gij wilt u van ons afscheuren," ging Mijnheer

Bergmans na een wijle verder. „Ik herhaal het, 't zal niet gaan, jongen! Daar steken wij een stok vóór."

Jan wou daarop wat zeggen, maar de andere liet hem niet eens uitspreken:

„Sst!" en hij schudde een werende hand vóór Jan zijn gezicht. „Zeg nu niets meer. Denk eens goed na over ons in de eerste plaats en ook over u-zelf. We spreken elkaar nog wel nader. Kom, Pawel, laat ons nu gaan."

Hij keerde zich om, ging hoed en stok halen en verliet met Pauwel het werkhuis.

Even keek Jan hen na en er kwam iets als een weemoedigen glimlach in zijn fijn-blonden baard hangen. Híj zich willen losmaken van hen! Waar haalden ze in Godsnaam zulken nonsens toch uit! Neen, voor hen, voor die eeuwige, onverbeterlijke droomers van dat geluksland dat Vlaanderen weleer was, en die, verloren in dien doezel, zoo maar zonder kikken of snikken, zich de keel lieten toenijpen, voor die was het juist te doen! Alsof hij, aangenomen dat hij de gevangenis in vloog of als banneling 't land verliet, zich los zou hebben gescheurd van hen! 't Ontroerde hem nu zoo al meteens, onder het politiek geredetwist, die bezorgdheid om zijn lot te ontdekken, zijn persoonlijk lot. Begrepen ze nu ook maar hoe, binnen in hem eveneens een groote bezorgdheid leefde om hun lot, om het lot van zijn en hun volk, waarvoor Mijnheer Bergmans medelijdend het hoofd kon schudden, maar dat die Duitscher van een Dr. Finck, nu die dagelijks in

aanraking kwam met den eenvoudigen, Vlaamschen volksman, meer en meer roemde, zoodanig zelf dat hij, de filosoof, gedwongen werd er zijn bepaling van het woord ,,kultur'' totaal te herzien en tot de slotsom kwam dat: ,,Kultur Herzensbildung ist, nicht Hirngekonntes; nichts was klüger macht; nur besser. Und Herz haben heisst ja alles Handeln, Wollen und Denken bestimmen lassen durch ein reines Verhältnis von Mensch zu Mensch.'' Hij was bereisd Dr. Finck, was overal zoowat geweest en wist wat hij zegde als hij ons in geestdrift noemde: ,,das schönste, reichste Volk der Welt, aber schändlich vernachlässigt.'' Voor 't Vlaamsche Volk van vóór vijf, zes honderd jaar, ja, daar liepen ze warm voor. Vast en zeker, zoo oud als ze waren zouden ze er voor den goedendag hebben opgeraapt. Maar bij dien armen, verdrukten verstooteling van nu, gingen ze op hun hukken zitten en schudden meewarig het hoofd en kloegen en jeremieerden en als hij kreunde van de pijn, troostten ze hem met woorden, dat die uit Brussel hem danig goedgezind waren en dat het wel beteren zou als hij nog wat wachten kon! In plaats van op te vliegen en de vuist op tafel te bonken en te roepen: hier! ons recht of er gebeuren ongelukken! Doch geen nood, nu was de maat vol en ze zouden er zich wel van beloven, die heeren!

Maar daarmee was er nu dat misverstand van Mijnheer Bergmans en van Vader. En hoe er hen van overtuigd en bewezen dat er in de verste verte geen sprake was van zich los te maken of

zich af te scheuren van hen? Gemoedskwesties loste men niet op met theorieën!

Heelemaal verloren in die gedachten, ruimde hij langzaam en als werktuigelijk zijn gerief op, grendelde de achterdeur, draaide de breedgekapte gaslichten uit en ging zich boven wasschen en kleeden. En al was het in de keuken aan de avondtafel, na die week van onrust en spanning, weer goedgezellig met tegenover zich Vader's gezicht dat rustig-peinzend naar hem opkeek, met Goedele's weer oplevend blij gebabbel en Marie heur boersche kwinkslagen, het drukte hem aldoor even zwaar. Zelfs nadien, terwijl hij door den doodschen van 't kanongedommel eeuwig doorzinderden avond naar Govaerts opstapte, deed het hem als in pijn het hoofd schudden, want niets was er dat hem zoo zeer kon doen als misbegrepen te worden en verkeerd uitgelegd in zijn heiligste gevoelens.

ELFDE HOOFDSTUK

Eerst toen, na 't vallen van den klopper, de ronde, eiken deur van 't oud kasteeltje open zwenkte en hij, met een blij-gelukkigen: „Dag Jan," Anneke heur handen in zijn handen voelde en heur voorhoofd tegen zijn mond, kwam er iets als een opluchting. Zíj begreep hem ten minste, kwam zoo goed en zoo gauw in alles in!

De volle, heldere stem van Govaerts die riep: „Wie daar!" deed hem haar loslaten. En terwijl ze zijn hoed en zijn overjas ophing, riep ze schertsend naar achter, waar er door de kier van de deur geel lamplicht in de trapzaal viel: „Kwa' volk, Vader!" waarop Jan dan seffens met een grafkelderstem volgen liet: „de Bietebauw!"

„Goed zoo! Hoe meer van die soort, hoe liever! Nooit genoeg!" galmde het kluchtig terug en temet ging de deur wagenwijd open om hem binnen te laten.

De hovenier, een man van vooraan in de vijftig met een scherp-gesneden kop, dicht, donker krulhaar en een paar vinnige, zwarte oogen — iemand die veeleer leek op een vechtlustigen officier dan op iets zoo zachtzinnigs als een tuinman — rees lachend recht van achter zijn pakje dagbladen aan tafel en schudde hartelijk Jan zijn hand. En ook de dikke, blonde moeder die naast hem kousen zat te stoppen en de twee jonge gasten — een tweeling — van vijftien, zestien jaar gebogen over hun huiswerk aan 't andere tafeleind staken gullachend de hand naar hem uit. Anneke schoof direct een stoel bij en zette zich naast hem.

't Was er gezellig in de ruime, donker-gebalkte, oud-Vlaamsche kamer met zijn rooden tichel-vloer, zijn ronkende Leuvensche stoof onder een hoogen haard met plateelkens en een grooten, koperen kruis-lieven-heer erop, met zijn breede, glazen kast vol porseleingeglim en zijn hooggerugde, biezen stoelen. En terwijl Govaerts hem gulhartig zijn tabakspot toeschoof met het joviale bevel een ferme pijp ervan te stoppen, platste hij met de platte hand op zijn dagblad en begon uitvoerig en hartstochtelijk, al dampend heeldere wolken, uit te wijden over de laatste *Vlaamsche Post*-artikelen en de noodzakelijkheid van het stichten van een Vlaamschen Staat, wilden wij ineens van de franskiljonsche miserie af zijn. Zeker 't *Vlaamsche Nieuws* met zijn artikels en ook de *Gazet van Brussel*, ze deden goed werk, er stond altijd veel in, gelukkig geen partij-gezeever niet-meer, maar degelijke Vlaamsche kost, doch de nagels met koppen die werden in Gent geslagen. Die Staat Vlaanderen, eens dat in de koppen als doelstelling, dan was er geen tegenhouden meer aan! ,,Zie, precies zooals ze 't hier zeggen!'' sprak hij. ,,Waar staat het daar ook weer...'' en hij sloeg het blad open, zweeg en begon met den vinger te zoeken. De tweeling profiteerde ervan om verstolen Jan nader te wenken. Ze wezen op hun boek, trokken een bedenkelijk gezicht, schokschouderden om te zeggen dat ze vast zaten en toen ze Jan zagen lachen, fluisterde die op den hoek: ,,Een Engelsch thema... en moeilijk, moeilijk!''

,,Kom maar eens hier ermee,'' zei Jan luid, wat de Vader deed opzien en met gemaakte gramschap, terwijl hij de armen over de borst kruiste, uitroepen:

,,Wel, potverdoezie! Zijn ze daar weer? Die hebben het geerne gemakkelijk! Verbeeld u, gisteren was Dr. Finck hier, en terwijl dat ik boven een boek ging halen, hadden ze hem binnengepalmd om hen te helpen met hun Duitsch! Zie, dat moest Emil van den Ende weten! En nu, terwijl hun vader hier naar iets te zoeken zit, zoo maar in 't genipt, vallen ze er hun aanstaanden schoonbroer mee lastig! t Zijn mij de nummero's aan 't worden!''

,,Toe, toe! Zoek maar verder!'' lachte Jan terug en hij liet zich den zin wijzen, vertaalde hem, wat de jongens met verrukte gezichten en gretige pennen direct in hun schrift vastlegden.

Govaerts bleef als verbolgen toekijken, onder 't heldere lachen van de dikke Moeder en van Anneke die ,,sliep, sliep'' naar hem deed, en toen 't vertalen gedaan was, richtte hij zich tot Jan.

,,Hewel? Komde gij ook al in opstand?'' vroeg hij komisch-autoritair. ,,Ge weet toch wel dat ge niet helpen moogt. 't Staat immers in de Grondwet. Maar nu zoek ik ni-meer, zie!'' en hij schoof de kranten weg, stak zijn pijp aan en hulde zich in rookwolken al brommend: ,,Jupiter is verbolgen!''

,,Maar kom, dat kan een mensch ni blijven, niwaar?'' ging hij plots op klagenden toon verder om seffens daarop heel gewoon voort te gaan:

,,Apropos, Jan, in verband met dien Staat Vlaan-

deren, had ik gisteren met Jef Dingemans, ge weet wel, 't eeuwig bijgevoegd-gemeenteraadslid op de liberale lijst, een heel, heel interessant gesprek. Jef stond ginder achter onze haag in de vaart te visschen en 'k was daar juist een dorren pereboom aan 't uitdoen als hij mij zag en naar mij toe kwam. Zoo'n verpolitiekte natuurlijk, direct had hij het over activisme. 't Verwonderde mij werkelijk dat hij niet begon over „meedoen met den Duitsch" en „verkocht zijn" en zoo meer van dien zeever. 'k Peinsde bij mezelf: zou die nu toch werkelijk slimmer zijn als dat ik altijd gedacht heb? Hij gaf mij toe dat er op Vlaamsch gebied veel, veel moest veranderen, maar niet nú, wel na den oorlog. Hij was laatst in Brussel geweest en had daar met een paar kopstukken van zijn partij gesproken zei hij, flamingantsche kopstukken, wel te verstaan. En ze hadden ook gesproken over den Staat Vlaanderen, zei hij. Toen werd hij ineens rood van kwaadheid, sloeg met zijn vuist door de lucht en brieschte, — echtig hij brieschte! —: Maar da' nooit! da' wordt een klerikaal land en de vrijzinnigheid en 't progres van de democratie ligt er voor goed onder! Hij keek mij toen aan alsof hij mij wou verscheuren en slingerde mij toe: En daar helpt gij aan mee, gij, christen-democraat! 'k Zei niets. 'k Liet hem effekes bekomen. Een mensch moet barmhartig zijn. Na een tijdje stak hij triomfantelijk zijn kop omhoog, nam een pose aan als van een generaal tegenover een soldaatje uit de eerste klas van de pupillenschool, en vroeg van uit

zijn hoogte: „Daar kunde niet op antwoorden, he?" 'k Nam mijn pijp uit den mond en vroeg hem toen: „Ge kent gij toch een beetje geschiedenis, he Jef!" — „Ja," zei hij, „wat peinsde gij wel van mij!" — „In den tijd van de gemeenten, ge weet wel, van Breydel en de Coninck en van van Artevelde, hoe was Vlaanderen toen, katholiek of liberaal?" — Hij keek mij wantrouwig aan alover onze haag, zei echter niets. „Weet gij het soms niet, Jef?" vroeg ik hem spottend. „Jawel, jawel! Wat peinsde gij wel van mij!" sprak hij verontwaardigd. „Katholiek, natuurlijk, katholiek!" — „En hoe was het toen verder, democratisch of wat dat gij onder klerikaal verstaat?" — „Democratisch, dat weet nu toch het kleinste broekventje op school." — „Verstade me nu nog niet, Jef?" — „Neeë," antwoordde hij en hij keek mij aan alsof dat ik een wonder was, met oogen als van een koei, — „'k Zal 't u dan zeggen," zei 'k. „Zeker een Staat Vlaanderen wordt een katholieke Staat. Dat weten wij goed, heel, heel goed. Maar precies lijk in den ouden tijd zal die democratisch zijn, Jef, twijfel daar niet aan. Dat zit in ons gebakken, jongen. 't Franskiljonisme, dat is de reactie, dat houdt er ons onder om ons te kunnen exploiteeren en uit te zuigen. En juist daarom moet er een Staat Vlaanderen komen, dan is 't in eens amen en uit met al wat franskiljonsch, wat anti-democratisch is. Denk maar aan den ouden tijd! En dat moogt ge met mijn complimenten zeggen aan uw kopstukken te Brussel!"

Jan die gespannen het komiek-voorgedragen relaas had gevolgd, schoot in een luiden lach en ook Anneke en de moeder en de twee jongens lachten luidkeels mee.

„En wat zei de Dingemans?" vroeg hij geamuseerd.

„Een tijdeke bleef hij mij nog bekijken, zoo stom als een kalf, en dan ineens zei hij dat het hem speet mij te hebben aangesproken, want dat er met mij toch niet te raisoneeren viel, dat ik altijd gelijk moest halen! 'k Heb hem dan een goeie vischvangst gewenscht, dat hij veel bot mocht vangen, precies lijk met zijn politiek. Maar dat leste zei ik niet, ziet ge, dat dacht ik er maar bij. En omdat ik dat zoo hartelijk zei misschien, bedankte hij mij voor mijn wensch, zei dat hij 't ook wenschte omdat zijn vrouw toch zoo geerne bot at."

Toen was 't geen lachen meer, maar gieren dat ze deden, allemaal, zoodat de tranen over hun gezicht rolden. Alleen aan Govaerts gezicht vertrok er geen spier, en alles wat hij deed was, door de rookwolken heen die hij weer begon uit te blazen, eens oolijk pinken tegen Jan.

Ze waren wellicht nog lang blijven lachen, temeer daar 't aanstekelijk werkte op de twee jonge snuiters, die meer dan één aarke naar hun vaarke hadden, en er zes van den laatsten slag begonnen bij te doen.

Maar Anneke zette er een punt achter met Jan bij den arm te nemen en te beginnen over heur werk dat ze dezen achternoen gemaakt had. Waarop de dikke moeder heur twee gasten, die den

naar bot visschenden Jef mimeerden, naar de klok wees en zei dat het tijd was voor bed-lehem.
De jongens, opgeschrikt, trokken een bedenkelijk gezicht, smeekten om nog één kwartierke, om tien minuutjes dan, maar Vader kwam er tusschen en zei kordaat: neen. Ze pakten hun schooltasschen in, gingen bij Vader en Moeder om hun kruisken, wenschten Jan en Anneke goeden nacht en trokken met hun zaklantaarntje naar boven.
„Kom Jan, kom eens zien!" sprak Anneke en ze troonde hem fier mee in Govaerts schilders-atelier waar ze nu ook haar hoekske had voor haar boetseerwerk.
Dat atelier was berucht zeven uren in den ronde en nog verder ook misschien. Want niet alleen schilderde hij daar 's winters bij lamplicht zijn groote, revolutionaire doeken zooals: een arm, schreiend piotje uit Moeders huiseke door twee verschrikkelijke, als menschen-eters uit-ziende gendarmen weggesleurd om naar de correctie gebracht te worden, wallebakkende rijken met echte varkens-tronies en behangen met goud en diamanten aan een tafel die doorbuigt onder den last van uitgezochte spijzen terwijl door 't venster bleeke, tot op het been verhongerde koppen met groote oogen naar binnen staren — doeken overal geweigerd, nooit verkocht en die na te zijn tentoongesteld, hier of te Brussel en te Antwerpen ergens in een daarvoor gehuurde danszaal, werden opgerold en op zijn zolder geborgen, — maar het werkhuis diende ook als vergader-lokaal voor zijn poli-

tieke medestrijders, als droogkamer voor zijn zaden en geneeskundige kruiden, als concert-zaal voor jong volk van 't conservatorium die eens gaarne hun eerste opussen lieten hooren.

Anneke ontstak de gaslamp die laag boven haar met klei bemorste tafel neerhing, nam voorzichtig het natte doek van een schuin opstaande plank en toonde hem glimlachend het werk: een wilde wingerd takje neer-rankend over een platten achtergrond.

„Hm, hm," zei Jan verschietend. „Dat wordt goed. Da's begrepen Anneke!" Hij lei zijn linkerarm om haar zij, trok haar tegen zich en al lachte zijn gezicht gelukkig-tevreden, toch keurden zijn oogen aandachtig den buigenden val van het dunne, teere takje, 't aan- en afzwellen aan de knoopen, 't frele krullen der blad-handjes.

Anneke ook glimlachte gelukkig.

„Goed is 't," herhaalde hij. „Op 't begrijpen komt het in de eerste plaats aan. Meer nog dan op 't begrijpen, op 't aanvoelen, op het zich bewust kunnen één-maken met zoo'n takske. En dat kan iedereen niet, Anneke! En kies nu na dat takske weer wat anders. Laat uw eigen gevoel uw keus bepalen. En dan: niet styleeren. Ten minste nu nog niet. Georges Minne, te Gent op de Academie, verbood het ons, beginnelingen. Hij kan het weten immers!"

Hij wou nog meer zeggen van den meester, voor wien hij zoo'n buitengewone vereering koesterde, bezonders omdat hij zoo Vlaamsch was en zoo

prachtig aansloot bij onze groote glans-periode in de kunst met haar leus: „in de wereld maar niet van de wereld", maar door de openstaande deur klonk plots Govaerts stem: „Anneke, ze kloppen! Ga eens zien!"

't Meisje keek eenigszins wrevelig om, maakte zich los uit Jan zijn arm en haastte zich met een: „Wie zou dat kunnen zijn" door de woonkamer naar de trapzaal.

Jan bleef nog even staan kijken naar het waarlijk buitengewone boetseerwerkje, doch toen hij zoowaar de stem van Nonkel Jan herkende en plots de als altijd joviale welkomsgroet van Govaerts die uitriep: „Wie daar is! Kom binnen! Kom binnen, Mijnheer Provo!" keerde hij zich om en ging de kamer in, zich verwonderd afvragend wat dat nu te beteekenen mocht hebben.

TWAALFDE HOOFDSTUK

Hoe joviaal Govaerts en zijn vrouw en Anneke ook deden, Provo groette maar koeltjes terug. En zelfs, toen na eenige woorden over het weer en de wederzijdsche gezondheid, niettegenstaande Provo's geweldig aandringen om het toch maar niet te doen, de moeder een flesch appelwijn — iets van eigen maaksel, — ophaalde en Anneke de glazen aanbracht, bleef hij evenzeer op afstand.

Jan merkte wel dat het Nonkel moeite kostte zijn gezicht strak te houden en zijn armen en handen, die anders geen minuut stil lagen, te bedwingen. En nog meer moeite kostte het hem, eens de stop ontknald en de glazen schuimend volgeschonken, om niet even uitbundig als Govaerts-zelf aan te tikken en prosit te wenschen met liekens en plezante spreuken erbij, zooals hij alleen dat kon. 't Werd bepaald vermakelijk.

Pas stonden de glazen weer op tafel of hij haalde eens heel diep asem, keek Govaerts aan met oogen die pinkten van vechtlust en begon met scherpe stem:

„Ik wou u eens komen spreken, Mijnheer Govaerts, over iets, 'k zal het maar rechtuit zeggen, dat niet aangenaam is. En 'k ben daarvoor juist nú gekomen, omdat ik wist dat Jan hier was en het eigenlijk meer om hem te doen is, dan om wie ook."

Hij schoof zijn stoel wat achteruit, kruiste de beenen, haalde weer eens heel diep adem en streek vluchtig met zijn lange, witte hand over zijn hoog voorhoofd. Zijn neusvleugels trilden.

Govaerts keek verwonderd op, de moeder niet minder en Anneke, met oogen die groot-open groeiden, hield als van angst den adem in. Alleen Jan bleef rustig. Hij voelde direct waarover het gaan zou. En terwijl het rood der schaamte om dit dwaze optreden van Nonkel hem over 't gezicht steeg, lei hij zijn hand op die van Anneke alsom haar gerust te stellen.

„Is het nu nog niet wel genoeg thuis?" vroeg hij zich af. „Hoe krijgt hij het in zijn hoofd om daarmee naar hier te komen! Echt iets voor Nonkel, weer zoo onberedeneerd! Precies of ik nog altijd elf jaar ben! Natuurlijk gaat hij zijn vinger in zijn eigen oog steken tot aan zijn elleboog! Nonkel, Nonkel toch!"

Provo ging verder:

„'k Weet het, ge zult het brutaal vinden. Maar ik vond het nu eens goed den leeuw in zijn eigen hol te komen opzoeken. Ziehier dus, Mijnheer Govaerts. Gij zijt zoowat de leider, het kopstuk zal ik zeggen van 't activisme, hier in onze stad, ni-waar?"

Govaerts trok zijn wenkbrauwen hoog op, wees op zich zelf:

„Ik?" vroeg hij. „Enfin, als ze dat zeggen, zooveel te beter. Zeer vereerd in alle geval."

„O, ik maak er u geen verwijt van. Gij zijt vrij. Gij kunt doen wat ge wilt. Gij hebt aan niemand rekenschap te geven. Ook aan mij niet. Daarvoor kom ik niet. Maar daar zie, onze Jan, dat is toch wat anders. Die heeft zijn vader, die heeft zijn

zuster, zijn broer, mij, nonkels en tantes, familie, kennissen en hij brengt die allemaal daardoor in rare papieren! Wij willen nu eens niet dat hij meedoet met den Duitsch! En ge zoudt ons een grooten dienst bewijzen met hem daarvan doen af te zien, een heelen grooten dienst. Gij, als leider, gij kunt dat!"

Hij sprak luider en luider, begon zich op te winden, schoof overentweer over zijn stoel en keek Govaerts met opeengeklemde lippen en stekende oogen, almaar uitdagender aan.

Govaerts bleef echter kalm.

„Zoo, zoo?" zei hij en hij keek eens naar zijn vrouw, naar Anneke en ook naar Jan die rood zag als vuur. „Hoort ge dat? Ik doe dus mee met den Duitsch? Hoort ge dat goed? En dat komen ze u zoo maar in uw eigen huis zeggen!"

„Ja zeker. Goed te weten. Gij zijt toch een activist! En wat is een activist anders?" Provo kraanhalsde erbij.

„Ge schijnt gij meer te weten als ik, Mijnheer Provo! En hoe doe 'k dat dan als ik het u vragen mag? Ik vecht toch niet mee met hem! En commercie doe 'k toch ook niet, en 't blikken volk van de Kommandantur inviteeren om hier te komen bikken en feesten en te dansen met mijn vrouw en mijn dochter al evenmin! 'k Weet wel, zoo zijn er in de stad, en veel nogal, en dat weet gij ook, Mijnheer Provo! 'k Moet ze u niet noemen. 'k Hoor met plezier dat ge dat niet goed vindt. Ik ook niet, weet ge! Maar, apropos!" en Govaerts

zijn stem werd een beetje spottend en hij keek Provo recht in de oogen. „Zijt gij daar al eens gaan aanbellen, b.v. bij die twee fameuze meubelfabrikanten, bij die groote kruidenierszaken, bij dien borstelfabrikant, bij die veekooplieden, bij dien fellen wijnhandelaar, om hun hun vuil gedrag onder den neus te wrijven?"

Hij zweeg even. Doch daar de andere niet antwoordde en verrast zijn hoofd introk, ging hij plots heel luid en met nadruk op elk woord, al erger of hij weer eens op een meeting zijn beruchte nagels met koppen sloeg, verder:

„Hewel! laat ons dan afspreken! Zoolang als dat niet gebeurt door u of 't is gelijk door wie van uw kliek, als ik niet zie dat ge de leegte rond die felle mannen maakt, zooals ge 't met ons probeert te doen, wil ik over die kwestie van dat activisme met geeneen onzer tegenstanders nog spreken. Uw zakken vullen, het Duitsch leger steunen, dat moogt ge, he? Maar opkomen voor uw ideaal, voor een Vrij Vlaanderen, da' verdient de hel, he? En als ik Jan een raad mag geven, dan zeg ik hem: doe 't zelfde, jongen. En daarmee: punctum, en geen woord er meer over!"

Hij werd dreigend, zoodat Provo zich ontzet tegen den stoelrug aandrukte en zich op 't laatst zelf aan den zit vasthield, wat Jan medelijdend glimlachen deed.

Ja, hij zat nu in 't hol van den leeuw, Nonkelke! Gelukkig maar dat deze leeuw zoo'n kwaadaardig beest niet was! Want eens uitgebruld, greep hij zijn

glas, stak het joviaal, alsof er niets gebeurd was, naar den onthutsten Provo uit om te klinken. „Kom op, Mijnheer Provo, drink toch eens uit, laat zoo'n fijnen drank niet verschalen! 't Is door onze Moeder zelf gebrouwen, uit appelkes van onzen hof. Maar niet voor den Duitsch, weet ge! Voor ons! Zeg, hoe vindt ge dat, houdt het maar eens tegen het licht! Toe, schaal!"

Provo zuchtte eens diep, liet zich meeslepen door Govaerts' uitbundigheid, hief zijn glas op tegen het licht, keek er eens in, tikte beleefd met iedereen en dronk het langzaam leeg.

„Hewel? Wat peinst gij van dat cidertje!"

„Gij hebt gelijk! 't Is fijn," zei hij. „Proficiat, Madame!" en hij knikte welgemeend, al smakkend met zijn dunne lippen, tegen Moeder Govaerts die even rood werd en lachend zei dat Vader overdreef, dat er absoluut geen kunst aan was, dat iedereen dat maken kon.

Govaerts schonk de glazen weer vol, sprak intusschen verder:

„Ja, spijtig is 't dat gij zooveel slecht over ons hoort, spijtig voor u in de eerste plaats. Maar wij, wij zijn gelukkiger. Wij hooren niets dan goed over u, Mijnheer Provo. Namelijk over uw St. Cecilia. Kolossaal! Wie had zoo iets kunnen denken!"

Op den slag zoowat veranderde de heele Provo. Hij schudde eens zijn wit-omwolde hoofd, hief het gezicht, waarop al met eens die verrukte uitdrukking verscheen die hem zoo eigen was, de hoogte

in, zijn armen, zijn schouders, zijn beenen, alles aan hem schoot los en met de rechter hand wijdopen uitgestoken naar Govaerts, herhaalde hij geestdriftig dezes woorden:
„Ja, kolossaal! Gij zegt het juist: wie had zoo iets kunnen denken!"
„En gaat gij er nu een gemengd koor van maken? En twee keeren in de week repeteeren?"
„Zekers! Waarom niet! Drie keeren zelfs als ze 't willen! Als ge daar uw heele leven hebt zitten naar wachten, en 't valt zoo ineens uit den hemel!"
En in eenen adem, in een rappen vloed van woorden, met gebaren als van een declamator er breed en schoon omheen, vertelde hij vol enthousiasme van dien onverwachten, muzikalen bloei, van de diepere beteekenis van den oorlog voor de menschelijke ziel, van zijn nieuwe composities: missen, loven, koren en ten slotte van al wie zich in den laatsten tijd bij Cecilia had laten inschrijven en wie er nog zou bij komen ook.
Niet alleen hij zelf, maar al de anderen vergaten algauw waarvoor hij gekomen was en volgden geamuseerd, met een lach op 't gezicht, zijn typische uiteenzettingen. Bezonders als hij zijn nieuwe St. Cecilia-klanten aan 't beschrijven en 't mimeeren ging, met erbij wat hij er hoopte kunnen uit te halen, werd hij schitterend. 't Maakte Govaerts weldra zoo geestdriftig dat hij, toen Provo even zweeg, zijn glas cider oppakte, recht stond en uitriep:
„Op 't heil en de glorie van Sinte Cecilia en zijn directeur! Semper crescendo!"

Allemaal, ook de dikke moeder, rezen recht, staken hartelijk de glazen uit naar Provo, die tevreden knikte en bedankte.

„En ook," voegde Govaerts er aan toe, „op den spoedigen, definitieven ondergang van 't activisme en van alle activisten, op het verdwijnen van de Vlaamsche Beweging en den Vlaamschen Strijd!... Ja, ja, 't is gemeend. Mijnheer Provo!... En opdat wij dan in ons Vrij Vlaanderen onze krachten aan wat schooners en edelers zouden kunnen geven dan aan 't eeuwig bekampen van die stomme fanskiljons!"

DERTIENDE HOOFDSTUK

De preekstoel was eindelijk afgeraakt en onder Pauwel's zorgvolle leiding, midden in het werkhuis, bij wijze van proef, voorloopig in elkaar gezet om te zien of alle deelen goed sloten.

Ze hadden er in de laatste weken, zeer tot het spijt van Pauwel die geen jachten kon verdragen, een beetje haast moeten achter zetten. Want de gravin die hem bestelde, had bericht gezonden dat ze hem danig gaarne tegen Kerstmis in de kerk zag opgesteld, heelemaal in orde en gewijd en al, om bestegen te kunnen worden, en de Kerstmisboodschap van dit tweede en naar ze vurig hoopte laatste oorlogsjaar over de menschen van hun dorp te laten nederdalen. Dit laatste was het dat Pauwel voor den eersten keer van zijn leven, van zijn gewoonte had doen afwijken.

't Was nu half-December, nog een paar dagen arbeid aan 't afwerken van eenige kleinigheden die Pauwel niet aanstonden, en 't stuk kon uit elkaar genomen worden, opgeladen en overgebracht door het witte, diep ingesneeuwde land, ginder naar die oude, grijze dorpskerk om er definitief ineen gestoken en op den schoonsten dag van 't jaar in Godes dienst opgenomen te worden.

Maar in plaats van zich blij en gelukkig te voelen, zooals anders als er weer eens iets gereed kwam van onder zijn handen en zijn hart, om afgeleverd te worden, voelde hij zich wrevelig en ongerust 't en kon niet meer. 't Stuk moest vervoerd worden, een dikke drie uur ver, en er moest daarvoor naar de Kommandantur gegaan worden, papieren inge-

vuld en de toelating gevraagd. 't Was bij den Duitsch en zooveel verschrikkelijke dingen waren hem van die Kommandantur al verteld, dat hij 't bijkans niet waagde er voorbij te gaan en veel liever een straatje omliep, laat staan dat hij er nu met zijn hoed in zijn hand om een gunst zou gaan vragen.

Goedele en Jan merkten algauw dat er weer iets haperde en hun zorg steeg tot onrust als ze zagen hoe hij zijn hoofd weer hangen liet, hoe bij elk volgend eetmaal zijn gezicht somberder in de plooi stond. Totdat Jan, vol kwelling of er soms weer nonsens was verteld, en daarbij gedreven door zijn zuster die plots te vreezen begon dat er met Luc iets kon gebeurd zijn, hem er 's avonds, na 't eten voorzichtig over aansprak.

„Vader," vroeg hij schuchter, „'k weet niet, maar 't lijkt of er iets niet in orde is... Is er soms iets?... Toch niet met Luc?"

Pauwel hief zuchtend zijn zorgelijk-peinzend gezicht op naar hem, deed met de hand een moe gebaar en antwoordde mat:

„Die preekstoel, Jehannes, die moet nu weg. 't Is een heel eind. En daar moeten wij toelating voor hebben. Dat moet op de Kommandantur gehaald worden, naar 't schijnt; bij die soldaten daar. En nu zal ik daar moeten heen gaan en dat aanvragen. En 'k zien er toch zoo tegen op, Jehannes! Daar gebeuren, naar 't schijnt, toch zoo'n verschrikkelijke dingen!"

Er viel een steen van Jan zijn hart en hij moest

zich moeite doen om niet te glimlachen. Ook Goedele zuchtte opgelucht en heur gezicht verhelderde.

„Maar Vader toch!" hernam Jan. „Waarom daar geen woord van gezegd! Waarom daar zoo mee rondloopen en uw zelf aan het tobben brengen! Laat mij dat doen! Toe, zet dat nu eens uit uw hoofd, morgen is 't in orde. 't Is een ding van niets."

„Maar ik heb ook niet geerne dat gij daar komt, Jehannes! 'k Heb al gedacht, zouden wij 't niet zonder toelating kunnen doen?"

Jan trok een bedenkelijk gezicht.

„Dat is geriskeerd! Ge kunt nooit weten met wat voor een izegrim ge onderweg te doen krijgt! 't Is nog al ver. Daarbij zal de voerman dat willen doen? Hij riskeert er het meeste bij! Maar ik weet niet waarom wij ons niet in orde zouden stellen. Geloof me: 't is een ding van niets, op tien minuten is 't er en als het vijf frank kost is het veel!"

Doch Pauwel bleef bezorgd en schudde zijn hoofd.

„Die Kommandantur, zietge! Die Kommandantur!"

Goedele keek overentweer van Vader naar Jan, maar waagde het niet er tusschen te komen.

Even was er stilte.

„Ik ken nog wel een weg," hernam Jan, „langs waar het vast en zeker in orde komt. En dan kunnen we de Kommandantur en 't militär opzij laten. Maar 't komt ook van een Duitscher."

„Hoe dat dan?" vroeg Pauwel, rustiger een beetje nu hij hoorde dat dat gevreesde en gehate ding

met zijn duitsche vlag, zijn arend-schild en zijn ijzeren schildwachten, buiten zijn zaken kon gelaten worden.

„Door Dr. Finck, den Zivilkommissar, aan de brug," antwoordde hij.

„Kent gij dien dan?" 't Kwam bijkans gelijktijdig uit Pauwels en Goedele's mond.

Jan voelde zich rood worden.

„Kennen en kennen is twee. Hij komt af en toe bij Govaerts om planten en bloemen. Hij vervangt den arrondissementscommissaris, Mijnheer Davids," antwoordde hij.

„Is dat dan geen officier?" vroeg Pauwel verwonderd.

„Neen, een eenvoudige burger, een doctor, lijk Emil er een is. Hij is 't hoofd van 't burgerlijk bestuur van 't arrondissement."

Pauwel dacht even na.

„Verschrikkelijk is 't zóó 'nen mensch aan banden te leggen!" zuchtte hij. „Nu zijt ge niet meer vrij uw eigen werk af te leveren zonder dat ze er zich mee bemoeien!"

Hij stond geërgerd recht, schoof zijn stoel onder tafel.

„Maar dan nog liever zoo, dan er die Kommandantur tusschen te halen. En vermits het niet anders kan, in Godsnaam dan maar, zie dat ge 't in orde krijgt, Jehannes!" zei hij, waarna hij hoofdschuddend naar boven ging.

Jan trok er op uit, dienzelfden avond nog, en 's anderendaags, vóór den noen, was het papier er al,

gebracht door een gepinhelmden soldaat, die zich met zwaren hakkenslag voor Marie in positie stelde en haar met veel „bitte's" het stuk overhandigde. Pauwel en ook Goedele keken Jan aan alsof hij een wonder had gedaan. Peins eens, zonder de Kommandantur, en lijk voor een koning zoo maar aan huis gebracht nogal, alsdan dat hij zich daar iets had van voorgesteld, erger als om bergen te verzetten, en zich in avonturen zonder eind had verwikkeld gezien! Neen, hij kon er maar niet van over!

Nu nog een voerman, de preekstoel uiteen genomen en in den winkel gedragen en morgen kon hij weg.

Al was hij tevreden over zijn werk en ook om 't gemak waarmee alles verliep, toch stemde het hem triestig als, den volgenden morgen, onder Jan zijn leiding dit laatste werk in den ruimen, groenen verhuiswagen van de huurhouderij „De Wildeman" geborgen was, en de wagen, moeilijk voort getrokken door een koppel magere, bellende muilezels, met hemzelf, met Jan en eenige knechten, van achter, bij de opengelaten deuren op stoelen erin, knerpend over de sneeuw de straat en zoo verder de stad uitrolde.

't Land met zijn hellende canada-roten, zijn molens, zijn boerenhuizen klein en laag binnen hun hagen, 't lag daar alles wit en doodsch onder een effen, loodgrijzen hemel en niets roerde er in dan hier en daar een zwart ventje, wat rook uit een kave en enkele lui-wiekende kraaien. Helder rinkelden

de paardebellen en hoe meer ze de stad met haar torens en hooge daken-karteling ginder zagen ineenkrimpen en grijs verdoezelen, hoe luider en dreigender rolde 't kanongedonder thans aan. Ze luisterden ernaar, gepakt en gespannen 't en kon niet meer.

„Ge zoudt zeggen dat het veel dichter gekomen is!" zei een der werklieden. „Hoort, hoort toch!"

„En hoort dees nu eens! Precies of 't vlak bij is!" sprak een andere. „Ge kunt het voelen! 't Schokt!"

„Zouden ze soms doorgebroken zijn, de onzen!" opperde een derde. „Dat dat nu eens waar was, he mannen!"

Maar dan ineens leek het gedonder weer te wijken, ze keken elkaar met ontgoochelde gezichten aan om even later, bij weer oplevend gedommel, recht te wippen en elkaar met hooge woorden te bezweren dat er vandaag vast en zeker iets buitengewoons aan 't gebeuren was.

Pauwel, die daar eerst stil en zwijgzaam gezeten had, door Goedele dik en vast ingeduffeld in zijn winterjas met nog een extra sjerp hoog en warm rond zijn hals, kwam weldra ook onder den indruk dier opwindende gezegden, luisterde gespannen mee naar 't aan en dan weer weg rollende gedonder en zei ook zijn woord. Als dat nu eens waar was, zoo'n doorbraak, dat ze weggekegeld werden en weggevaagd de Duitschers, dat ze hier weer vrij konden bewegen, dat er een eind kwam aan die verwarde discussies thuis over dat noodlottig

activisme en Luc terug zou zijn en dan ook, dat er weer nieuw werk kwam! Heere toch!
Ja, werk! Af en toe was het wel door zijn hoofd komen schieten wat het worden moest eens dezen preekstoel af en zijn volk zou moeten worden afgedankt. Zonder werk zijn, zooiets was hem immers in zijn heele leven nog niet overkomen en telkens hij er aan dacht was er een huivering van angst door zijn lichaam gegaan. Maar die vier paneelen die af moesten: Jezus' Prediking op den Berg, Jezus in den Tempel, Jezus de sleutels der Kerk overhandigend aan Sinte Pieter en dan het laatste: De nederdaling van den Heilige Geest op den dag van Sinksen, hadden hem niet veel tijd gelaten daarover te tobben. Daarbij kwam dan nog het vertrouwen en het geloof dat er na dit wat anders zou komen. Zoo was 't immers altijd gegaan en waarom zou het dezen keer zoo niet zijn?
Doch 't viel heelemaal anders uit. Bestellingen kwamen er niet meer. Voor vandaag was er nog dit en dan zou het amen en uit zijn, ten minste als er ginder, met dat geweldig kanongedonder, niets aan den gang was dat de verlossing bracht!
't Plots stilhouden van den wagen trok Pauwel uit zijn bepeinzingen en deed ook het steeds opgewonden wordend gesprek stokken. Een der werkmannen stak zijn hoofd naar buiten, doch trok het als gestoken rap terug.
„Twee mannen te peerd!... Gendarmen! geloof ik!" stotterde hij. „Zwijgen, mannen!" En hij lei waarschuwend een vinger op zijn mond. 't Was

zoo. Ze dwongen hun trappelende, snuivende paarden tot achter den wagen, keken verwonderd het gezelschap en het van dekens omwonden hout daarachter aan, vroegen barsch, naar de bescheinigung. Jan reikte het hun over. Ze keken er even in, gaven het terug met een kort: ,,Bitte, mein Herr!'' waarop ze hun grijze mantels toe trokken, hun rossen de sporen gaven en op draf, te midden van den verlaten, rechten steenweg met zijn hooge, zwarte populieren, weg reden.

,,Ai mij, daar valt een steen van mijn hart,'' zei Pauwel opgelucht, ,,'k dacht zoowaar dat ze ons een voor een gingen aftasten en dat we voor hun plezier eens alles konden uitladen. En nu doen ze niets!'' En hij keek zijn zoon verwonderd aan.

,,Wat zouden ze kunnen? Ons papier is in orde immers?'' antwoordde Jan.

,,Ja, ja!'' meende een der werklieden. ,,Zegt dat ge blij moogt zijn. Er zijn er zoo veel die hun papieren in orde hebben en die toch in den ambras geraakten. Weet ge wat, 't hangt van de mannen af waarmee ge te doen krijgt. Deze zagen er nog al treffelijke jongens uit, maar er zijn er ook anderen!'' En hij begon gevallen te vertellen van een voerman dien ze vijf dagen vast hadden gehouden, van een andere wiens vracht men zoo maar langs den weg had uitgepakt en gedwongen voor hen te rijden, tot diep in den Walenpays, en nog, en nog, zoodat Pauwel op 't laatst begon te peinzen dat ze door 't oog van een naald waren gekropen.

En hij dankte God als ze eindelijk het stille, witte, laag-behuisde dorp binnenreden en stilhielden voor de grijze, met besneeuwden klimop bekussende kerk. „Kom, en nu rap aan 't werk!" gebood hij zenuwachtig, want men kon immers nooit weten!
De koster kwam met zijn sleutels, opende de ronde, blauwe kerkpoort en dadelijk werd alles in de kerk gedragen. De mannen trokken hun jassen uit, 't gerief kwam uit de bakken en vóór 't oog van den verrukten pastoor, van den burgemeester, den schoolmeester en nog ander volk dat nieuwsgierig kijken kwam en kijken bleef, bouwden ze stuk voor stuk het gestoelte ineen. Alles ging vlot en als van zelf. En toen 's achternoens, de oude gravin uit heur wit kasteel op den heuvel, in heur rappe, door een met bellen en pluimen behangen poney voortgetrokken slede, naar 't dorp kwam gegleden om ook eens te zien, stond het al zoo goed als af en waren ze juist bezig, den kunstigen, als een draperij bewerkten troonhemel aan de ijzeren draagstang vast te schroeven.
Al liepen ze allemaal over van lof en bewondering, al leek er geen einde te komen aan de gravin heur in alle toonaarden herhaald: „admirable" en „magnifique", 't deed Pauwel dezen keer niets. Zoo arm voelde hij zich plots, zoo nutteloos, dat hij moeite moest doen om niet beginnen te huilen. 't Laatste werk en morgen niets, niets meer om zijn handen en zijn hart mee bezig te houden!
Hij maakte 't afscheid kort en op de uitnoodiging van de gravin om bij gelegenheid naar haar kasteel

te komen, — ze had zoo'n fijne byoux van meubels! — ging hij haast niet in. Geen woord sprak hij tijdens den terugtocht en zoo triestig-afwezig zat hij daar, dat de werkmannen er stil van werden en slechts al fluisterend wat te zeggen waagden.

Maar veel, veel beroerder en ellendiger voelde hij zich den dag daarop, — dat was de dag vóór Kerstmis die dat jaar op een Zaterdag viel, — als hij zijn volk, nadat ze 't werkhuis hadden schoon gemaakt en alles nagezien, uitbetaalde en voorloopig afscheid van hen nam tot er weer werk zou zijn.

„God geve dat 't voor niet lang is," sprak hij met natte, bevende stem en zijn oogen pimpelden. „Mannen... vrienden... gij weet het, ik kan er ook niet aan doen... Ge zult nu ook om steun moeten gaan lijk zooveel anderen, maar 'k beloof u, miserie zult ge daarom niet hebben... Alle Zaterdagen moogt ge hier komen en ik betaal dan bij dat ge uw volle weekgeld hebt... 't Leven is duur, ge hebt dat noodig en ge zult het krijgen, al moest ik er binnenkort mijn eigendommekens voor verkoopen..."

Allen tegelijk staken ze ontroerd de hand uit naar hem.

„Danke, Pawel-Baas!... Duzend keeren dank!"

Hij schudde ze een voor een, noemde hun namen: „Jef... Sus... Soeke...," en nog, met telkens een welgemeend: „niets te danken!" erbij. Maar toen de laatste hand gegeven was en 't zwijgzame, bedrukte troepke zich gereed maakte om te vertrek-

ken, toen werd het hem te machtig en ineens barstte hij in luid snikken uit. „En dat een mensch daar nu niets kan aan doen... niets... niets...", kloeg hij terwijl hij de tranen zoo maar over zijn gezicht liet rollen.

Allen stonden ze daar met een krop in de keel, rillend van aandoening en een paar van de oudsten, bij wie eveneens de tranen boven kwamen, legden hun hand op de oogen.

Ook Jan die aan 't lessenaartje naast Vader het boek inschreef, voelde zich kouder en kouder worden en nu hij hem daar zoo snikken zag, boog hij vlug het hoofd, beet op de lippen en bladerde onderzoekend in het boek, om zijn groeiende ontroering te verbergen.

„Vader, Vader!" zuchtte hij, verteederd plots tot in 't diepste van de ziel. En hij moest zich geweld aan doen om niet recht te springen en in kinderlijke vervoering zijn armen te slaan rond dat oude, goede, trouwe hoofd.

„Ach, Mijnheer Bergmans!" zei hij inwendig. „Ik mij los maken van hem? Nooit, nooit! Nog liever stierf ik, hier op dezen zelfden oogenblik, dan één second daaraan te denken!"

VEERTIENDE HOOFDSTUK

't Was voor Pauwel een triestige Kerstmis dat jaar. Al lag de wereld nog zoo schoon in 't wit, 't leek hem veeleer een dag om stil in een hoekje gaan te schreien, dan om blij te zijn en verheugd om het schoone mysterie van dezen dag.

Toen hij uit de kerk thuis was, deed hij niets dan zuchten.

„Zoo zonder beiaard of niet 't minste klokske!" kloeg hij. „En dan de kerk, zoo koud en kil, met niets dan bleeke, triestig-vertrokken gezichten, met rond het Kindeke-Jezus-in-zijn-kribbe, achttien keersen, 'k heb ze geteld, achttien! dan, als er nog veel meer bossen moesten rond staan te gloeien dan anders! En zwijg mij van de zangers op 't hoogzaal, zoo 'n gebroddel, zóó lam en loom! Had ik het geweten 'k had mijn ooren toegestopt en mijn oogen toegeknepen! 't Is nog niet genoeg dat dien oorlog ons leven van alle dagen kapot heeft gemaakt, nu moet het kerkelijk leven er ook nog onder! En dat op een dag als vandaag dat Ons-Heer geboren werd, dat de hemel vol engelen vliegt die zingen: Glorie den Allerhoogste en vrede op aarde aan de menschen van goeden wil! Stil effekes, ge kunt hem hooren: hunnen goeden wil!" En hij stak den vinger omhoog en luisterde met een pijnlijk gezicht naar 't kanongedonder.

En ook Nieuwjaar, door de Duitschers, top in den nacht, met wild geweergeknetter en ontploffingen ingezet, zoodat overal de menschen ervan wakker schoten, was triestig buitenmate.

't Bezoek van familie en kennissen die Pauwel een

zalig en gelukkig nieuwjaar kwamen wenschen en zonder dat ze 't wilden algauw vervielen in klagen en zuchten over deze ontzettende tijden en het God-geklaagde dure leven, vond hij nog zoo erg niet. 't Was waar wat ze zegden, hij wist er immers alles van. Maar allen hadden ze toch nog hun zaak of hun bezigheid en sloegen er zich nog zoo kwaad niet door.

Doch als daarop, naar gewoonte van de andere jaren, zoo tegen den noen het werkvolk binnen kwam, stil en bedrukt, om bij monde van Suske, den oudste, Pawel-baas en Mijnheer Jan en Juffrouw Goedele hun beste wenschen aan te bieden, en in 't bizonder ook voor Mijnheer Luc, steeg hem een krok in de keel en wist hij bijkans met zich zelf geen blijf meer. Hij liet Goedele de roomers vol schenken, deed Jan sigaren presenteeren en hij zelf deelde de traditioneele peperkoeken uit, die, — och! hij kon er ook niets aan doen! — dezen keer zooveel kleiner uitgevallen waren door den oorlog.

Hij informeerde bij elk naar de familie, probeerde een gesprek te beginnen, maar na eenige zinnen, viel het telkens en telkens bij de werklieden, als in een litanie, terug op hetzelfde: hoe ellendig het was zonder werk te zijn. Met ten laatste daarbij dan nog de schuchtere vraag of er soms nog niets in 't vooruitzicht kwam?

't Bracht Pauwel zoo van streek dat hij de rest van den dag danig stil en afgetrokken te dubben liep. En wat Goedele en Jan en Marie, en later

Emil en Mijnheer Bergmans en Provo ook verzonnen om hem wat op te beuren, 't was allemaal half-werk. Hij bleef wel bij hen, rookte zijn pijp, dronk zijn glas en zei ook zijn woord als ze hem aanspraken, doch zonk telkens weer weg in zijn getob.

Zoo zette het jaar zich in voor hem. En de dagen kwamen en de dagen gingen en hoe verder, hoe meer hij zich verloren en verlaten voelde, nu hij den houvast die zijn werk zijn heele leven door voor hem geweest was, missen moest.

's Morgens in de mis, was er nog iets dat hem uit zijn tobbende zwaar-moedigheid trok, dat hem actief maakte: zijn gebed voor Luc. Temeer daar het nu al vijf weken geleden was dat er geen nieuws meer van den jongen was binnen gekomen. Uit 't diepste van zijn hart bad hij den hemel zijn zoon te sparen en veeleer hemzelf, Pauwel, te nemen die hier nu toch nutteloos aan 't dolen was.

Maar al het andere dat de dag hem zooal brengen kon: de wandeling over de vesten met Mijnheer Bergmans die breedvoerig over den oorlog sprak en alle vijf minuten staan bleef om met zijn gelen, ivoor-bebolden stok in de sneeuw langs den weg landkaarten te teekenen, en posities van de legers te bepalen, een bezoek bij Provo die dadelijk op de bank vóór zijn kamerorgel-met-pijpen sprong en zijn huis liet daveren onder 't geweld van zijn nieuwste composities, of eens een gang de trap op, boven naar Jan zijn ateliertje, waar deze gespannen aan den arbeid stond bij een ranke, doch soepel gestyleerde

beeldengroep: De Hongerigen spijzen, 't eerste van zijn ontworpen reeks der 7 Werken van Barmhartigheid, 't sprak alles nog zoo weinig tot zijn hart. Zelfs de politieke discussies, 's avonds in de woonkamer, tusschen Jan en Emil en Pastoor Robijns, die in den laatsten tijd al eens meer begon te komen, gingen 't eene oor in en 't andere uit. Slechts Goedele heur moederlijke bezorgdheid en dat dan op oogenblikken dat zij alleen bij hem was, kon soms nog een glimlach op zijn gezicht wekken.

Gelukkig bleef de zóó verwachte brief van Luc niet al te lang meer uit en was er toch nog dat om hem uit zijn matte, zwijgzame eenzelvigheid doen op te schieten.

Eenige dagen na Driekoningen, even na den noen, terwijl ze nog wat na-tafelden, klonken daar plots op de achterdeur in 't werkhuis, de drie welbekende slagen meldend dat de Slijper, de briefsmokkelaar, er vóór stond.

„Hoort, de Slijper!" Alle vier hun hoofden werden rood van 't schrikken, ze sprongen recht, en achtereen, Jan en Goedele, die elkaar lachend verdrongen vooraan en daarachter Pauwel en Marie, waren ze de gang in, 't werkhuis door en bij de deur die ze maar niet rap genoeg opengegrendeld kregen. Ja, 't was hij, die mysterieuze, palingachtige Slijper, uit Herenthout, — zoo genoemd omdat hij heel de Kempen door en zelfs tot in Klein Brabant en 't Hageland met scheermessen ventte en de boeren hun bot-geworden messen zoo kunstig wat steen

wist te geven, — met zijn langen rosverschoten en wel honderd keeren gelapten jas aan, zijn klein, scheel visschengezicht verborgen onder den rand van een kleur- en vormeloos hoedeke, en nevens hem zijn groengeschilderden, houten fiets op ijzerbeslagen wielen. „Oui, c'est moi!" zei hij gewichtig, waarop hij met zijn fiets naar binnen kwam, werkhuis en gang door en recht de keuken binnen, gevolgd door de heele familie. Eens daar sleutelde hij de deur dicht, ging met zot-ingetrokken kop en sluipende dieven-gebaren eens aan elk venster lonken alsom zich te overtuigen dat er geen gevaar dreigde, kwam terug bij zijn fiets, opende een geheim klepke onder aan den dwarsbalk van zijn frame en met een triomfantelijken lach die van 't een oor tot 't andere sneed, haalde hij er een brief uit met het welbekende zware blokschrift, dien hij aan Pauwel overhandigde.

Een brief van hem! Hij leefde dus nog! God zij dank! Goedele en Marie begonnen te schreien. En ook Pauwel en Jan kregen tranen in hun oogen die ze met den wijsvinger uit de ooghoeken wreven. Even de enveloppe bekeken met zijn reepel: „ouvert par la censure," en met het adres:

Den WelEd. Heer Chr. A. van Bergen,
Heideweg,
Zundert (Nederland).

Over te maken aan den Heer P. Storme,
Meubelfabrikant
te Z.

Het randje opengescheurd en dan met de nieuwsgierige gezichten van Jan en Goedele over zijn schouders, vluchtig de zijdjes doorloopen en andermaal God gedankt, want gekwetst of ziek was hij ook niet. Hij knikte eens tegen Marie die hem vragend met groot-open oogen bekeek, zei dat het alles goed in orde was, waarna hij, in afwachting dat hij een beetje bekwam van deze plotse ontroering den brief aan Jan en Goedele overliet die hem samen vol aandacht bij 't venster gingen staan lezen.

De Slijper kreeg dadelijk zijn vijf frank van Pauwel. ,,Hier zie, man, gij hebt ze goed verdiend!" zei hij. ,,En 't antwoord komt ge dan halen, niet-waar, dezen avond of ten leste morgen!"

,,Merci, Meneer! Duzend keeren, merci!" antwoordde de vent en hij sloeg eens met de hand tegen zijn vuil hoedeke. ,,Maar, neem het mij niet kwalijk, dezen avond zal het niet gaan! Morgen, morgen vast en zeker! Prol d'onneur! Ge moet weten, 'k moet dezen achternoen nog naar Aerschot! Ja, ja, 't heeft wat in die brieven! Dat kunt ge u niet voorstellen! En gevaarlijk! gevaarlijk!!" Hij dronk zijn glas leeg dat Marie weer dadelijk vol compassieuze ontroering vulde, stak zuchtend zijn sigaar aan en begon met veel ophef en gewicht van zijn avonturen te vertellen en van die van zijn kozijn die aan de grens woonde en met dien Krist van Bergen uit Zundert, zijn smokkelzaak dreef. Doch ineens stond hij recht, zei: ,,Tijmismonie", vroeg aan Marie om de keukendeur nu maar weer open

te doen, wenschte hun een goeden dag en trok met zijn vuilen, beklodderden fiets langs denzelfden weg weer weg, met de belofte morgen vroeg weer present te zijn.

Eens weer onder hen zette Pauwel zich aan tafel, vroeg zijn bril en met een goeden lach op zijn gezicht, las hij het stuk, langzaam en aandachtig. En al deden die vele, door de censuur met drukinkt onleesbaar gemaakte regels Jan peinzend het hoofd schudden, al vroeg Goedele, danig geïntrigeerd door al dat zwart, of er toch geen middel was om te weten te komen wat er onder stond, Pauwel haalde er eens zijn schouders voor op.

„Waar gijlie toch uw kop wilt over breken!" zei hij. „Kinderen, kinderen toch! Wat wij moeten weten, dat weten wij immers! Luc, stelt het goed, hier zie, 't staat er toch. Hij heeft met Kerstmis congé gehad en is met een paar kameraden naar Parijs geweest. En 't is tamelijk stil aan 't front, schrijft hij, zonder gevaar dat er in den eersten tijd weer wat zal gebeuren. 't Weer is er te slecht voor. Maar eens als 't wat droger wordt zullen wij wel wat hooren. Wat wilt ge toch meer weten? Als ze dingen hebben uitgeschrapt zullen ze daar wel hun reden voor hebben. Ziet ge dat de Slijper op de een of d' ander manier betrapt wordt — 'k geloof het niet gauw, want zoo'n rat bestaat er op den heelen wereld ni-meer! — en de Duitschers lezen dingen die ze niet weten mogen! Toe, toe, laat ons blij zijn. Hij stelt het goed en doet zijn plicht. Ik vraag ni-meer!"

Doch evenzeer als zoo'n brief zijn hart ophaalde en hem weer levendig maakte in 't besef dat hij nog niet zoo heelemaal nutteloos was, even bedrukt voelde hij zich 's Zaterdags 's morgens als 't volk om zijn toe-lagen kwam. De eerste keeren ging het heel gewoon, precies of hij hun weekgeld uitbetaalde: hij zelf rekende af en Jan schreef het in. Maar zoo triestig voelde hij zich nu alsof 't een almoes was die hij hun gaf, en zij ook leken het zoo aan te voelen.

„Weet ge wat, Jehannes," zei hij. „We moeten dat eens anders arrangeeren. Zoo kan dat niet voortgaan, telkens ben ik er van onder de voeten. We moesten daar liever een partijtje van maken. Gij telt het geld op voorhand in een enveloppe voor iedereen gereed, zoodat ze 't direct in hun hand en in hunnen zak hebben. 't Is immers eeregeld en geen almoes, ze hebben er recht op. En Marie maakt hier in 't werkhuis de stoof aan, we gooien een ammelaken over twee schaafbanken, er komt een stoop bier op, en glazen en mijn tabakspot, en we zitten voor de gelegenheid wat gezellig en genoegelijk bijeen. Wat peinst ge ervan, Jehannes?"

„Dat het beter is, Vader!" antwoordde hij direct. „Spijtig, w' hadden het van meet af zoo moeten doen. Maar kom, 't zal nu wel dubbel verrassen!"

VIJFTIENDE HOOFDSTUK

Pauwel en Jan merkten het met genoegen den Zaterdag daarop dat zoo'n ontvangst de werkmannen blij deed opkijken. De geldzaken waren op een sibot geregeld en met een lach op 't gezicht namen ze op Pauwel's uitnoodiging plaats rond de geimproviseerde tafel, dronken een teug op de gezondheid van den Baas en van Mijnheer Jan, stopten hun pijp uit den vollen tabakspot en algauw was 't gesprek er aan den gang.

Al de nieuwskes van de week kregen er natuurlijk hun beurt: berichten over 't front en den oorlog, hoe 't er nu eens echt en in werkelijkheid gesteld was, komende uit de onfeilbare bron, van dezen of gindschen Mijnheer die alles uit Holland kersversch te weten kwam, nieuws over stadsgenooten aan den Yzer of in 't gevangenkamp, smokkelaarsgeschiedenissen 't een al avontuurlijker dan 't ander, ergerlijke gevalletjes met den Duitsch, met de woekeraars of met het voedingscomiteit waar het naar het scheen ook al niet pluis zat en er met het meel, den reuzel en het spek rare dingen gebeurden.

't Maakte Pauwel stil-gelukkig voor een poos, zijn volk zoo lang bezig te hooren. 't Was toch heel wat anders dan het lui en beschaamd binnensluipen en weer even stom verdwijnen met niets dan een matten groet en een dof „wel bedankt" van de andere keeren. Ze leken er ten minste even hun mizerie door te vergeten.

Maar lang duurde het niet. 't Gesprek begon te stokken en ondanks de warmte, het bier en den

tabakssmoor, zakten ze onmerkbaar weer weg in gezucht en geklaag over die lam- en loommakende werkeloosheid. Ze sliepen slecht, konden moeilijk eten, voelden zich suf en slaperig en er waren er die zegden blij te zijn als ze voor moeder of vrouw den wasch mochten slaan of 't huis opschrobben, dat gaf tenminste wat beweeg en maakte moe.
Dit laatste sloeg algauw Pauwel zijn genoegen weg en 't liefst vanal ware hij opgestaan en weggetrokken. Zoo goed kwam hij erin. Maar hij dwong zich te blijven, probeerde het gesprek op andere dingen te keeren, liet Marie een verschen stoop brengen, schonk ringaaneen de mannen hun glazen vol en schoof hun royaal den tabakspot toe.
„Toe," drong hij aan. „Laat het zóó niet aan uw hert komen. 't Zal beteren immers. Drinkt eens uit, en stopt er nog eentje. Geneert u niet. 'k Heb beneden nog twee biekorven vol van dezen Appelter."
Doch eens de werklieden weg, beklemde hem dat ellendig gevoelen zoo, dat hij er de rest van den dag onder te zuchten liep.
„Peinst toch eens!" kloeg hij aan Goedele. „Willen werken en geen werk hebben, dus niet mogen werken. Daar zoo den godganschen dag met uw handen in uwen schoot moeten zitten. En blij zijn dat ge een wasch moogt slaan en den boven schrobben om toch iets te doen te hebben! En dat voor mannen! Dien oorlog, dien oorlog! Hoe lang gaat dat nog duren!" En zelfs aan Provo en Emil die samen binnen kwamen, kloeg hij zijn nood.

't Verraste Pauwel dan ook werkelijk, een der volgende Zaterdagen, zijn werkmenschen heel wat opgewekter te zien binnen komen en te hooren dat ze allemaal, met zoo veel andere werkloozen nog die er zich dadelijk hadden voor laten inschrijven, buiten de Vesten, langs de Vaart, een lapje grond in gebruik hadden gekregen, de eene .wat meer, de andere wat minder al naar gelang hun huishouding, om er te hovenieren en er aardappelen en groenten te kweeken.

Eenige menschen uit de stad: Mijnheer Fierens, de onderpastoor van het H. Hart, Mijnheer Nevejans, de architect, de Govaerts en ook nog een paar onderwijzers hadden de hoofden bijeengestoken en een „Comiteit der Volkstuinen" gesticht. Ze hadden de braakliggende gronden rond de stad opgemeten, er plannen van gemaakt en wisten van 't stadsbestuur gedaan te krijgen dat die gronden voor den duur van den oorlog onder hun beheer werden gesteld om ze kosteloos aan werkeloozen in gebruik te geven. Tevens hadden ze wat geld saamgebracht om plantgoed, zaaisel en zoo meer te koopen, wat ook kosteloos verstrekt werd.

Suske was het die dat alles, al smakkend aan zijn pijpke en met de hand rond zijn glas bier, in 't lang en in 't breed aan Pauwel vertelde.

„Ja, ja, Pawel-Baas, nu gaan w' hovenieren!" zei hij. „Tegen Kermis nieuw patatjes van eigen kweek, en erwtjes en sala en peekes en boonen en koolen. 'k Heb aan ons' Moeder gezegd dat ik konijnen ga houden en kiekens. Zoo geraken we

toch aan een beetje meer bik! Maar spijtig dat het weer allemaal met ruzie is moeten gaan! De menschen, de menschen toch!" voegde hij er zuchtend aan toe.

„Hoe, met ruzie, Suske?" vroeg Pauwel.

„Wel ja, met ruzie. 'k Zal u dat vertellen, Pawel-Baas. 't Is geweten dat dees heel plan uitgaat van Govaerts. Hij liep daar al lang mee rond. Hij loopt immers altijd met zoo van alles rond. En ze lachen met hem maar ze hebben ongelijk, dat zeg ik. Lest zei hij zoo: als ik de stad was zou 'k wel weten wat da'k met die werkeloozen deed. Nu worden die menschen betaald om met hun ziel onder hunnen arm rond te loopen. 'k Zou 't anders doen. Ik kocht al die gronden langs de vaart aan, 'k liet er door de werkeloozen steenen maken, zoo'nen heksentoer is dat niet. Dan zou 'k zeggen: vooruit, hier is mortel en ieder bouwt er zijn eigen huizeke, zoo twee aan twee met een fermen hof errond. Bosschen zijn er ook nog voor hout om ramen en deuren te maken. Zoo zouden ze allemaal, eer 't één jaar verder is in hunnen eigendom zitten. En eens den oorlog gedaan en alleman aan 't werk, zou 'k mijn rekening maken en zeggen: en nu betaalt ge af in zooveel of zooveel jaar, tien of twintig, zooals ze zelf willen! Zoo zegt Govaerts. 't Is absoluut niet zot of belachelijk," zei Suske en hij keek streng naar eenige mannen die bij de stoof stonden en ongeloovig de schouders ophaalden.

„Maar ik draai af Pawel-Baas," ging hij verder.

„Hij had dus dat plan van die hofkes, de Govaerts. Zoovelen trokken daar ook hun schouders voor op en lachten ongeloovig, totdat hij, heel toevallig met Mijnheer Fierens, die om bloemen kwam voor 't feest van Onze-Lieve-Vrouw-Lichtmis, er over sprak. Gij kent die, ni-waar? Ne' felle! Wel, wel, zei hij, dat gij mij daar niet vroeger over gesproken hebt, Govaerts! Hij gaat weg en 's avonds was 't Comiteit gesticht en hielden ze hun eerste vergadering. Alles wordt gereed gemaakt, plannen en wat weet ik nog, doch als hij met Mijnheer Nevejans op 't stadhuis komt, zeggen ze hem daar: alles goed en wel, maar eerst de Govaerts uit dat comiteit en dan kunnen we verder spreken, Mijnheer den Onderpastoor!"

Jan die aan 't eind van de rood-en-wit beammelaakte schaafbank-tafel te luisteren zat, trok verwonderd zijn hoofd achteruit.

„Maar Suske-man, ge zijt mis, hij zit er nog in!" riep hij uit.

„Ja, voor 't comiteit. Maar niet voor 't stadhuis, Mijnheer Jan. En goed te weten!"

Velen van de omzittenden knikten en keken Jan aan.

„'t Is zoo, Mijnheer Jan." zegden ze. „Suske heeft gelijk!"

„Mijnheer Fierens zei: dat zullen we zien! 'k Raap den handschoen op, zei hij," ging Suske verder. „Die, van wie het uit gaat, zou niet mogen meedoen? Da' zal ni'! zei hij. En hij naar den burgemeester en naar al de gemeenteraadsleden. Die trokken oogen lijk sauspannekes, vonden zoo'n

verbod zot en beloofden hem hun steun. Maar op 't leste hebben ze er toch hun kop moeten bij neerleggen, burgemeester en allemaal, zelfs de socialisten. En weet ge waarom? Omdat de dikke Smets, de baas van 't voedingscomiteit het niet wilde. Hij heeft er zijn eigen op beroemd in 't Groenhuis. ‚Da' kan ekik nu, ziede 't', zei hij. 't Is toch sterk aan 't worden, vindt ge 't niet? Hij zegt: neeë, en heel de gemeenteraad, zelfs de socialisten, zeggen: neeë."

„Omdat ze moéten!" viel hem iemand plots luidspottend in de rede. „Die mannen krijgen extrakes van den Smets en als ze niet marcheeren lijk hij het wilt krijgen ze niets meer!"

Jan hoefde niet op te zien om te weten van wie dat kwam. Al had hij zijn stem veranderd, op den slag zou hij kunnen zeggen hebben: da's Jef, dat kan niet anders. En hij was het ook. Den Bijter, zoo noemden ze hem de heele stad door en ze zegden ook dat hij nog van zijn leven door zijn stoute tong in den bak zou geraken. 't Was een somber type, t' halven in de dertig, met een breed, rood gezicht, diep-liggende oogen en onder een afhangende snor, een mond gereed als om te bijten. Hij was gewoonlijk weinig van zeg, doch dacht des te meer over alles na. Jan en ook Pauwel hielden van hem, want geeneenen was er die zoo in zijn werk opging.

Nog was 't er niet heelemaal uit of Suske schoot verschrikt recht, met de armen omhoog en trok een komiek-angstig gezicht.

„Jef-jongen! Trek ze in, uw woorden! Rap! God-in-den-hemel als ze dat hooren!" jeremieerde hij. Heel de tafel, Pauwel en Jan erbij, schoten in een luiden lach, doch uitdagend klonk Jef zijn stem er boven uit: „Dat ze 't hooren! Heel de stad loopt ervan over! We zullen nog wel andere luchtjes te rieken krijgen!"

Voor Suske, die stilte gebood, hield het lachen gauw op.

„Kom jongens, laat me nu voortgaan," vroeg hij. „Daar stond Mijnheer Fierens dus, Pawel-Baas! Van als Govaerts het hoorde, heeft hij direct zijn ontslag genomen. Mijnheer Fierens wou niet, Mijnheer Nevejans wou niet, maar Govaerts hield kop. Als ge wilt da'k ullie voort help, laat mij er dan officieel uit, zei hij. En zoo is 't nu. Voor 't stadhuis is hij er uit, maar voor 't Comiteit niet en voor ons nog veel minder. Zonder hem zoudt ge wat zien! 't Is hij die raad geeft voor 't mesten en al die andere dingen."

„Da's sterk," zei Jan en van verwondering sloeg hij met de vuist op tafel. „En geen woord heeft hij er mij van gezegd!"

„En wil ik nu nog iets sterker zeggen?" vroeg Suske. „Ge hebt dat daar gehoord van Govaerts zijn bouwplannen, he? Weet ge wat sommige mannen van 't stadhuis zeggen? Dat het spijtig is dat zoo'n plan van hem komt, anders zouden ze er direct mee beginnen, zeggen ze. Maar nu niet, geen denken eraan! Ja, ja, dat durven ze zeggen!"

„Maar waarom toch?" vroeg Pauwel meer en meer verbaasd. „Wat goed is, is goed. Onze-Lieven-Heer gebruikt soms wel den duvel voor zijn plannen!"
„Politiek, Pawel-Baas!" antwoordde Suske diepzinnig en hij stak zijn pijpke omhoog. „Politiek!... Wist ge da' ni'? Da's erger dan den duvel, immers! Gelooft mij, 'k heb dees jaar, dees één jaar tien keeren meer geleerd dan in mijn heel leven, en ge weet het, 'k ben er zestig, den zestienden Mei! Als 'k 't geluk mocht hebben met Monseigneur den Bisschop te spreken dan zou 'k zeggen: Monseigneur in onzen catechismus staat dat de mensch drie vijanden heeft: de duivel, de wereld en het vleesch. Maar, Monseigneur, weete gij dat er nog een vierde is bij gekomen? Zoo, Suske-jongen, zou Monseigneur zeggen, laat eens hooren. En dan zou ik zeggen: Met Uw permissie, Monseigneur: de politiek."
Heel de tafel proestte het uit. Zelfs Pauwel lachte mee. Alleen Suske niet. Die dronk zijn glas leeg, dampte eens aan zijn pijpke dat hij seffens daarna naar Pauwel uitstak ten teeken dat hij nog wat te zeggen had.
„Maar kom, laat ons hier nu niet verder onzen schoonen tijd verzabberen over politiek. Pawel-Baas, wij hebben dus nu een hofken. En op dat hofken zouden we nu ook geerne een kotje of een hutteke timmeren: vier paaltjes, muren van takken en leem, en boven erop wat geteerd karton, om er ons gerief in te bergen, om er gaan te schuilen als 't regent en later als 't al in bloei staat om iets te

hebben waar ons Moeder kan gaan zitten. En 'k weet: boven hier, onder de hanebalken, liggen er dikke sparren die bij de inhaling van den Deken, langs de straat stonden geplant, met groen en schilden eraan en draperijen van baalkatoen. En nu wou 'k u vragen, in den naam van ons allemaal, of we die mogen hebben?"

„Van eigens, Suske!" zei Pauwel. „Van eigens, jongen. Ga maar zien en pakt ervan wat ge noodig hebt."

„Wel bedankt, Pauwel-Baas!" antwoordde hij en allen herhaalden het en stonden recht.

„Komt mannen, dan gaan wij maar direct aan den trok," gebood Suske. „Want 't is al bij den elven. Aanpakken nu!"

Jan trok met hem en met nog enkelen langs het laddertrapke in den hoek naar boven, de sperren kwamen naar beneden, er werd gemeten en berekend hoe 't voordeeligst uitkwam en geen tien minuten later weerklonk het werkhuis van gezaag en gehamer, want ze hadden gaarne alles kant en klaar om het direct naar hun hofkens te doen en het zoo ineen te kunnen steken. Jan gaf hun intusschen raad hoe ze de takken moesten vlechten en hun leem prepareeren voor de wanden, want daar hing veel van af. Trouwens als ze daar aan begonnen zou hij wel eens komen kijken.

't Gaf Pauwel een oogenblik de illusie dat alles weer gewoon aan 't werk was, al hadden ze dan hun schorten niet aan en al stond daar, vreemd tusschen dat plotse, drukke werk, de rood-en-witte

tafel met de glazen, den blauw-steenen bierstoop en den tabakspot. Hij glimlachte tegen zijn volk, wandelde tusschen de banken rond.

„Ja, ja!" zei hij. „Niets boven het werk, nietwaar?" Jef die daar straks zoo onbeschaamd het gordijntje had gelicht van het tsarisme van dien dikken Mijnheer Smets, hoorde dat en liet even beitel en hamer zakken.

„Tegen wie zegt ge 't Baas!" antwoordde hij somber. „Werken, kunnen werken, dag en nacht als 't moest en den heelen vuilen rommel van deze wereld kunnen vergeten. Ik denk te veel tegenwoordig, met al dien leegen tijd, en 't is niet goed voor mij."

Hij sloeg woest eenige spaanders uit een keep boven aan een spar, hield echter dadelijk weer op. „Werk, werk! Wie geeft ons wérk!" ging hij hartstochtelijk met saamgetrokken gezicht verder. „'t Is gelijk van wie het komt! Zoo zonder, wordt een mensch nog zot op den duur. En neem het mij niet kwalijk, Baas, als ik van u was, 'k zou er mij niet voor geneeren om te doen lijk al de anderen, lijk die aan de statie, lijk..."

Hij wou er nog meer uitstooten, maar voor Pauwel die plots achteruitweek en zijn handen aan 't hoofd sloeg, zweeg hij, gepakt ineens.

„Maar Jef-jongen! Wat ik hooren moet! Neeë, neeë, ga niet verder! In Godsnaam!" zei Pauwel en hij keerde zich om, vluchtte kopschuddend van daar weg.

De mannen die daar naast aan 't werk stonden en dat zagen, vroegen verbaasd: „Wat is dat, Jef?"

Doch Jef antwoordde niets, keek verslagen den Baas achterna tot hij 't werkhuis uit was, en liet dan peinzend den blik zakken.

Jan, die dat toevallig bemerkt had van uit den hoek, waar hij bij Suske te hengelen stond om meer te weten over die schandelijke actie tegen zijn aanstaanden schoonvader, kwam seffens naderbij en eerst als hij vroeg wat er met Vader scheelde, hief Jef het hoofd op.

„'k Weet het ook niet...", antwoordde hij verlegen. „We spraken over werk, dat het om zot te worden is zoo zonder werk rondloopen, dat ik toch zooveel na-peins over dingen die 'k vroeger niet eens gezien zou hebben... En toen heb ik blijkbaar, in mijn opwinding iets te veel gezegd... 't Spijt mij danig..."

„Wat dat, Jef?..."

„Gij zult mij wel beter begrijpen, Mijnheer Jan!... Hewel... ik zei dat ik er niets mee zou inzitten te werken 't is gelijk voor wie, en dat ik me niet zou geneeren, als 'k van Pawel-Baas was te doen lijk al de ander'... Werk is toch werk..."

„Dus werken voor de Duitschers?"

Jef aarzelde even, keek Jan onderzoekend aan en dan, met een stoot opzij van zijn hoofd, kwam het er uit: „Bah ja."

Niet alleen de twee werklieden naast Jef, maar nu hielden ze allen op met werken en luisterden gespannen toe.

Jan voelde dadelijk waar 't paard gebonden was en bleef kalm.

„Ik kan er goed inkomen, Jef, werk is werk. Te meer als ge ze rond u zoowat allemaal aan den gang ziet, en dat met een schaamteloosheid die een mensch versteld doet staan. Maar weet gij goed wat dat beteekent, als wij ons zouden aangeven om 't zelfde te doen als die van aan de statie?"
„Wat zou dat anders beteekenen, als dat wij wérken zouden en 't aan den Duitsch leveren, in plaats van aan volk van hier?" antwoordde hij.
„Mis, Jef! Dat beteekent dat er in Duitschland twaalf, veertien man, die er nu ievers aan 't werk zijn, hun gerief zouden kunnen neerleggen en 't geweer op pakken om, misschiens ginder aan den Yzer vuur te geven op volk van ons, op onze broers, vrienden en kennissen..."
Jef keek hem onthutst aan, wachtte een weinig.
„Ik versta niet," antwoordde hij, „hoe dat gij daar iets kunt tegen hebben. Als de anderen er geen graten in zien, dan moest gij dat des te minder doen, gij die toch mee doet met hem... gij, die activist zijt."
Geruischloos schoven de mannen dichter.
Jan keek Jef glimlachend aan, hernam alstoen:
„'k Ben blij dat gij nu ten minste eens vlakaf zegt wat de anderen achter den rug doen, dat ik hoor waarmee ze de menschen tegen ons op jagen. Ge zijt mis, Jef-jongen!"
„'k Ben ni mis. Gij wilt het land toch verdeelen. Gij brengt hier tweedracht... Versta me goed, Mijnheer Jan, niets da'k u met steenen smijt of da'k mij er iets van aantrek. 't Laat mij alles on-

verschillig. Ik vraag werk, 't kan mij niet verschillen van wie 't komt. Maar vermits we nu toch op dat kapitel geraakt zijn, zeg ik er over wat ik er van meen."

„Ge zijt mis, Jef."

„Bijlange ni!"

„Toch wel. Wij willen het land niet verdeelen. Het is verdeeld, Jef-jongen. Langs eenen kant de franskiljons — geloof me Jef, de oorzaak van al ons miserie, — met de Walen achter hen en Frankrijk daar nog bij, en langs den anderen kant die dompelaars van Vlamingen. Wij willen aan die verdeeldheid een einde brengen. De Walen baas bij hen, de franskiljons naar den bliksem of naar de maan, en wij Vlamingen, baas in ons huis. En dan is er geen verdeeldheid meer, Jef! Wij brengen geen tweedracht. Er is tweedracht, van achtien honderd dertig af is er tweedracht. De franskiljons contra het Vlaamsche Volk. Wij zeggen nu: franskiljons eruit en 't is gedaan met de tweedracht. Ons landeke staat zwak, heel zwak, en dat juist daardoor. Wij zullen het sterk maken. Zoovéél doen we met den Duitsch mee dat wij hem vlakaf in zijn gezicht zeggen: onverfranscht, onverduitsch, maar Vlaamsch. Neeë, Jef, als ge van tweedracht, van verdeelen spreekt, zegt dat aan de franskiljons. Was het hier vroeger rechtvaardig toegegaan, nooit of nooit zou er aan activisme of zoo iets gedacht zijn."

't Deed Jef in gepeinzen verzinken. Eerst na een poos keek hij weer op.

„Dus zoudt ge nog gaan zeggen dat het activisme tegen den Duitsch is gericht?" vroeg hij scherp.
„Ja, als de Duitschers het in hun kop moesten krijgen ons te willen opslikken, ons te willen verduitschen. Maar als ze ons eerlijk ons Vlaamsch eigen leven gunnen, dan niet. Wij zijn tegen niemand, Jef. Tegen de Walen of de Franschen niet, tegen de Hollanders of Duitschers of wie ook niet. Zoo zijn wij nooit geweest. Alleen de franskiljons met hun sleep van slipdragers die moeten onmogelijk worden gemaakt, hoe radicaler hoe beter."
Hij zweeg even, wachtte tot Jef wat zou zeggen. Maar die zei niets, keek peinzend naar den grond en trok eens zijn schouders op.
„Begrijpt ge nu hoe ver wij er van af zijn, goed te keuren voor den bezetter te werken. Ge kunt even goed naar de Kommandantur trekken en een soldatenkostuumke vragen met een pinhelm en een paar botten en zoo direct in dienst gaan. Ja, ja, kijk zoo niet op, Jef, 't is precies hetzelfde. 't Beteekent: een soldaat meer, en of gij dat nu zijt, of ik of een Duitscher, 't blijft precies eender. En dat doen die mannen, 'k moet ze u niet noemen. Met dees verschil dat zij er ferm voor betaald worden, terwijl de gewone Duitsche soldaat ver van huis moet en met een soldeke van nietsmandalle content moet zijn. Walgelijk is 't, Jef. Maar dat mag, daar wordt over heen gestapt. Wij die voor ons Vlaamsch recht opkomen, wij zijn de zondebokken, lijk Govaerts, ni-waar Suske?"
Suske zuchtte eens.

„Zoo is 't, Mijnheer Jan!" antwoordde hij. „Roepen, neen, brullen van: „houdt den dief! houdt den dief!" terwijl ze zelf hun zakken aan 't volstoppen zijn dat het een schande is, dat mag, dat is: politiek!"

De werklieden lachten. „Suske heeft gelijk!" zegden ze.

Nog altijd zweeg Jef. Ineens schudde hij zijn hoofd.

„'t Spijt me, 'k heb te veel gezegd daar juist," zei hij en hij krabde eens door zijn haar. „'k Ga 't aan Pauwel-Baas zeggen!" Hij lei beitel en hamer neer, stapte het werkhuis uit en de gang in naar de keuken.

Jan keek hem ontroerd na. En ook de werkmannen, die echter niet goed begrepen, volgden hem met de oogen. Maar daar hij weg bleef gingen ze weer terug aan 't werk, de zagen knersten, de hamers bonkten en de eene paal na de andere vervoegde den hoop bij de deur.

't Duurde niet lang of daar was Jef terug samen met Pauwel die weer glimlachte.

Jef zei nog iets van: „'k Had het zoo niet ingezien," doch Pauwel onderbrak hem met een: „Sst, sst, Jef! Peins er nu niet meer aan!" waarop Jef nog eens zuchtte, zijn armen ophief en met zijn triestig gezicht neerwaarts gericht, naar zijn bank stapte.

ZESTIENDE HOOFDSTUK

Neen, nooit of nooit, in Pauwel zijn heele leven niet, was het daarboven in de woonkamer zoo geweldig toegegaan als tegenwoordig. 't Was gewoon om schrik te krijgen van de avonden als Jan thuis bleef en er mee aan tafel zat. Want geen tien minuten zaten ze er bijeen, of hij of Emil hadden weeral een woord te veel gezegd, Provo voegde er het zijne bij en ook Pastoor Robijns en Mijnheer Bergmans, en eer ze 't fijn beseften staken ze tot over hun ooren in de politiek. En voor den zooveelsten keer stoof het er dan natuurlijk tusschen Jan en de rest van 't gezelschap dat op alle tonen herhaalde dat het nu den moment niet was, dat ze er niet alleen de Beweging maar ook zich zelf fataal den put mee in hielpen, dat alleen de Duitscher er zijde bij spon, enz. enz.

Zoo fel werd het soms dat Mijnheer Bergmans, die tegen geen verwarring kon, ten einde raad rechtsprong en autoritair die hartstochtelijke discussies sloot met een kordaat:

„Afgeloopen! Ik discuteer niet meer! Geen erger dooven dan die niet hooren willen. Aan dien jongen is toch geen zalf te strijken immers!"

Wat door Provo en Pastoor Robijns en Emil telkens volmondig werd goedgekeurd en waarop Jan dan, hooghartig een beetje, antwoordde dat ze overschot van gelijk hadden. Ze stonden immers toch op twee glad-tegenovergestelde standpunten: zij aan den kant der regeerders en hij, hier, top bij zijn volk. En noch zij, noch hij waren zinnens er zich een duimbreed van te laten aftrekken.

Eenige avonden was het er dan, tot Pauwel en Goedele's opluchting, weer wat stil. Jan lette op zijn woorden en ook Emil deed het. Maar heel lang duurde het nooit of fataal kwam er een dag dat ze zich zelf weer vergaten en almeteens was het lieve leven weer aan den gang.

Goedele, die zich stilaan ook in de gesprekken was gaan mengen, doch meer dan wie ook heur hart liet medespreken, — ze was het bijlange niet eens met Jan zijn felle, politieke slagleuzen die heur bang maakten, doch evenmin beviel heur de voorzichtige dadeloosheid van Emil — sloeg dan telkens verbaasd heur handen saam en schudde medelijdend het hoofd over dat toch zoo standvastige, konsekwente mannevolk.

„Zie zoo, de batalje begint alweer!" riep ze dan half-spottend uit. En terwijl ze de oogen ten hemel verhief, ging ze kluchtig-smeekend verder: „Kom, O Heilige Geest, verlicht hun verstand, want ze weten niet meer wat ze gezegd en beloofd hebben!"

Even zwegen de kemphanen dan wel, of lieten toch ten minste den toon wat zakken. Doch algauw was de glimlach door Goedele heur gebed op hun gezicht gelokt weer weg, of ze renden op elkaar in, feller en feller steeds, de anderen volgden Emil, en weldra zaten ze zoo vast dat geeneen nog bewegen kon, en er, tot Goedele's leedvermaak nog eens door Mijnheer Bergmans een eind moest aan gemaakt worden met een bitsig: „Afgeloopen, ik discuteer niet meer!"

Bezonders toen de Duitsche Gouverneur-Generaal

zijn decreet had uitgevaardigd waarbij de Gentsche Universiteit totaal werd vervlaamscht en in October weer haar poorten zou openen dreigden de debatten er van fortissimo te ontaarden in furioso.
Zoo almachtig veel bracht deze maatregel er immers ter tafel! Den eersten keer dat ze samen zaten, na 't verschijnen van dat decreet, ging het nogal. De stemmen liepen wel de hoogte in, er werd gediscuteerd en al eens geroepen, maar 't was toch niet noodig dat Mijnheer Bergmans er met zijn: „afgeloopen" een einde moest aan maken.
Doch eenige avonden nadien, toen 't gezelschap weer vereenigd zat, verliep het onverwachts heelemaal anders. Emil, die het nieuwe vraagstuk blijkbaar al te fijn had ingestudeerd, wou een beetje te veel weten. Met een heele reeks vragen kwam hij aan, die hij van Jan gaarne beantwoord kreeg.
Eerstens: Had de bezetter wel het recht deze vervlaamsching door te drijven?
Tweedens: Mocht Vlaanderen dat in deze omstandigheden aanvaarden?
Derdens: Waar zou hij zijn professoren halen en wat zou er gebeuren met dezen die weigerden in dienst te gaan?
Vierdens: In wat positie kwamen de studenten. Moesten ze gaan of niet gaan, terwijl hun broeders ginder in 't bloed en 't slijk van den Yzer stonden?
O! hij had er nog, Emil maar voor dezen avond was het genoeg. Hij wou nu eens gaarne een ordelijke discussie.
't Heele gezelschap dat verwonderd geluisterd had

keek Jan gespannen aan. Provo wreef zich in zijn handen als wou hij zeggen: nu gaat ge er van krijgen, manneke. Alleen Pauwel haalde eens zijn schouders op, schudde bedrukt het hoofd.

Even zweeg Jan, keek Emil recht in de oogen.

„'t Is precies of dat ge schaak wilt spelen," sprak hij en hij lei zijn armen op tafel. „Als gij 't leven zoo oppakt, dat moet gij weten! Ik doe het niet. Hewel luister dan eens goed voor al, Mille. Een universiteit of geen universiteit dat zijn voor mij op dit oogenblik bijkomstigheden. Niet alleen voor mij trouwens, maar voor ons allemaal. Vroeger zouden wij er ons geweldig in verheugd hebben, gedichten en cantaten geschreven, stoeten en feesten georganiseerd, dankmissen laten lezen, de klokken geluid en wat weet ik nog allemaal. Die tijd is nu voorbij, geloof mij, voorgoed voorbij. 't Gaat immers om veel, veel meer, kerel! Hoe dikwijls heb ik het u nu al gezegd! Het Zelfstandige Vlaanderen moet er komen, de Vlaamsche Staat! En opdat er die komen zou, moet hij eerst in de koppen onzer Vlaamsche menschen gehamerd worden. Het idee, het idee, Mille-jongen! En eens dát er goed in, laat de oorlog verloopen zooals hij wil, dan komt die Staat er, fataal. Dat is ons werk, dat is ónze beteekenis: die idee verspreiden, die idee doen wortel schieten in de koppen, in de harten. Wat staat er weer in het Testament: Zoek God en al de rest zal u toegesmeten worden. Op Vlaamsch gebied zeggen wij: Wil den Staat Vlaanderen en al de rest valt u vanzelf in den schoot! Ik begrijp

u niet dat ge mij met zulke vragen in den hoek probeert te krijgen: heeft de bezetter het recht, moeten onze studenten er naar toe gaan, enz. enz. Al had hij het recht niet, al kwam het van den duivel: aanvaarden, zeggen wij! En aan de studenten: er naar toe, liever vandaag dan morgen, uw volk heeft u noodig. Nu weet ge 't, Emil, en bespaar me nu, in Godsnaam! al uw spitsvondigheden. Wij werken verder. 't Is onze plicht. En al herhaalt gij nu nog honderd keeren uwen litanie: dat het gedoemd is om te mislukken, dat het voor den Duitsch werken is, enz. enz. 't laat me totaal onverschillig. Onze idee zal zegevieren, omdat ze rechtvaardig is. Dat is mijn politiek credo. En daarmee punctum!"

Hij was recht gestaan, duwde met kracht zijn stoel onder tafel. En al was hem 't bloed naar het hoofd gestegen, met kalme stem wenschte hij Pastoor Robijns, Mijnheer Bergmans, Nonkel Jan en Emil, die ontsteld opkeken, een goeden avond, zei een „tot straks", aan Vader en Goedele en trok zich terug.

't Duurde een heele poos voor ze een beetje bekomen waren van dat onverwachte slot. Emil bezonder was onder den indruk ervan. Hij hield de oogen neergeslagen en beet op zijn onderlip. Provo was de eerste die 't hoofd weer opstak. Hij deed een gebaar als wou hij zeggen: hij moet het maar weten, zei dan luidop: „Qui se fâche a tort!"

Maar Pastoor Robijns liet hem dat niet zeggen.

„Ge zijt mis, Mijnheer Provo," sprak hij met na-

druk. „Jan is niet kwaad. Daarbij dat slagwoord is totaal verkeerd. Dat is goed voor de Franschen. Die drijven op slagwoorden, waarvan negen op de tien historische ketterijen zijn. Slagwoorden en de moraal uit de fabelkes van La Fontaine. Anders hebben ze bijna niets. Wij kijken dieper!"

Nog lang sprak hij voort over dat thema. En al kwam het weldra tot een kleine discussie met Mijnheer Bergmans en toen zelfs met Emil, die poogde te beweren dat het activisme ook op slagwoorden dreef — wat door Mijnheer Bergmans noch door Pastoor Robijns aangenomen werd, — de rechte stemming keerde niet terug en veel vroeger dan gewoonlijk nam men afscheid van elkaar.

Ofschoon Emil en Provo dachten dat Jan zijn besluit iets van momenteelen aard was, dat iemand met een strijdersnatuur als hij zijn eigen aard toch niet verloochenen kon en dat het niet lang duren zou of 't zou er weer worden lijk vroeger, ze vergisten zich deerlijk.

Hij bleef bij zijn besluiten, was er met welke middelen ook niet meer van af te krijgen.

Spijtig was het wel, vond Emil, want juist nu, nu dat plan van den Staat Vlaanderen ging uitgewerkt worden, — 't gerucht liep dat de Besturen te Brussel zouden gescheiden worden en de Waalsche Afdeeling naar Namen overgebracht, — waren er zoovele interessante details waarover kon gedebateerd worden en waarmee hij Jan, dien gemoedsmensch, hoopte te kunnen losmaken uit dit,

naar zijn meening, zoo gevaarlijk avontuur Meermalen sprak hij er hem dan ook over aan. Doch onveranderlijk wees Jan het af.

„Waarom wilt ge me nog met détails komen lastig vallen," antwoordde hij. „Gij weet toch wat ik u gezegd heb. Gij hoort bij de die, die zeggen: 't is nu de moment niet en die passief zitten toe te kijken, hoe de franskiljons straffer en straffer steeds den strop rond onzen nek toe trekken. En ik hoor bij de mannen van de daad die willen afweren, alvorens het te laat is."

Neen 't was wel voorgoed amen en uit met de discussies en na dien eenen furioso kwam er geen tweede meer.

Al bleven de gedachten waar ze van meet af stonden, 't is te zeggen, diametraal tegenover elkaar, een goed gevolg had al dit geredetwist wel gehad en dat was dat ze van elkaar een beter en juister begrip begonnen te krijgen. Jan zag duidelijk in dat het, zelfs bij zoo'n vos als Emil, meer om hem, Jan, persoonlijk was te doen geweest dan om al de activistische theorieën bij elkaar. En ook de anderen begrepen dat het bij hem puur en louter uit idealisme te doen was. Zelfs Mijnheer Bergmans, met zijn kubieke, hardsteenen meeningen over alles van dezen tijd, zag dat ten slotte in. En nadat hij er lang en voorzichtig had over nagegedacht, kwam hij er zelfs, tijdens een van hun morgenlijke vestenwandelingen, trouw bij Pauwel voor uit.

„Luister eens, Pawel-broer," zei hij terwijl hij hem bij den arm nam, „ik geloof dat wij 't in den be-

ginne al te zwaar hebben opgenomen, dat met Jan bedoel ik. We zijn thans vijf maanden verder geraakt en ik begin het anders in te zien. Dat er slechtigheid zou aan ten grondslag liggen, gemis aan eerlijkheid, gemis aan gevoel, zooals ik eerst dacht, dat geloof ik niet meer. 'k Ben, God zij dank! mis geweest, totaal mis. 'k Zou er een eed durven op doen!"

Hij bleef staan, keek Pauwel met een strak, overtuigd gezicht aan.

„Weet ge wat ik peins?" voegde hij er met nadruk bij. „Dat het streken van jonge menschen zijn!"

En terwijl hij weer voortstapte, vervolgde hij:

„Zie Pawel, 't doet mij terug peinzen aan mijn studenten-tijd te Leuven. Ge weet het: 'k ben advocaat! Van wat droomden wij toen niet! En hoe werd er gedebateerd als we ondereen zaten op mijn kamer in de Ons-Liev'-Vrouwenstraat of wandelden in den Gildenhof of naar de bosschen van 't Zoet-Water! Wij gingen de wereld eens verbeteren, niet hier of daar een stukje, maar van den grond af! Allemaal dingen waar een mensch later, als hij nuchter geworden is, om glimlacht, niet-waar? In gewone tijden koelen die vuurtjes wel af zonder blazen. Maar nu is daar dien oorlog — hoor hem eens, Pawel! — en nu vlammen die vuurtjes tien keeren zoo hoog op. Temeer daar 't vertrouwen in 't gezag weg is, compleet weg, en in de plaats daarvan de drift naar een nieuwe en betere wereld! Dat is het bij Jan, en niets anders. Geloof mij!"

Weer bleef hij staan, keek zijn vriend aan die ontroerd en verrast zijn oud gezicht ophief en dadelijk instemmend knikte. Dat Bergmans dit zei deed Pauwel goed aan 't hart en volmondig antwoordde hij: „Zoo is het, Ede! Zoo is het: jongensstreken, wilde jongensstreken."

Want al had hij er nog niets van durven laten blijken, reeds lang had hij 't gevoelen dat dit verschrikkelijke „meedoen met den Duitsch" waarmee ze Jan op zijn hoofd zaten, iets heelemaal anders was dan dat van het uitschot dat werkte voor het vijandelijke leger en zijn kasten vulde met marken-pakjes. Zoo dikwijls had hij immers ook reeds den hemel bedankt, dat hij, dien triestigen avond, toen Ede hem dat ontstellende nieuws over Jehannes had meegedeeld, zijn toorn en gramschap niet had laten gaan, maar alles vroom en neerbuigend, in Gods handen had neergelegd. 't Antwoord was niet uitgebleven en terwijl Ede en Provo, en Pastoor Robijns en Emil en zelfs dat kind van een Goeleke, van leer trokken tegen Jan, had hij algauw niet anders gekunnen dan eens zijn hoofd schudden om al die hooge discussies.

„En nu wil ik u zelf meer op-biechten, Pawel!" hernam Mijnheer Bergmans en zijn stem begon te beven van ontroering. „Hier zie, met dees," en hij drukte den wijsvinger op zijn voorhoofd, „ben ik bij Emil. Maar hier, met mijn hart, ben ik bij Jan. En als er dien Duitsch niet mee gemoeid was, zoo 'k heelemaal bij Jan staan!"

En niet dien eenen keer zei hij dat, maar hij her-

haalde het nog dikwijls aan Pauwel, vertrouwde het zelfs aan Provo en aan Pastoor Robijns toe.

Maar nu zijn gedachten eenmaal aan 't werken waren, bleven ze niet halverwege staan en kwam hij stilaan tot de ontdekking dat er toch een verschil bestond tusschen de jonge gasten uit zijn studententijd en dezen van nu. Zekers, droomers waren ze allebei, maar wat zat er, sapristi! achter dezen een realiteitszin! Neen, dat bezaten zij toen niet! En nog meer versterkte zich die meening, toen hij persoonlijk kennis begon te maken met Jan zijn vrienden.

Tot nu toe waren die slechts, zoo'nen enkelen keer, bij uitzondering aan huis gekomen. Doch nu Jan zijn 7 Werken van Barmhartigheid begonnen op te schieten kwamen ze hem al eens meer, tegen 't einde van den werkdag, boven op zijn ateliertje op zoeken om eens te zien, een pijp te rooken en wat te praten over kunst en politiek. En dat waren niet alleen Dokter Peeters en de twee ingenieurs — met wie hij in den laatsten tijd zeer intiem geworden was. — maar ook kameraden uit de jaren dat Jan de Kunstacademie te Antwerpen bezocht, en ander jong volk dat hij bij Govaerts had leeren kennen, betoonden een enthousiaste bewondering voor zijn werk en volgden met eerbiedige belangstelling den verderen groei ervan. Vier werken waren er nu reeds af en hij was volop aan een vijfde bezig: de gevangenen verlossen.

Te verwonderen was het wel niet dat zijn vrienden er zulke belangstelling voor hadden, want het werd

iets heelemaal anders dan tot nu toe in dit genre gemaakt was. Geen half-verheven beeldhouwwerk meer maar vrij staande groepen van telkens drie figuren van iets meer dan een meter hoog. De kern van elke groep vormde telkens: de hongerige, de dorstige, de naakte enz. elk neergezonken laag bij den grond in een sober-gehouden doch niettemin pathetische houding, karakteristiek het eigen lijden uitdrukkend. En over elk dezer bogen zich twee ranke vrouwen-gestalten in lange, strak-sluitende gewaden. De eene, symboliseerend de ziel, herhaalde gesublimeerd de lijdenshouding van het figuur vóór zich, terwijl de andere, het lichaam voorstellend, vol vrome overgave met een, tegen de geheele lijn ingaande, gebaar, de spijs, den drank, het kleedsel enz. over reikte aan den behoeftigen. Wie er kwam naar kijken was er onder het uur niet weg. Zooveel was er over te vertellen immers. En als ze dan het atelier verlieten gingen ze, zooals 't er bij de Storme's gewoonte was, nog eens de woonkamer binnen om Jan zijn Vader, zijn zuster en wie daar toevallig ook zijn kon goeden dag te zeggen.

Hij die er voor 't eerst aan huis kwam stribbelde tegen, vond het wel te veel stoornis. Maar er was geen ontkomen aan. Jan wist hoe sterk Vader aan die oude gewoonte hield, ongezien van wie er ook bij hem mocht zijn, en hij drong aan tot de bezoeker toegaf en zich schikte.

Zoo kwam het dat dien anders wereld-schuwen eenzelvigaard van een Mijnheer Bergmans op zijn

avondjes bij Pauwel met velen van dat jonge volk kennis maakte. En het toeval wilde dat bij de eersten, met wie dat gebeurde juist Dokter Peeters en die twee jonge ingenieurs waren.

Bezonders de dokter maakte diepen indruk op hem. Temeer daar hij voor een arts die aan politiek deed nooit bijster veel respect had gehad, laat staan hoe het dan was voor eenen die activist was. Een arts was er voor zijn zieken en niet om revolutie te maken immers.

Doch in plaats van een minderwaardig mensch, zag hij daar voor zich een geestdriftigen, jongen man die na eenige onverschillige woorden over 't weer en den oorlog, vol warmte te spreken begon over zijn socialen rol. Niet zoozeer om zieken te genezen doch veeleer om te helpen ze te voorkomen voelde hij zich geroepen. Waarop hij dan verontwaardigd den staf brak over onze plichtvergeten regeerders die partij-belangetjes verdedigden, doch zoo schromelijk tegenover ons Vlaamsche Volk te kort schoten in zake volkshygiene, woningverbetering, ziekenverpleging, moeder- en zuigelingenzorg, tuberculosebestrijding en nog zooveel andere dingen.

Mijnheer Bergmans die dien avond de eenige bezoeker was luisterde onthutst 't en kon niet meer. Neen zoo iets had hij nog nooit gehoord. Al die klein-straatjes en poortjes-mizerie, dat verval en die armoe zou dus niet aan de menschen liggen, maar aan de regeering die heur plicht niet deed? Dat was toch niet mogelijk!

Al dadelijk wou hij er iets tegen in brengen. En de dronkenschap dan? en het twisten? Wat kon een regeering daaraan verhelpen? Doch hij kreeg er de kans niet toe. Langzaam doch zelf-bewust volgde de eene aanklacht op de andere. En toen hij er uitscheidde gaf hij Mijnheer Bergmans de verzekering dat er nog tien keeren meer aan te klagen was en als hij er voor voelde zou hij hem eens meenemen en 't een en ander laten zien, hier in de eigen stad.

En waar de oorzaak van dat alles zat? Omdat we geregeerd worden door vreemden. Ja, ja, vreemden die zich niet meer eens voelen met hun bloed-eigen volk. En dat kon slechts veranderen als die hier buitengekegeld werden, desnoods met geweld, en de Vlaming weer meester werd in zijn eigen huis.

't Kostte Mijnheer Bergmans tijd en veel nagepeins eer hij dat alles verwerkt had. Vier vijf dagen waren er mee gemoeid. Toen keek hij ook zoo minachtend en afkeerig niet meer neer op die dompelende, lawaaierige menigte in de kleine, duffe, vuile straatjes, die zoo hemels-breed verschilde van die uit de Vlaamsche middeleeuwen. En in alle oprechtheid sprak hij er over met Pauwel en zelfs met Pastoor Robijns en met Provo.

Nog minder keek hij er op neer toen hij met die twee ingenieurs kennis had gemaakt en de discussie kon volgen die ze met Emil aanbonden. Ze hingen zoo 'n beeld op van den socialen nood in Vlaanderen dat hij er soms onwillens bij hui-

verde. Alles kwam aan de beurt: het ellendige Gent met zijn fabrieken en zijn verwording, de haarsnijders van Lokeren en Zele, de seizoenarbeiders die naar Frankrijk om een droge korst brood moesten trekken, de Vlaamsche grond- en mijnwerkers in de Walen, de vlasrooters langs de Leye, de visschers aan de Noordzee, heel Arm Vlaanderen passeerde de rij.

En ook zij schandvlekten als oorzaak van al die mizerie: de franskiljons met hun groot-kapitaal en hun slipdragers in de besturen, zij zegden dat er maar één redding was: Vlaanderen moest zijn juk afschudden en zelf zijn lot in handen nemen. Nog vele anderen volgden daarop: de twee seminaristen, onderwijzers, studenten enz.. Discussies kwamen los over alle mogelijke onderdeelen van den Vlaamschen Strijd, nu eens kalm-beredeneerd en dan weer heftig, doch het slot van alles was onveranderlijk: Vlaanderen den Vlaming! Wij willen ons recht 't is gelijk waar we 't halen kunnen al kwam het van den duivel!

Slechts een enkele was er die van dien algemeenen regel afweek — niet dat hij er niet mee t' akkoord was, maar omdat hij 't nutteloos vond er één woord over vuil te maken tegen zoo'n stom-heiligen die door hun eigen hersens niet het rechtvaardige van dezen strijd inzagen — en dat was Govaerts.

Maar God-in-den-hemel! daarom kregen ze van hem ook andere pillen te slikken!

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK

't Was lang geleden dat die nog bij de Storme's aan huis was geweest. Maar nu hij wonders zooveel goeds hoorde vertellen over die 7 Werken van Barmhartigheid waaraan zijn aanstaande schoonzoon bezig was, werd hij ten slotte toch ook nieuwsgierig ernaar.

Hij gaf anders niet veel om heel die moderne kunst, al stond hij dan gaarne aan jonge artisten met veel haar en weinig centen zijn werkhuis af om er met een minimum van kosten een expositieke te organiseeren en alzoo wat geld te verdienen. Maar dat gebeurde dan van mensch tot mensch. „Een lijf heeft eten noodig, niet-waar?" placht hij te zeggen. „Om te kunnen marcheeren, om te kunnen zien en te hooren en te spreken, om te kunnen werken. Maar toch niet om gaan te slapen niet-waar? En geloof mij, een ziel heeft ook eten noodig om kracht te krijgen, om te kunnen denken, om te kunnen oordeelen, om te kunnen handelen. Kunst moet ziele-voedsel zijn. Doch wat ze tegenwoordig geven is nog minder als slaap-siroop. Zoo precies hetzelfde als dat ik een keer over uw wang zou aaien en beweren dat het een biefstuk is met gebakken aardappelen en een stoop ouden drijdraad erbij. Een streeling, niets anders meer is het. Een avondstemming-aaike, een zons-opkomst-aaike, een rood-pannendak-aaike enz. enz. Sterke kost man! zoo'n schand-lapkens!" En dan lachte hij weer een van zijn felle, hoogscherpe lachen die een mensch zoo diep in de ziel konden bijten.

Maar hij stelde zijn bezoek bij de Storme's nog

wat uit omdat hij in die dagen, zelf aan een nieuw werk bezig was dat hij kost wat kost, ondanks het drukke voorjaarswerk in zijn hof en het nog drukkere met de hofkes der werkeloozen, zoo gauw mogelijk wou af hebben. Hij had ievers een rol baalkatoen gevonden, had er zijn gewoon raam dat 4 m. op 3 telde mee bespannen, met erbij nog twee kleinere ramen van 2 op 3, als zijvleugels voor een triptiek die hij De Oorlog noemde.

't Middenpaneel verbeeldde iets waar Govaerts al van vroeger in thuis was. Namelijk een tafel rijkelijk bedekt met de fijnste gerechten, met potten en schalen vol goud en edelgesteenten en daarrond broederlijk bijeen een collectie kapitalisten van alle mogelijke rassen en volken der wereld, venten, vet en gezwollen om te barsten, met beesten- en duvelstronies om een Jeronimus Bosch naar de kroon te steken.

't Linker-paneel daarentegen vertoonde een slagveld. Een grond vol putten en bulten, kapotgescheurd tien keeren erger als door een aardbeving, een lucht vol ontploffende kartesten en bommen en met een regen van menschenkoppen, menschenarmen, menschenbeenen en menschenrompen, en daartusschen een mengelmoes van zotvechtende soldaten: Franschen, Belgen, Duitschers, Russen, Turken, Mooren, Chineeskens, Engelschen, alles door- een in elkaar gekluwd en doorpriemd van sabels, dolken, lansen, bajonetten. Terwijl in 't paneel rechts, in een woestijn vol distels en doornen, slangen en draken, onder een donkeren, vuilgelen

hemel, moeders en kinders, eveneens van alle rassen, uitgemergeld en haveloos, samen aan 't weenen en 't klagen zaten.

Eerst als dat geweldige doek af was en opgesteld tegen den zij-muur van zijn werkhuis, waar het gratis-voorniet te zien zou blijven voor al wie komen wilden, trok hij op zekeren avond naar Jan. Hij bekeek de beeldengroepen aandachtig, wandelde er eens rond, en zei toen tot Jan, die al bij voorbaat glimlachte om wat hij zeggen zou:

„Goed, jongen. Daar is vooruitgang. 'k Voel het goed aan mijn eigen. En nu de naaste keer moet ge weer een stapke verder gaan en geef mij dan liever een stomp. Een stomp tegen de ziel. In afwachting dat ge sterk genoeg zult worden om er kletsen en kloppen op te geven, zoo hard, dat we er van rond draaien en ai mij! roepen! Zoo zie!" Hij trok een been in, pakte naar zijn hoofd en ineengekrompen draaide hij twee keeren op zijn eenen hiel rond, wat Jan in een luiden, helderen lach deed schieten.

„En kom nu op, naar ulie Vader. 'k Heb hem iets te vragen," zei hij.

't Lot leek er wel mee gemoeid, want 't wou treffen dat heel het gezelschap weer eens samen zat in de woonkamer.

Pauwel en Goedele, Mijnheer Robijns en Emil stonden gewoon en rustig recht toen hij daar in hun midden verscheen. Provo daarentegen werd op den slag zoo zenuwachtig dat hij gestadig met zijn vingeren door zijn witte kuif voer, zijn hoofd

schudde en zuchtte en snoof alsof hij door en door verkouden was. Ook Mijnheer Bergmans, al roerde er niets aan hem, leek niet op zijn gemak nu hij dien zoo verketterden kristen-democraat, waartegen al zoo dikwijls in de kerken gepreekt was, vóór zich had. Hij trok langzaam zijn kin in, fronste de wenkbrauwen en zijn onderzoekenden blik verliet geen oogenblik Govaerts zijn klaargesnoten, donker-bekroesden kop met de vinnige oogen, de vaste bijt-kin en de onder 't spreken telkens flitsende witte tanden. Zelfs toen men elkaar begroet had, de hand gegeven en zich neergezet kon hij het niet laten hem te blijven bestudeeren.

Govaerts was 't die het woord nam.

„Mijnheer Storme," begon hij, „'k hoorde van Jan dat Luc het nog altijd goed stelt en dat doet mij veel genoegen. 'k Hoop van harte dat het zoo blijven mag en dat ge hem gezond moogt terug zien. En laat mij toe u tevens proficiat te wenschen met uw werk-volk. Gij weet, ze hebben allemaal ook een werkloozen-hofke, ginder langs de vaart en warelijk 't is een plezier met die menschen te werken. Ze zijn daar met twaalf en zoo goed lijk die malkanderen verstaan en malkanderen helpen, neen, zoo'nen hoek vindt ge nergens tusschen de vierhonderd anderen. En typen dat er bij zijn! Suske, b.v. die filosoof, en Jef en Balde en Fons! 'k Moet ze u niet doen kennen. Ook die huttekens die zij getimmerd hebben, steken af bij al de rest. En apropos van die huttekens, Mijnheer Storme, wou 'k u vragen of ge soms van die paaltjes niet

meer te vergeven hebt. W' hebben daar nog zoo'ne man of zeven, acht, goed braaf volk, 'k sta er voor in, die ook geerne een fatsoenlijk hutteken hadden, om er als 't wat verder is, met vrouw en kinderen te kunnen komen. Ze zitten daar nu te sukkelen met een kotje van kistjeshout ineengeflansd en waar ge niet moogt tegen blazen of 't ligt ineen. Als ge nog wat moest hebben, dan houd ik die menschen aanbevolen."

Pauwel die bij Govaerts gelukwenschen een beetje aan 't pimpeloogen was gegaan, doch daarop vol aandacht zijn vraag had gevolgd, knikte dadelijk ja. „Zekers, Mijnheer Govaerts," antwoordde hij. „Met plezier. Als ik me niet vergis ligt er nog wat, nietwaar, Jehannes? Regelt het dus maar verder met hem en geneer u niet."

„Een schoon werk, dat van die hofkens," zei Mijnheer Robijns daarop. „'k Hoorde dat er al veel, ook buiten de stad een lapke hebben gehuurd. Dat is wijs gehandeld!"

„Niet alleen dat," wedervoer Govaerts. „Ze zijn bezig met konijnen-kweek, ze gaan visschen en hier, Mijnheer Storme zijn volk, heeft geld bijeen om geiten gaan te koopen. 'k Ben nu wat vrijer en 'k heb hun beloofd dat 'k mee zal gaan zoeken. Want ge moet dat ook een beetje kennen, ziet-ge."

„Spijtig dat ze u daar buiten hebben gehouden," zei Pauwel plots. „Neen da's niet schoon geweest."

„Waar buiten?"

„Wel buiten 't Hofkescomiteit. Suske heeft me

daar 't een en ander van verteld." voegde hij er, schroomvallig een beetje, aan toe.

„Och kom, Mijnheer Storme, absoluut niet spijtig. Goed is 't dat het gebeurd is," en Govaerts knikte als verheugd Pauwel toe.

„Hoe dat dan?"

„Wel 'k ben er niet in en 'k ben er toch in. Met dees verschil dat ik nu aan niemand verantwoording heb af te leggen en dat ik vrijelijk mijn tong kan laten gaan." Hij bracht een hand plat vóór den mond en schudde ze rap op en neer, wat het heele gezelschap, zelfs Provo en Mijnheer Bergmans hartelijk deed lachen.

„Ge begrijpt, dat zou 'k als lid van 't comiteit niet gekund hebben. 'k Zou er die goeie Pastoor Fierens en de andere heeren last mee hebben aangedaan. Maar nu, he, ben ik vrij. En geloof me," en hij knipoogde eens ondeugend tegen Emil en tegen Provo, „dat ik niet zwijg."

Emil glimlachte, doch Provo begon weer te woelen en te snuiven.

„Z' hebben daar weer eens wat uitgestoken!" laschte Jan er zuchtend tusschen.

„En natuurlijk zwijg ik ook niet over politiek," ging Govaerts verder. „Dat begrijpt ge toch. Ziet ge ze daar staan: Mijnheer Smets, tsaar van 't voedingscomiteit, de baas van den bik en de centen, met zijn onderdanige, nogal door 't volk verkozen dienaren op 't stadhuis. Enfin, 't symbool van een regeeringsregiem. Zoo is het hier, zoo is het in Achter-Oolen, zoo is 't in Brussel!"

Nog was het niet heelemaal gezegd of Emil stak zijn hoofd omhoog.
„Dat geloof ik niet, Mijnheer Govaerts," zei hij scherp. „Ge overdrijft."
„Neen, ik overdrijf niet, Mijnheer van den Ende," antwoordde Govaerts. „'k Zal 't u trouwens zelf laten bekennen als ge wilt."
Emil glimlachte eens hooghartig, trok lichtjes zijn schouders op.
Govaerts stak zijn scherp-gesneden hoofd met een snok vooruit, keek Emil recht in de oogen en terwijl hij een wijsvinger naar hem puntte, vroeg hij met harde stem, scandeerend elk woord.
„Antwoord, zijt gij voor een Vrij Vlaanderen. Zoudt gij dat willen?"
„Natuurlijk," wedervoer de andere.
„Zie zoo. Daarmee bekent ge dat we dus niet vrij zijn."
„Ja maar, ja maar!" en Emil hief werend de hand op.
„Neen, geen jamaren, alstublieft, Mijnheer Van den Ende. Of wilt ge soms uw woorden intrekken en beweren dat we wel vrij zijn? Mij goed. Maar neem me dan niet kwalijk dat ik u dan alzoo niet meer voor ernstig aanzie."
„Vrij en vrij is twee."
„Neen, vrij en vrij is één. Vrij of onvrij."
„Maar ge gaat toch niet zeggen dat we niet vrij kunnen verkiezen wie we in 't parlement wenschen?"
„En gij gaat toch niet ontkennen dat iedere gekozene bij de partij-leiding, schriftelijk, zwart op

wit zijn ontslag inlevert alvorens hij op de lijst komt, iets waarvan ze naar welgevallen gebruik kunnen maken als hij niet gehoorzaam luistert naar wat ze hem dicteeren."

„Da's den eersten keer dat ik zoo iets hoor. Dat is laster," schoot Emil uit.

„Da's waarheid! Zoo vrij zijn ze! En zoo vrij zijn wij!" ging Govaerts op denzelfden toon verder. „'t Heele spelleke hangt aan gouden ketens of andere ketens vast!"

„'k Begrijp niet waar ge naar toe wilt."

„Bewijzen dat het geval Smets-gemeenteraad, symbool is. Wat ik heb vooropgesteld."

Emil zweeg, beet op zijn onderlip en even was er stilte.

„Smets lapt mij dat — hij pocht er trouwens op: „dat kan ekikke, ziet-ge." En nu komt er reactie. En de heeren regeerders lapten het den Vlamingen ook: niets voor u, kreveert. En de reactie is volop aan den gang: hier, in Holland bij de uitwijkelingen, aan 't front, in de gevangenkampen in Duitschland. Zoo iets spreekt toch van zelf!"

Weer zweeg hij en zonder een enkelen keer met de oogen te knippen bleef hij Emil fixeeren, die echter 't hoofd afwendde en weer eens schokschouderde. De stilte werd pijnlijk. Allen keken ze angstig-gespannen naar het uitdagende gezicht van Govaerts. Slechts Jan bleef rustig en 't was met een medelijdenden glimlach dat hij naar Emil keek als wou hij zeggen: „Jongen-toch, waarom u zelf zóó rond den tuin leiden!"

Govaerts zijn bruin gezicht ontspande zich echter algauw. Hij zuchtte eens en op gemoedelijken toon richtte hij zich tot Pauwel en Pastoor Robijns, tot Provo en Mijnheer Bergmans:

„Waarom zoo iets willen ontkennen? Wij zijn niet vrij. Dat er een Vlaamsche Beweging is, is er het bewijs van. Ik ben niet hevig, geloof mij. Want om nu te zeggen dat wij aan kluisters liggen, aan ketenen of aan boeien, zooals het in de liekens staat, neen, zoo ver ga ik niet." En terwijl hij zich, met een ondeugenden lach in zijn zwarte oogen, weer tot Emil wendde die wantrouwig opkeek, vroeg hij: „Weet ge hoe ik het mij eigenlijk voorstel, Mijnheer van den Ende? 'k Zal 't u zeggen, — wel te verstaan met uw verlof Mijnheer Pastoor en ook met het uwe, Juffrouw Goedele, — hewel dan... als iemand die vol ongedierte zit."

Provo die nu plots te lachen begon, hief den elleboog op naar hem, en zei: „Toe, toe Govaerts! Geen kluchten!"

„Neen, zoo is 't," bevestigde Govaerts. „Vlaanderen zit vol parasieten, toptig vol. En ze bijten, nu hier, dan daar en dan weer ginder!" En daarbij kwam hij plots in beweeg, voer met komieke kronkelingen van zijn armen door zijn haar, over zijn borst, in zijn hals, over zijn rug: „En krabben, jongens! krabben en schrobben maar, zooveel en zoolang, dat ge, jandorie! geenen tijd meer hebt om aan wat anders te denken of wat anders te doen. Door den oorlog zijn wij er al veel kwijt geraakt van dat venijn. Ze zitten in Frankrijk, in

Engeland, in Holland. Die beestjes zijn bang van 't vuur! En nu zeggen wij: vooruit, ook de laatsten moeten eraan. 't Is nu meer als wel genoeg geweest met dat gekrab. Maar nu zijn er die zeggen: niet doen, niet doen, de Duitsch is immers hier! Eerst den Duitsch weg, en de ander' beestjes terug, dan zullen wij ze samen vangen!"

Zóó kluchtig droeg hij dat laatste voor, dat heel 't gezelschap er van gierde. Zelfs Emil kon het niet laten.

„Daarmee willen wij nú beginnen, ziet ge. Alles vangen en kraken wat ge vangen kunt. Dat spreekt toch van zelf. En dat zoudt gij, menschelijker wijze gesproken, toch ook doen, niet waar mijn beste Mijnheer Provo?"

„Van eigens dat ik dat doen zou!" antwoordde Provo vol instemming.

„Hewel, ge moogt het weten en voortvertellen ook, in de stad en buiten de stad. Ik heb er op 't oogenblik al een heel-dikke vast!" lachte hij en stak daarbij triomfeerend een hand omhoog, met duim en wijsvinger als een tang straf opeen genepen. „En raadt nu eens wie! Ra-ra! Kom, dat vindt ge toch nooit. 'k Zal het u dus maar zeggen: Tsaar Smets!"

Pas was die naam eruit of bij allen schokte de lach van hun gezicht en met groote oogen en open mond, totaal onthutst, keken ze Govaerts aan.

„Ja, ja, wij hebben hem! En kraken zullen wij dat beest!" ging hij grijnslachend verder.

„Maar Mijnheer Govaerts toch!" zuchtte Pastoor Robijns moeilijk. „Dat moogt ge toch niet zeggen. Dat is toch geen beest!"

„Laat mij voortvertellen, Mijnheer Pastoor, en oordeel dan zelf nadien."

Hij vertrok even zijn stoel, zette zich schuin naast de tafel en begon. „Eer-gisteren wandelde ik zoo rond den vijven naar de werkloozen-hofkes aan de Molenvest. Mijnheer Fierens had mij gezegd van daar eens gaan te zien. 't Leek hem dat het zaad daar zoo goed niet opkwam als bij de anderen langs de Vaart of op 't Peerde-beemdeke en hij maakte zich een beetje ongerust voor die menschen daar. 'k Deed dat dus. Ge kunt immers nooit weten hoe 't eigenlijk zit. Wie da'k daar zie, aan 't werken in zijn hofke, is Maruske Pluym. Hij was aan 't wieden en deed dat met een ijver of er zijn zaligheid van af hing. 'k Moest er eigenlijk om lachen. 'k Zeg: Bravo, Marusken, dat doet ge goed! En met zoo'nen ijver man! — Natuurlijk, zegt hij, 't is immers voor den bik. En 't zal van pas komen, heb geenen nood, Mijnheer Govaerts! en daarbij zuchtte hij en keek toch zóó triestig. — 'k Zeg: Wat bedoelt ge daarmee, Maruske? — Wel, dat het van pas zal komen. 'k Wenschte dat we dees boontjes hier al konden plukken. Voor nu direct, want 't zal dees week weeral zooveel minder rantsoen zijn van 't comiteit: minder spek, minder reuzel, minder rijst en wat weet ik nog! — Ge weet het misschien niet, maar Maruske werkt ook op 't comiteit, zoo voor eenige uren per dag. —

'k Zeg daarop: En hoe komt dat dan Maruske? — Hewel 'k zal 't u vertellen, zegt hij. Gisteren morgen was de comiteitsboot weer aangekomen uit Antwerpen. De schipper was de stad in en Mijnheer Smets ging eens zien of alles er in orde was. Na een beetje kwam hij eruit, rood lijk een kalkoen en kwaad, kwaad lijk een huis. Hij komt 't magazijn binnen, vloekend en sakkerend, dat het spek bedorven was, het stonk zei hij, de reuzel deugde niet, de rijst krioelde van de wormen enz. enz. Hij zou zien wat er van te gebruiken was en de rest moest maar terug. Ze konden dat in Amerika zelf binnen spelen als ze wilden. Dat goed werd betaald en 't moest deugen, zei hij. Ja, ja, zuchtte Maruske, we zullen onzen broekriem weer een beetje kunnen toespannen dees week! — 'k Weet niet hoe 't kwam, maar ik werd ineens achterdochtig. Da's niet in den haak, zei 'k tot mij zelf. Dat z' uit Antwerpen bedorven spek en reuzel, en rijst-met-wormen zouden uitdeelen, dat zou toch een beetje te sterk zijn. Gisteren avond rond den elven, 'k dacht juist naar bed te gaan, hoor ik daar ineens op de vaart het getsjoek van een motorschuit. Da's de boot van 't comiteit, zeg ik. En sito vlieg ik naar Melse, onzen knecht. 'k Zeg hem: kleed u aan, rap, en kom eens mee! En twee minuten later, waren we buiten op den dijk onder de canada's, en liepen zoo op een afstand den boot achterna. Geen twintig minuten moesten we meeloopen, of ineens viel 't getsjoek stil en daar, op zoo'n binnendijkske, — dat dweers door de beemden

loopt en langs waar de boeren met hun wagens komen om 't hooi weg te brengen, — vlak bij de vaart, zagen we vier huifwagens, hoorden we 't gerinkel van peerdentuig en ook, toen we voorzichtig van boom tot boom naderslopen..., Duitsch spreken. Zie, nooit in mijn heel leven, heb ik mij zoo kwaad gevoeld als toen. 'k Moest me geweld aandoen om stil te blijven, want 'k weet niet wat ik anders zou gedaan hebben. De boot lei aan, en 't bedorven spek etc. werd uitgeladen en in de wagens gepakt. Drie mannen stonden op 't dek die toekeken en 'k zou er toen al een eed durven hebben op doen dat het twee officieren waren en de dikke Smets. Dezen morgen informeerde ik bij Maruske of Mijnheer Smets op 't Comiteit was geweest vandaag. Neeë, zei Maruske, hij was gisteren avond met den boot mee vertrokken naar Antwerpen, om de vuiligheid die ze ons te slikken wilden geven, onder den neus van de heeren daar te wrijven! Hebben wij hem, of hebben wij hem niet vast, Mijnheer Pastoor? Oordeel nu zelf."

Allen sloegen ontsteld de handen ineen en schudden met een: „Hoe is 't in Godsnaam mogelijk!" het hoofd overentweer.

„En wat gaat ge nu doen, Mijnheer Govaerts. Dat kunt ge toch zoo niet laten!" sprak Mijnheer Bergmans verontwaardigd.

„Vraag liever wat ik gedaan heb. Direct het gebeurde aangeklaagd bij wie het moet aangeklaagd worden. Schriftelijk, met mijn handteekening

eronder en die van Melse. En nu wachten wij!"

„Goed gedaan," zei Emil, en Pauwel en Goedele terwijl Mijnheer Robijns en Provo, hem goedkeurend toe knikten.

„Heb ik het geweten met mijn schilderij?" vroeg hij aan Jan. „Da's de oorlog zie! Maar we krijgen ze wel, die schurken!" riep hij toornend uit terwijl hij recht stond.

„Kom! 't Wordt tijd, ik moet weg!" zei hij. „Nogmaals wel bedankt voor de paaltjes, Mijnheer Storme. De menschen zullen er blij mee zijn. Morgen zal ik ze laten komen halen!"

Hij reikte ieder joviaal de hand, wenschte hun goeienavond en met de belofte dat hij 't vervolg van de Smets-historie wel zou komen vertellen, verliet hij 't gezelschap.

ACHTTIENDE HOOFDSTUK

Vóór eenige weken waren de leiders van het Vlaamsche ondersteuningscomiteit „Volksopbeuring" uit Antwerpen overgekomen om eens te praten over de mogelijkheid van het stichten eener afdeeling in de stad.

Govaerts had de mannen saamgeroepen en in de woonkamer van 't Kasteeltje had de samenkomst plaats.

Een bleeke, zwartharige heer nam het woord. Hij betoogde met kalme, vaste stem dat de tijd van theoretiseeren en redetwisten over hoe het eigenlijk zijn moest in Vlaanderen nu eens definitief diende afgesloten te worden. Niet alleen in de politiek, de hooge en de lage, moesten scherpe daden worden gesteld ter volledige vrijmaking van Vlaanderen, ook in het gewone, locale leven moest eindelijk eens op cordate wijze opgetreden worden. In de besturen was de macht der Franskiljons aan het tanen — gewichtige dingen stonden op het punt te gebeuren — maar nu hadden ze zich verschanst in het zoogenoemde Nationale Voedingscomiteit, dat zorgen moest dat de uit Amerika toegezonden levensmiddelen, onder de bevolking verdeeld werden. Dat comiteit was een macht van belang aan 't worden, des te erger daar het aan niemand verantwoording had te geven... dan aan zich zelf. Het was een zooveelste Fransche machien tegen Vlaanderen gericht. Daar tegenover moest iets anders verrijzen. Geen organisatie echter, — zooals alles wat officieel of officieus was in dit arme land — voor machtswellustelingen, die hun waar

tegen klinkende munt verkochten en dan een air aannamen alsof ze een almoes gaven. Iets dat „diende" in den volsten zin van het woord moest het worden en daarom was „Volksopbeuring" gesticht.

Hij zette daarop verder uiteen in wat de werking bestond.

Eerst diende er een lokaal te worden gehuurd waar allerlei artikelen aan zeer voordeelige prijzen te koop zouden worden gesteld om alzoo den woeker tegen te gaan. Daarnaast zouden dan kunnen ingericht worden: Moeder- en Kinderzorg, Volkskleeding en Volksvoeding, Soldatentroost dat zou zorgen voor lectuur voor onze krijgsgevangen, voor het zenden van pakjes eetwaar en kleedsel alsook voor het schrijven van brieven, en dan, om niet te vergeten, Volksontwikkeling met lessen en lezingen.

De vrienden hadden vol belangstelling deze uiteenzetting gevolgd en vroegen niet beter dan dadelijk van wal te kunnen steken.

Govaerts ook was al even enthousiast als al de anderen. Toch had hij er op dit oogenblik een „maar" tegen.

„Luistert eens," zei hij. „Het moet er komen en het zal er komen. 'k Doe er een eed op, als ge 't wilt. Maar laat ons nu niet te werk gaan lijk de bazen van 't Comiteit. Die steken met twee of met drie eens de koppen bij elkaar, eenen ervan zegt: zoo en zoo, en de andere knikken, en 't is er van „en avant marche", met het goed gevolg dat er van meet af aan wantrouwen tegen bestaat.

Zoo mogen wij echter niet te werk gaan. Als ik goed tel zijn wij hier thoop en al met een man of tien, die vrij en vrank voor hun meening durven uitkomen. Met zoo weinigen kunnen wij niet beginnen. 't Zou alles behalve democratisch zijn. Eerst moet er een bond komen, goed georganiseerd, met een reglement en een bestuur. En eens dat in orde, vooruit alsdan. Nogmaals, ik doe er een eed op: die bond komt er en „Volksopbeuring" dus ook."

En al vond Dokter Peeters het danig spijtig, — neen, ze wisten niet wat mizerie er geleden werd en hoe dringend er hier in de stad een Moeder- en Kinderzorg noodig was, en hoe schandelijk willekeurig er door het Comiteit, zoogezegd Nationaal, omgesprongen werd met de hulpbehoevenden! — omwille van het lukken der zaak zelf, zou hij dus ook maar een beetje geduld oefenen.

„Een klein, klein beetje geduld maar, Doktoor!" had Govaerts verzekerd. „'t Zal nadien alles zooveel te beter gaan!"

Intusschen begon hij de werkeloozen te bepraten, borstelde dapper en vol vuur verder aan zijn apokaliptischen „Oorlog", en juist als het geweldige doek af was en ten toon gesteld, en hij onder al de bezoekers die er kwamen naar kijken, aan 't peilen was wie er misschien wel kon dienen voor hun plannen, gebeurde daar die ongelooflijke zwendelarij van den dikken Smets.

Heel de stad stond er op een sibot van op den kop. De huizen liepen leeg, overal, op de pleintjes,

de bruggen, de straathoeken troepelde het volk opgewonden samen en denzelfden achternoen al, hadden er in de lokalen van 't Comiteit wilde opstootjes plaats van venten en wijven die woedend reclameerden over het kleine rantsoen spek en vet waarmee ze naar huis gezonden werden en die schreeuwden en tierden. Ze riepen om Smets, dien ze uitmaakten voor al wat vuil was en al herhaalden de bedienden honderd keeren dat hij naar Antwerpen was, ze bleven er om roepen, weigerden zelf weg te gaan, zoodat de stedelijke agenten met hun knuppels er moesten worden bijgeroepen. Toen had men de poppen voorgoed aan 't dansen. 't Scheelde geen haar of de politie kreeg slagen van het inmiddels toegestroomde, huilende en joelende volk en ware de Duitsche polizei niet aangerukt om er met het dreigement van hun geweren een eind aan te stellen, vast en zeker hadden ze moeten zwichten en ware het heele Nationale Comiteit leeggeplunderd.

Maar ofschoon die geweren de vuisten in bedwang konden houden, de harten en de tongen sloegen des te verontwaardigder los en nog denzelfden avond, werd er in de volkswijk onder aan den Molenwal al een liedje op 't geval gezongen, waarvan het refrein als een vuurtje aan alle hoeken opsloeg:

Ons reuzel en ons spek,
Gaan in den Duitsch zijn bek!
Die schurrek van het Comiteit,
Ziet geere dat 't vollek honger lijdt!

Toen Govaerts 's anderendaags van „Oorlogs"-bezoekers van die relletjes hoorde, kwam hem deze gebeurtenis voor als iets gezonden door den hemel.

Hij liet zijn werk staan, liep Jan van zijn 7 Werken van Barmhartigheid weghalen.

„Hebt ge 't gehoord?" riep hij. „Wie had dat kunnen denken! Nu rap vooruit met Volksopbeuring. 't Stichten van een bond met een bestuur enz. is nu niet meer zoo noodig. Dat komt wel van zelf in orde. Had ik dat geval met den Smets kunnen voorzien, en nu bezonder deze kleine revolutie, geloof mij, 'k zou aan de heeren uit Antwerpen direct gezegd hebben: top! wij beginnen ermee. Maar wie mensch had zoo iets durven droomen!"

Samen trokken ze naar Dokter Peeters, die ook zei „Vooruit!", liepen naar de twee ingenieurs, naar de onderwijzers. En 's avonds van dien zelfden dag, toen ze bij Dokter Peeters vergaderden, konden Govaerts en Jan meedeelen dat ze, op de Groote Markt nogal, het huis „Den Ram" op den hoek van de Sinte-Pieterstraat — dat vroeger een bloeienden lakenhandel dreef, maar nu met wat kwijnende vetplanten op zijn leeg-gehaalde schabben prijkte en voor de eigenaars het oud, perkamenten Mijnheerke Voets en zijn twee zusters de oorzaak was van al te veel verdriet — in huur konden krijgen om er Volksopbeuring te vestigen.

Allen lachten verheugd op toen ze dat hoorden.

„Toeslaan, toeslaan!" zei Dokter Peeters. „En

alles zwart op wit laten zetten. Wie weet, als ze er in de stad lucht van krijgen, wat voor invloeden er nog aan 't werk gaan om Mijnheer Voets zijn woord doen in te trekken. Daarbij iets beters vinden we nooit, zoo midden in de stad. De winkel op de Markt, het huis zelf in de Sinte-Pieterstraat, twee verdiepingen, toonbanken en schabben alles kant en klaar, een hof en daarachter een heel groot waschhuis, met een boven erop, dat uitgeeft in 't Lavoorenstraatje. Sapristi, 't valt mee, 't valt buitengewoon mee."

Govaerts zorgde ervoor, 't kwam zwart op wit. En gelukkig maar, want nog waren Mijnheerke Voets zijn meubelen niet heelemaal over naar het huis dat zijn zusters op het Begijnhof tegenover de kerk voor hun zelf en hun verdriet uitgekozen hadden, of 't leek dat hij spijt had en smeekte om het ongedaan te maken. Maar toen Govaerts een angstig gezicht trok en in zijn haar begon te krabben en zei dat de heeren uit Antwerpen voor wie 't gehuurd was niet gemakkelijk zouden zijn en schadevergoeding eischen, deinsde hij verschrikt achteruit en zei dat het dan maar liever zoo moest blijven. Er werden tafels, stoelen en kasten gebracht voor de lokalen van elk der onderafdeelingen, men haalde de vergulde blokletters „In den Ram" van den gevel en schilderde er, in de plaats ervan, in zwart-en-geel „Volksopbeuring" op, huifwagens brachten uit Antwerpen en Brussel kisten met allerlei waren aan, en eer 't veertien dagen verder was, kon de jonge afdeeling in tegenwoordigheid van een paar

heeren van het hoofdbestuur, plechtig, met redevoeringen en Vlaamsche muziek, geopend worden. 't Was voor Jan en de twee ingenieurs — want op hun gedrieën zou de zaak drijven, — een heele karwei geweest er zich een beetje in te werken en zonder den hartelijken steun van de heeren uit Antwerpen zouden ze nog al dikwijls met hun handen in hun haar gezeten hebben.

De eene ingenieur, Mijnheer Michiels, kwam aan 't hoofd van den winkel, met als knecht, op 't aandringen van Govaerts en ondanks Jan zijn verzet, iemand van Pauwel zijn werkvolk: Jef. Terwijl Jan met Mijnheer Servaes in het huis in de Sinte-Pieterstraat hun Soldatentroost, Volkskleeding en Volksvoeding en ook Volksontwikkeling zouden inrichten.

De tuin met het ruime waschhuis dat uitgaf in het Lavoorenstraatje bleef voorbehouden voor Dokter Peeters zijn Moeder- en Kinderzorg met alles wat hij stilaan daar nog bij wenschte te zien komen.

Govaerts en Jan en de anderen, allemaal drongen aan dat hij in het huis zelf zou komen, de groote voor- en achterkeuken met daarbij wat vroeger de eetkamer was, leenden zich toch beter voor zijn plannen. Maar met een lach en een zacht schudden van zijn blond, blozend hoofd bleef hij vasthouden aan zijn plan.

„'t Ligt top in de stad en toch buiten den woel," zei hij. „En dien uitgang in 't straatje is voor mij veel waard. Laat het ons flink opkalken en op-

schrobben, geeft er mij een fornuis, tafels op schragen en banken en ik ben den koning te rijk!"
„Dat zult ge krijgen, Doktoor!" antwoordden ze allemaal en Govaerts zorgde er extra voor dat het er pikfijn in orde kwam en er niets meer aan te merken viel van zijn vroegere bestemming.
Van den eersten dag dat Volksopbeuring open was regende het nieuwe leden. Mijnheer Michiels en Jef konden het alleen niet af, en Anneke Govaerts moest komen helpen met het inschrijven en 't uitreiken der lidmaatkaarten. De stekjes, de zeep, de ajuin, de tabak en bezonder de havermout, alles verkocht aan prijzen ver beneden die op de vrije markt, vlogen weg en Mijnheer Michiels hield zijn hart vast uit angst weldra in een leegen winkel te zitten. Maar uit Antwerpen en Brussel werd trouw gezorgd voor waren en gelukkig kon de zaak blijven draaien zooals ze was ingezet.
Ook in de afdeeling Soldatentroost hadden Jan en Mijnheer Servaes weldra hun handen meer dan vol. De dienst der eetwarenpakketten, het rondloopen bij de burgerij — die na het geval Smets heelemaal anders tegenover die kettersche activisten kwam te staan — om Vlaamsche lectuur voor de krijgsgevangenen, om kleedsel voor de behoeftigen onder hen, het klaar maken der verzendingen, 't vroeg alles veel meer tijd en arbeid dan ze 't ooit hadden durven denken. Bezonders 's avonds als de menschen er brieven konden laten schrijven zat het er beneden soms stampvol van wachtenden, zoodat niet alleen de onderwijzers,

aangesloten bij hun groepke, maar ook eenige goedgezinde studenten, die nu toch niets te doen hadden, er moesten worden bijgehaald om het werk af te kunnen. Maar 't mooiste van al was Jan zijn inlichtingsdienst, die algauw een buitengewone uitbreiding nam. Uit de stad en nog meer uit de omliggende dorpen, soms van drie, vier uren ver, kwamen er van die stille, bedeesde naturen binnen in zijn kamerke, om met smeekende oogen en stamelenden mond te vragen of er soms geen nieuws kon verkregen worden over een zoon, een man, een vader aan 't front, in gevangenschap in Duitschland of geïnterneerd in Holland. En hoe goed deed het dan telkens, als hij via 't hoofdkantoor in Antwerpen, waar ze alles hieromtrent op steekkaarten nauwkeurig in orde hadden en bijhielden, die arme, Vlaamsche dompelaars, die met hun door eeuwen verdrukking, aangeboren vrees voor alle officieele en officieuse gedoe, maar liefst wegbleven van die franschelende „Comités de Secours" en zoo meer, de zoo verlangde inlichtingen kon geven en verlossen uit den twijfel die hen verteerde. Enkele keeren, als de dood er zich mee gemoeid had, was het wel danig zwaar en verkoos hij het een priester ermee te gelasten, doch meestal was het goed nieuws en dan beleefde hij er tooneeltjes die hem van zijn volk nog tien keeren meer deden houden dan hij het tot nu toe gedaan had, die hem vervulden met een geestdriftige vreugde om de schatten aan hooge, zuivere menschelijkheid die er, ondanks alles, nog in besloten lagen.

Thuis bij de Storme's werd er nu over ,,activisme'' en ,,meedoen met den Duitsch'' zoo goed als nooit meer gesproken. 't Ging er over Volksopbeuring, Soldatentroost en al wat er bij hoorde. Want wat had Jan, voor de enkele oogenblikken dat hij thuis was, aən tafel, of boven in de woonkamer, ook allemaal niet te vertellen! Dat waren nu geen theorieën meer, geen pro's en contra's, dat was vol, Vlaamsch leven. Allen kwamen ze stilaan uit hun afzijdige belokenheid erdoor.

En merkwaardig, geeneen was zoo vol belangstelling voor dat alles, als de anders zoo stille, schuchtere Pauwel. Hij leefde op, praatte mee, had honderd vragen en raadgevingen voor Jehannes. Zóó nam het hem in beslag dat hij regelmatig, 's ochtends, bij Jan eens aanliep en er toen zelf Mijnheer Bergmans toe bracht, om er samen op uit te trekken naar vrienden en kennissen in 't omliggende, in de hoop er nieuwe bronnen te kunnen ontdekken voor lectuur en kleedsel.

Een slechts was er die op dat alles niet veel zei en dat was Emil. Nooit meer had hij 't nog over politiek noch met Goedele, noch met Mijnheer Bergmans, noch met Pastoor Robijns, zelfs met Provo niet meer, die nochtans bijwijlen nog geweldig te keer kon gaan, in 't bezonder tegen dien ketter van een Govaerts. Over wat er binnen in hem omging loste hij geen woordeke. Totdat op zekeren avond, toen Jan aan 't gezelschap de ontroerende brieven van krijgsgevangenen uit Göttingen liet

zien, hij zich niet meer houden kon en met gesmoorde stem Jan aansprak:
,,Zie, Jan-jongen," zei hij al zuchtend, ,,zoo doodgeerne zou ik met u willen meedoen, als ik maar wist dat Duitschland het pleit won. Want dan zouden wij zeker en vast paraat moeten staan met een Staat Vlaanderen, om met kracht de pogingen van Duitschland om ons op te slorpen, tegen te gaan. Maar daar geloof ik niet aan. De regeering komt terúg en zeg eens, wat dan, als wij allemaal gecompromiteerd zouden zijn!" —

't Sprak van zelf dat Govaerts intusschen niet stil had gezeten. Verre van daar. Nooit in zijn leven was hij zoo tintelend van werklust geweest, zoo vechtlustig.
Als zijn vrouw hem vroeg wat hem toch scheelde, lachte hij helder op, pakte haar bij de hand, riep Anneke en den tweeling er bij en terwijl hij een kinderlieke zong als van: ,,'k Heb een wit, wit spiegelke gevonden!" dwong hij haar mee in een rondedans.
Met zijn ,,Oorlog"-bezoekers, — en 't was verschietelijk hoeveel er naar het Kasteeltje kwamen, na dat geval met Smets zijn spek, om te zien wat de oorlog eigenlijk was, — met de werkeloozen in hun hofkes, met iedereen die hij bij zijn jaske kon pakken in de herbergen of op straat, lokte hij discussies uit, die dan van zijn kant, onveranderlijk neerkwamen, op altijd hetzelfde: dat de oorlog een beestenboel was, een monsterachtige ,,schwei-

nerei", ten profijt van de mannen met den geldzak, te beginnen met de bazen van het Comiteit, en dat het volk in het algemeen, en voor ons in de eerste plaats dus het eigen, Vlaamsche volk, zich kost wat kost, desnoods met geweld, van die parasieten moest ontdoen.

En 't drong erin, in die bleeke, door honger en zorg afgetrokken koppen, meer dan hij zelf vermoedde. Want toen hij eindelijk overging tot het beleggen der meeting in Het Belofte Land, achter het oude, grijze Minderbroedersklooster bleek de zaal wel drie keeren te klein om het uit alle straten, stegen en poortjes toestroomende volk te bevatten. Mannen en vrouwen, oud en jong, van alles was er. Ze zaten tot op het verhoog, verdrongen zich in het steegje naast de zaal te pletter vóór de open vensters en in de herberg stonden ze op tafels en stoelen om door de opengesmeten, dubbele deur de sprekers te kunnen volgen.

't Was als een storm die losbrak van gejubel en handgeklets, toen Govaerts op het verhoog wipte en met lachend gezicht en uitgestoken handen om stilte vroeg.

Hij dankte de vrienden om hun buitengewone opkomst, maar zei dat er tot zijn groot spijt toch iets aan ontbrak. En dat was éénen enkelen maar, van de dertig sjanfoeters van 't Comiteit, 't Stadhuis en de locale partij-besturen, die hij speciaal, in heel beleefde termen, op een met de schrijfmachine getikten brief, had uitgenoodigd om desgevallend te komen weerleggen wat hij allemaal

te zeggen zou hebben. Hij las één voor één hun namen af die onthaald werden op geroep en zotte kwinkslagen, verzocht de menschen om eens goed rond te kijken of er soms onder stoelen of tafels, of daarbuiten in 't straatje geeneen ervan zat, en toen hem van alle kanten neen geroepen werd, kon hij beginnen.

Ze moesten echter niet veel verwachten van hem, 't zou maar saai en kort zijn, nu de hoofdschotel ontbrak. Waarop hij dan in kleuren en geuren, en doorspekt met rijmen en liekens, de historie van de hofkes en die van de Smets zijn ,,bedorven eetwaar'' uiteen deed, wat het volk om beurte deed gieren van het lachen en jouwen van verontwaardiging en woede. En nadat hij met samengevouwen handen en tranerige stem, onder 't geschater van het publiek, gesmeekt had dat ten minste dan toch een enkele van de hier aanwezige spionnen een simpel woordeke zou tegenspreken, zei hij dat de aardigheid er voor hem dan af was en hij maar liever het woord afstond aan Mijnheer Servaes.

Toen het handgeklap dat den tweeden spreker ter begroeting op-knetterde, was stil gevallen, zegde deze dat het, na het rake, scherpe betoog van onzen Vriend Govaerts, wel niet noodig zou zijn uit te wijden over den rotten stand van zaken op alle gebied hier in ons goede, oude Vlaanderen. Aan den eenen kant de franskiljons in hun Comiteit, met als onderdanige dienaren, het gemeentebestuur, mannendie zich niet geneerden om hier op onbeschaamde wijze den knoet te zwaaien, om de arme Vlaamsche

menschen, aan den anderen kant honger te laten lijden, zelfs in dezen tijd, en dat om hun zakken te kunnen vullen. Er diende thans met dat ras afgerekend te worden. Zeker zij hadden de macht, hadden het geld, hadden de besturen. Maar gij, volk van Vlaanderen, waart zooveel sterker. Op voorwaarde echter van eendrachtig aaneengesloten te zijn en goed het doel vóór oogen te houden: namelijk zich eens voor al 't ontmaken van dat gespuis der franskiljons, van zelf de macht in handen te pakken. In vele steden van Vlaanderen was men al overgegaan tot het stichten van zulke groepeeringen en nu moest dat hier bij ons dezen avond ook gebeuren. De Vlaamsche Volksbond zal hier geboren worden, met als leuze: „Ons Recht, ons volle Vlaamsche Recht" — hier onderbrak Govaerts den spreker om te roepen: „al kwam het van den duivel" wat op bravo-geroep werd onthaald — en het verkiezen van het Bestuur.

't Werd een succes. Drie honderd-en-twaalf man lieten zich inschrijven. Ze wilden Govaerts als voorzitter. Hij weigerde echter. Hij was liever achterzitter, zei hij, met de zweep, klets, klets, achter 't verken van een Smets, en hij wees daarna op Servaes, die met handgeklap verkozen werd verklaard. Zoowat al de mannen van Volksopbeuring kwamen in 't Bestuur: Mijnheer Michiels als secretaris, Jan als penningmeester, Dokter Peeters en de drie onderwijzers met nog wat anderen uit de vergadering als leden. En met een dreunenden Vlaamschen Leeuw die men blootshoofds en

rechtstaande zong, werd de vergadering gesloten. Govaerts was tevreden met dien uitslag en wreef uitgelaten in zijn handen dat de vingers ervan kraakten.

„Ziezoo," sprak hij, toen de vrienden samen Het Belofte Land verlieten, dat luid rumoerde van de bij een pint flauw, vier-keeren-versneden bier, navergaderende menschen. „Vriend Michiels draagt met zijn Volksopbeuring, iedereens goedkeuring; Jan heeft zijn Soldatentroost waarmee hij activisten oogst, Vrind Servaes en ik den Volksbond, tot spijt van den franskiljonschen hond; hier, onze drie schoolmeesters hun briefschrijverij, met wat de Winter zal brengen daarbij; en van onzen besten Vrind Doktoor, hoorde ik geerne wat hij zich neemt voor!"

„Wat ik mij voorneem, beste Govaerts?" vroeg Dokter Peeters. „Dat zult ge weldra wel hooren. Eerst moet alles definitief in orde zijn met Moeder- en Kinderzorg, eer ik er mij over uitlaat."

„Wanneer komt die weldra?" vroeg Govaerts vlug.

„'t Begin van de naaste week! Ten minste als er weer niets tusschen komt!"

Gelukkig er kwam niets tusschen en 's Zondags 's achternoens als de vrienden op Jan zijn kantoor wat gezellig samen zaten om er 't een en ander te bespreken, kon Dokter Peeters mededeelen dat hij Woensdag bepaald aan den trok ermee ging. 't Had moeite gekost om de noodige melk verzekerd te krijgen voor de havermoutsche pap die

ze dagelijks voor de behoeftige, ondervoede kinderen der stad zouden klaar maken. Niet te gelooven wat het aan Dr. Finck, de Zivilkommissar een geschrijf, getelefoneer en geloop had gekost. Hij had zijn woord gegeven: ,,Ich brenge es fertig," en nu was het er ook. En Dokter Peeters kon de lijst laten zien van de boeren die hun leveranciers zouden zijn, met ernaast het aantal liter melk dat ze verplicht waren dagelijks te leveren.

,,Bravo," riep Govaerts verheugd uit. ,,En nu kunt ge mij gelooven of niet maar dit is voor mij de kroon op het werk. Goed beschouwd hebben wij, grooten, aan die oorlogsmizerie mee schuld. Maar die kinderen niet! En als we nu thuis waren bij mij, zie, 'k haalde stande pede een flesch appelwijn op, om te drinken op de gezondheid van onzen Dokter en van Dr. Finck. Ze verdienen het!"

,,En ik zou drinken op de gezondheid van onzen Govaerts," antwoordde Dokter Peeters direct, ,,die dat waschhuis zoo schoon heeft laten omtooveren en er alles gereed heeft gebracht om met plezier aan 't werk te kunnen gaan!"

Govaerts weerde het af met een lach en een: ,,'t Is nogal wat!" Maar de anderen, Jan in de eerste plaats, vielen den Dokter bij en dwongen hem te zwijgen.

Want het was zoo: een echte omtooverderij was het geweest. Geen mensch die het vroegere, donkere waschhuis zou herkend hebben uit deze heldere, vroolijke keuken met heur roomgele muren, met den rood-en-gelen tichelvloer, de lange witte

tafels en banken, het witte gasfornuis met de groote, alluminiumen kookpannen, de witte bordenkast en het breede, nieuwe venster met zijn kleurige geraniums ervoor.

To, Suske zijn vrouw, die er den pap-kook zou komen doen was geen klein beetje fier met ,,haar'' keuken en ook Mevrouw Peeters, die 't op zich had genomen de bleekneusjes te komen bedienen, was er danig mee ingenomen.

't Was er dan ook een echt feest, waarbij de leiding van Volksopbeuring met den grappenmakenden Govaerts aan 't hoofd voltallig present was, toen To, om één uur, de deur open deed en de vijftig eerste kinderen, die, gewapend met hun lepel en hun slabbetje, in 't Lavoorenstraatje al lang stonden te rumoeren, binnengelaten konden worden.

Mevrouw Peeters ontving ze met een korte, hartelijke toespraak, gaf hen hun plaats aan de vier tafels, vulde samen met To de borden, en na een kruis en een gebedje, kon de bende aan 't lepelen gaan. Men zag het aan hun gezichjes, 't viel hun mee. Eindelijk hun bord nog eens mogen uitsteken en nog wat vragen en kunnen eten dat 't buikje gespannen stond!

To als ze dat zag, begon plots stil te schreien.

,,'k Kan er niet aan doen!'' zei ze met heuren voorschoot-tip aan heur oogen. ,,'k Zal 't stillekesaan moeten gewoon worden. Maar nu pakt het mij zoo. Die schapen ook!''

Dat bracht dadelijk een heel andere, stillere stemming in de kamer. Niemand zei nog een woord

en niets anders hoorde men er dan 't slurpen der mondjes en van buiten, uit den jong-groenen voorjaars-tuin het getsjirp van musschen en 't verre gedommel van het nooit zwijgende kanon.

Na die vijftig kwam er een ander groepje en om half-twee nog een laatste van zestig. En allen, bij 't verlaten van deze heldere Moeder- en Kinderzorg, gaven Mevrouw Peeters een handje en bedankten haar met een zangerigen „Wel bedankt, Madam."

To haar pannen waren echter niet leeg geraakt. Zekers had ze nog een twintig liter over. Wat daarmee gedaan?

„Da' gaan we toch zekers niet weg gieten?" vroeg ze angstig aan Mevrouw en ook aan Dr. Peeters die er kwamen in kijken.

„Toke, Toke!" lachte Govaerts. „Hoe kunde zoo iets peinzen! Weet ge wat, laat het ons naar 't Godshuis dragen bij de ou' koppels. Na dezen, die nog groot moeten worden, die, die groot geweest zijn! Wat peinst ge ervan!"

Allen vonden ze 't uitstekend. Alleen Dr. Peeters keek bedenkelijk.

„Niet da'k er iets tegen heb," zei hij, „verre vandaar. Maar dat wil ik toch met Dr. Finck regelen. Denkt erom, wij hebben vijanden. En hij niet minder!"

„Als hij 't ongeluk heeft van neen te zeggen, krijgt hij van mij geen bloem meer, nog geen madeliefke, zeg het hem maar! Doch voor vandaag doen we 't. En morgen ook. Ge zult eens zien!"

De pap werd in twee melkbussen gegoten en triomfantelijk trok Govaerts samen met Jef, ermee op.
Toen Jan, 's avonds aan tafel, het relaas deed van dien middag, kreeg Pauwel er zoowaar de tranen van in de oogen.
„Mag ik ook eens komen zien, Jehannes?" vroeg hij gepakt.
„Zeker, Vader! Waarom niet! En als ge wilt kunt ge Mevrouw Peeters wat helpen. Want eerlijk gezegd, ze had haar handen meer dan vol. Apropos," en hij richtte zich tot zijn zuster, „zou dat niets voor u zijn, Goeleke? We zouden er u best kunnen gebruiken!"
Goedele kreeg een kleur, keek Vader vragend aan.
„Maar... Emil..." zuchtte ze.
„Ta-ta-ta," antwoordde Pauwel. „'t Is oorlog, meisje! Helpen moet ge! Madame Peeters die thuis drie kinderen heeft, ziet er wel niet tegen op."
„Aangenomen dan," zei ze tegen Jan. „Morgen zal ik er zijn."

NEGENTIENDE HOOFDSTUK

't Was gewoon niet te gelooven hoe er, reeds den dag na de stichting van den Volksbond, door de knechten van de Comiteits-bazen en de rest, in alle mogelijke hoeken van de stad, in 't genipt en met niets ontziende middelen, gedreigd en gedrukt werd om leden ervan afvallig te maken. 't Lukte ook eenigszins want na een week of vier waren er bij den secretaris, Mijnheer Michiels al een veertig ontslagen binnengekomen.

Dokter Peeters, Jan en de anderen waren er een beetje 't hart van in.

„Als 't zoo voort gaat, geraken we vast!" zegden ze.

Maar Govaerts lachte erom.

„Ten eerste," zei hij, „wie mensch had er driehonderd toetredingen durven verwachten? Met twee honderd was ik al heel, heel blij geweest. Gij lieden weet niet veel van lokale politiek af. Telt nu: driehonderd twaalf min veertig is twee honderd twee-en-zeventig. Dus nog altijd zeventig meer. Daarbij wie zijn die bedankers? Kijkt eens goed toe. Allemaal menschen bijkans van hier in 't hartje van de stad, die heel, heel dicht bij de bazen wonen. Begrijpt ge hoe 't ineenzit?"

Ze keken verwonderd op, lazen de namen. Ja, 't was zoo.

„En ik verzeker u dat het nu wel zal gedaan zijn Zie, als ze er nog tien bijwinnen zal het veel zijn!" lachte Govaerts. „Wacht wat, 't zal nog plesant worden op den koop toe!"

En waarlijk, dat ook viel zoo uit.

Door dat succes waren de donkere ridders van den drukkenden duim een beetje overmoedig geworden. Ze geneerden zich niet meer en 't duurde dan ook niet lang of men kende ze allen met naam en toenaam. Doch toen ze 't waagden met hun proper werk naar de veste-wijken af te zakken, spande die vos van een Govaerts, samen met eenige van zijn oude vertrouwelingen uit de vóór-oorlogsche dagen van zijn christen-democratische actie, hun zijn netten en liepen ze er zulke fabuleuze avonturen op, waarmee ze dan publiek bespot werden, dat ze op den slag allen lust kwijt waren om nog verder gaan te duim-ridderen. 't Was ineens zoo goed als amen en uit met die ontslagbriefkes.

„Ziet ge 't nu?" vroeg Govaerts. „En is 't ook niet plesant?"

Vreemd was het echter dat er van zijn aangevraagd onderzoek tegen Smets maar niets in huis kwam. Govaerts vroeg Maruske uit, liet vrienden informeeren bij comiteits-bedienden. Maar neen, geen mensch uit Antwerpen of Brussel liet er zich zien. Een week, twee weken, drie weken was er van den Smets nergens iets te merken, en in de stad dacht men niets anders of hij zou zich wel terug trekken en dan de plaat poetsen, met of zonder inspectie. Doch op zekeren dag verscheen hij weer, en wandelde met een tergende schaamteloosheid zijn brutaal, vet-rood gezicht en zijn wit-gevesten, met een zwaar-gouden ketting behangen bierbuik rond onder de menschen. Hij werd op straat nageroepen, er waren er, vrouwen en mannen, die hem

zoo maar vlakaf het woord ,,spekdief'' in 't gezicht spuwden, maar hij deed precies of men zei niets en klemde slechts even zijn dikken rotting wat vaster. Niemand verstond er zich uit en er waren er die begonnen te twijfelen aan Govaerts zijn woorden. 't Kwam aan zijn ooren en denzelfden avond nog, samen met Melse, zijn knecht, zocht hij den comiteits-baas op in de ,,Fraternité'' waar hij gewoonlijk met andere spitbroeders, een potje ging kaarten. En hij herhaalde daar, in de ijzige stilte waarop ze hem onthaalden, zijn beschuldiging en daagde Smets uit het geval vóór de rechtbank te brengen. De dikke gewaardigde zich niet eens op te zien. Niets anders zei hij er over dan een misprijzend: ,,Gij zijt zot. G' hebt gedroomd. En maakt nu dat ge buiten komt of 'k laat u buiten gooien door de police. Da's hier cercle privé, zulle!''

En wat Govaerts hem daarop nog naar zijn dikken kop gooide, geen woord kreeg hij ten antwoord verder, noch van hem, noch van een der anderen die als onverschillig, met slaap-oogen vóór zich uitkeken. Zoodat hij er op 't laatst, terwijl hij Melse, die met gebalde vuisten stond te koken en zich geweld moest aandoen om niet te vechten, bij den arm pakte, met een krachtig en woedend: ,,smerige lafaards!'' al slaande met de deur, uit trok.

Niet alleen dat was verbijsterend. Maar ook dat het comiteits-rantsoen week aan week even klein bleef, dat de motorschuit nooit meer overdag binnenliep, maar altijd top in den nacht en ten slotte dat er op zekeren dag vanwege de Komman-

dantur een verordening werd uitgeplakt waarbij het verboden was, op gevaar door de wachten geschoten te worden, tusschen zonsondergang en zonsopgang, op de dijken te komen.

„Weet ge wat," zei Govaerts vol verontwaardiging aan de vrienden. „Allemaal koek éénen deeg: de comiteitsbazen, de Kommandantur en heel den rommel. Mijnen „Oorlog" geeft er u de verklaring voor. Eén goed ding is er dat wij Dr. Finck hebben! En niets anders kunnen wij doen dan hard voort werken en onzen Staat opbouwen, zooals wij dien begrijpen: democratisch en met als wapenspreuk: Ik dien. Geen nood, dat rotte spel zal wel van zelf in elkaar zakken. Vlaanderen den Vlaming!"

En allen, na die eerste dagen van tasten en zoeken om zich aan te passen, gingen met verdubbelden ijver voort met het begonnen werk.

Gelukkig, het succes bleef ook verder niet uit. Het ledental bij Volksopbeuring steeg — vooral uit de omliggende dorpen stroomden ze toe — terwijl ontslagbrieven voor den Vlaamschen Volksbond slechts bij uitzondering nog binnen kwamen.

Ook Dr. Peeters had zijn afdeeling algauw verder, samen met andere artsen, kunnen uitbreiden tot Moeder- en Ziekenzorg, waarbij Goedele hem flink ter hulp stond.

Meer en meer ging Jan onderwijl op in zijn Soldatentroost. Zóó nam het hem in beslag dat hij er, zonder het zelf goed te weten, zijn 7 Werken van Barmhartigheid, boven op zijn verlaten atelier, bijkans totaal om vergat. Elk bezoek van weer

zoo'n bedeesden dompelaar, elke brief die kwam of ging, elk pakje dat klaar kwam om verzonden te worden, liet hem tien maal voller opleven dan het meest gespannen werk aan het schoonste beeld dat hij zich had kunnen droomen. Neen, nooit had hij durven vermoeden dat het zich-in-dienst-stellen, het zich-zelf-op-zij-schuiven, een mensch zoo ruim en rijk kon maken, en 's avonds, bij Anneke haar boetseerwerk, of als hij even rustig alleen zat, met Vader en Goedele, deed het hem goed een beetje te kunnen filosofeeren over zijn zich louterende levensbeschouwing.

Intusschen, terwijl de vrienden hier kalm hun actie verstevigden en uitbouwden, groeide de Beweging zienderoogen over 't heele Vlaamsche land. Geen dorpke was er weldra nog over of de jonge gedachte was er in doorgedrongen en vond men er een kern van overtuigde nationalisten. En toen even later, allerwege handteekeningen werden verzameld om zijn instemming te betuigen met de vervlaamsching der Gentsche Universiteit, was het verschietelijk hoevelen er overal vrij en vrank voor hun Vlaamsche meening uitkwamen.

Ook hier bleven zij niet ten achter. Niet alleen handteekeningen haalden ze op, maar door de stille, rustelooze actie van Dokter Peeters in de kringen der burgerij, vertrokken er, daags vóór de opening der Universiteit, vijf studenten naar Gent.

Emil, die daarvan hoorde — er waren zelf twee van zijn oud-leerlingen van op 't Athenaeum bij — kon het niet laten, bij een eerste gelegenheid dat

ze weer bijeen zaten in de woonkamer, Jan hierover aan te pakken.

„Ik begrijp u niet, Jan," sprak hij scherp, „zóó die jongens hun toekomst te willen breken. De diploma's van uw von Bissing-universiteit zullen immers nooit ofte nooit erkend worden. En eens de oorlog gedaan en de regeering terug, zullen ze geweerd worden, overal en altijd. Neen, nu gaat ge te ver. Het wordt onverantwoordelijk. Zoolang dat het u zelf betreft, kunt ge doen en laten wat ge wilt. Maar nu geldt het anderen: jonge menschen die bijlange de draagwijdte van hun daad niet kunnen overzien."

Hij wond zich op, werd hoe langer hoe heftiger, zoodat Pauwel en Goedele, die zoo'n toon sedert lang niet meer gehoord hadden, angstig-verwonderd opkeken.

„Heereje! gaat het spel weer beginnen!" zuchtte Goedele terwijl ze Jan bekeek die rood werd. Ze wou nog meer zeggen, doch plots nam Mijnheer Bergmans het woord:

„Stil, Goeleke-kind," zei hij. „Luister eens, Mijnheer van den Ende, hebt gij iets in te brengen tegen „Volksopbeuring?"

„Neen. 't Is ten bate van 't Volk," antwoordde hij.

„En een universiteit is die er ten bate van 't volk, of soms voor de professoren en de studenten zelf?"

„Ten bate van 't volk, natuurlijk."

„Dus doen die jongens, op den keper beschouwd, niets anders dan wat de heeren van Volksopbeuring doen."

„Maar ik denk aan 't lot van die jongens, Mijnheer Bergmans!"

„Alstublieft, geen twee maten en twee gewichten. Als wij maar altijd en gestadig aan onszelf moesten denken! Soldaten, dokters, priesters, missionarissen! Zeg, waar zou de wereld naar toe draaien?"

„Maar hier is misleiding in 't spel."

„Alstublieft. Geen groote woorden en geen insinuaties meer. We zijn daar thans over heen, geloof ik," sprak Mijnheer Bergmans beslist. „Ik geloof dat ze thuis bij die jongens, toch ook wel wikken en wegen kunnen. Laat ons dat aan hun overlaten."

Hij zweeg toen wel, Emil. Temeer daar Goedele zoo angstig bedrukt opkeek, Pauwel een sussend gebaar deed met de hand en Jan onverschillig het hoofd afwendde. Maar verkroppen kon hij het toch niet. Want 's anderendaags toen hij Govaerts toevallig tegen het lijf liep op de Hooge Brug, begon hij bij dezen uit te pakken met zijn bedenkingen en verwijten. Maar daarbij had hij het ongeluk zich een beetje minachtend uit te laten over de heele beweging, hier ter plaatse.

„Och," zei hij, „zonder dat geval met Smets, zoudt ge immers geen vierde paart bereikt hebben van wat ge nu hebt kunnen behalen."

Waarop de andere paraat antwoordde:

„En zonder franskiljons zou er hoegenaamd geen Vlaamsche Beweging en nog veel minder een activistische bestaan." En met een handdruk en een

„Dag, Mijnheer van den Ende, tot weerziens," stapte Govaerts verder.

Emil keek wel een beetje onthutst. Wat was dat? Jan die alle discussie vermeed, die zelfs niet eens den mond open deed, en nu Govaerts, anders zoo'n haantje-pik, die er wat nonsens uitlapte en maakte dat hij weg-kwam? Zouden de heeren, nu ze in Volksopbeuring met de realiteit te doen hadden, soms wat van hun vechtlust aan 't verleeren zijn? Al napeinzend hierover liep hij verder de Hooge Brug af.

Maar hij was mis, danig mis. De vrienden waren het eenvoudig stilaan moe beginnen worden met passieven te discuteeren. Waarom ook? De Volksbond had al vier, vijf groote vergaderingen belegd in Het Belofte Land, en had daarbij Emil en anderen van zijn slag, beleefd uitgenoodigd om eens te willen komen debateeren, en van weerskanten vóór 't publiek de puntjes op de i's te zetten. Nooit ofte nooit echter waren ze er op ingegaan. Zelfs geen antwoord gewaardigden ze zich te geven. Doch als men elkaar ontmoette waren ze de eersten om, na een woordeken over weer en wind, ellenlange discussies uit te lokken, die dan ten slotte onveranderlijk op nietsmandalle uitliepen. Iets, waarvoor zelf iemand als Govaerts hartgrondig begon voor te bedanken.

Trouwens nog nooit hadden ze 't hoofd en de handen zoo vol gehad als tegenwoordig. De kamers alle zes op de tweede verdieping van hun lokaal waren thans gemeubeld en ingericht en eerstdaags

zou Volksontwikkeling daar haar werk beginnen. Lees- en schrijf-lessen zouden er door de vriendenonderwijzers gegeven worden voor ongeletterde volwassenen, lessen in boekhouden, rekenen, meetkunde, algebra en natuurkunde voor wie de lagere school had afgeloopen en dan ook een begin van een Volksuniversiteit. Dokter Peeters zou een cursus geven over hygiëne en zieken-verpleging, Mijnheer Servaes over de ontwikkeling van de wetenschap, Mijnheer Michiels over werktuigkunde, Jan over kunstgeschiedenis terwijl Govaerts in een les of zeven, acht eens wat vertellen wou over den groei der democratische gedachte in ons land. Ze hadden dit alles, op Jan zijn uitdrukkelijk verzoek, zoo geschikt en geregeld dat ze er in alle geval Mijnheer Provo met zijn Sinte-Cecilia geen concurrentie zouden mee aan doen. Want, hoe het den goeden man ook zuchten deed en door zijn witten kuif-wol varen, veruit de grootste helft van zijn zangers waren leden van den Volksbond, die dus ook, naar alle waarschijnlijkheid, hun school zouden bevolken.

Zoo stond alles kant en klaar om dezen derden winter, ondanks het lugubere, nooit-zwijgende kanongedonder en de ellende van een oorlogsbezetting, te vullen met schoon werk. In Gent waren de eerste Vlaamsche studenten aan den trok, te Brussel was men flink met de Bestuurlijke Scheiding bezig, en zij, hier in de kleine stad, zouden ook het hunne bijdragen voor de algeheele ontwaking van Vlaanderen.

TWINTIGSTE HOOFDSTUK

Doch, enkele weken slechts waren ze aan 't werk, — voor al de lessen was de toeloop buiten verwachting, er was belangstelling, er was ijver, in de klasse der analfabeten alleen zaten een dertig man dicht opeen gepakt te spellen van aa-p, n-oo-t, m-ie-s, — als er plots iets gebeurde dat de leiders zoo in de war sloeg, dat ze slechts heel langzaam weer tot bezinning kwamen en een beetje rust konden hervinden om het zoo schoon begonnen werk voort te zetten.

Op een morgen, iets na Allerheiligen, toen Jan de Groote Markt opkwam op weg naar zijn kantoortje, zag hij een hoop volk zich verdringen vóór het groote, zwarte aanplak-bord bezijds de stadhuispui, waarop de officieele aankondigingen ter kennis van het publiek werden gebracht.

Het trof hem hoe rumoerig en opgewonden de menschen daar stonden, en nog meer als hij, al naderend, bemerkte hoe angstig-bedrukt de gezichten waren van dezen die zich omkeerden en weg gingen.

Hij haastte zich om er bij te zijn en 't was of zijn keel toegenepen werd toen hij daar dien oproep las, door den bezetter tot de werkeloozen gericht, dat zij tegen dan en dan zouden opgeeischt worden om zoogezegd tegen betaling, in Duitschland gaan te arbeiden. Met ijzeren hand, en 't dreigement der wapenen zouden ze dus gedwongen worden, ginder hard labeur gaan te doen, waardoor dan Duitschers vrij kwamen en naar 't front zouden trekken om er te vechten tegen de eigen broeders.

Jan kon zijn oogen niet gelooven. Dadelijk rees

er verzet in hem. En toen hij iemand met bevende, gesmoorde stem hoorde vragen: „Wat peinst gij daarvan, Mijnheer Storme?" antwoordde hij direct: „Protesteeren moeten wij, luid en hard. Zoo iets barbaarsch dat kan toch niet!" Hij haastte zich naar Volksopbeuring, waar hij in de kamer achter den winkel, Michiels en Servaes in druk, zenuwachtig gesprek vond. Geen drie woorden hoefden ze met elkaar te spreken of ze waren t' akkoord dat oogenblikkelijk een actie van verweer ertegen moest begonnen worden.

Maar hoe? Maar hoe??

Aan Govaerts, die vijf minuten later vol verontwaardiging kwam binnengevallen, moesten zij niets zeggen. Die zei het dadelijk en krachtig nogal: verzet!

En 't eerste woord van Dr. Peeters, die op zijn fiets kwam aangereden was ook: verzet!

Lang moesten ze niet praten om 't eens te zijn met Govaerts zijn voorstel.

„Eerst en vooral naar Dr. Finck. Wij moeten duidelijk weten waar wij aan toe zijn. Daar zit natuurlijk weer wat achter!" zei hij en hij vertelde dat hij nu begreep waarom deze, in de laatste dagen, als hij, tijdens zijn noen-wandeling over de Vesten, in 't Kasteeltje binnen kwam, zoo wrevelig en mistroostig was en zich zelfs eens had laten ontvallen: „Wir machen Dummheiten, mein lieber Govaerts."

„En daarna," ging hij verder, „sito naar Antwerpen. Wij mogen niets ondernemen zonder af-

spraak met de mannen daar. Wij moeten het: eendracht-maakt-macht, nu eens in ons belang gaan toepassen. Kom op, wie gaat er mee naar Finck? Gij, Doktoor? Vooruit dan!"

Maar een kwartier later waren de twee al terug. Finck was niet op het Kommizariat, was dezen morgen vroeg naar Brussel vertrokken, doch zou dezen achternoen vast en zeker met den trein van drie uur weer thuis zijn. Afwachten dus. Er viel niets anders te doen. Dr. Peeters en Govaerts spraken af om kwart over drie bij Finck te zijn, van waar ze dan direct naar hier zouden komen om den uitslag der besprekingen mede te deelen en verder te beraadslagen.

't Was voor Volksopbeuring een danig triestigen dag. Wie den winkel in kwam, of op Soldatentroost bij Jan, iedereen was vol van het ontzettende nieuws en vroeg en hervroeg met angst in de oogen wat dat nu worden moest. En pijnlijk was het voor de vrienden niets anders te kunnen zeggen alsdat de zaak zou onderzocht worden, en dat ze dezen namiddag eerst zouden weten wat ze verder moesten doen ter verdediging van hun menschen. Zelfs zijn eigen Vader, die samen met Mijnheer Bergmans, vol onrust over het lot van zijn werkvolk kwam binnengeloopen, moest Jan met zoo'n nietszeggend antwoord zien te kalmeeren.

Hoe zeer de vrees de stad beklemde voelde men het best in de keuken, 's noenens, toen de bleekneusjes met hun lepel en hun slabbetje om hun pap kwamen. Zoo wit en stil waren ze nog nooit

geweest en de grootsten hun oogen zagen rood van het huilen. Wat Mevrouw Peeters en Goedele hen ook probeerden op te beuren en aan te zetten tot flink eten, en hun zelf extra tracteerden op een wijn-appelken van den voorraad die de boom in den tuin had geschonken, leven was er niet in te krijgen. Even, bij hun: ,,merci Madam," of ,,merci Juffrouw," kwam er wel een glimlach op hun bleeke, magere gezichtjes, maar dadelijk was die ook weer weg. En toen daarop een meisje, met een klagelijk: ,,Och, onze Vader toch!" plots in snikken losbrak begonnen er velen te huilen, zoodat zelfs Toke mee schreide en Mevrouw Peeters en Goedele zich geweld moesten aan doen om hun tranen en snikken te bedwingen.

Langzaam en grijs kentelden de uren voorbij voor de vrienden bij wie zich na den noen almaardoor meer en meer leden van den Volksbond kwamen voegen in de hoop van een beetje nader nieuws. En steeds beklemmender werd het er, door al de wilde geruchten die binnen kwamen: dat 't voor de munitie-fabrieken was of om aan 't front gaan te werken enz. enz. En hoe Jan, Michiels en Servaes er ook probeerden tegen in te gaan, baten deed het niets.

Gelukkig, toen ze even tegen den vieren, eindelijk Dokter Peeters en Govaerts de Markt zagen komen opgestapt, merkten ze al dadelijk aan hun gang en ook aan hun gezicht, dat ze goed nieuws bij hadden.

,,Daar zijn ze!" werd er geroepen en met zoovelen

ze er waren verdrongen ze zich naar de deur, vroegen verward dooreen naar nieuws.
„Seffens, seffens! Een beetje geduld!" zei Govaerts die lachte en de hand boven de hoofden ten groet uitstak, terwijl hij met den Dokter binnen kwam! En toen hij te midden van hun volk stond ging hij verder:
„Vrienden, eerst en vooral, maak u nu in Godsnaam niet al te ongerust. Ge weet wel: de soep wordt nooit zoo heet geëten als ze uitgeschonken wordt. Ook dit, zal niet zoo erg zijn als we eerst dachten. In alle geval: voor u staan wij borg en de rest hopen wij ook wel in orde te brengen. Vertel het overal voort. Subiet gaan wij aan 't werk en dezen avond of morgen hoort ge wel meer. Afgesproken alzoo?"
„Goed is 't!" riepen ze vol vertrouwen terug, gaven den Dokter, die geruststellend knikte, en Govaerts een hand en opgelucht haastten ze zich buiten om dit onverwachte nieuws gaan voort te vertellen aan de overal samengetroepelde menschen.
De vrienden samen met enkele bestuursleden van den Bond, trokken dadelijk naar Jan zijn kantoor en daar deed Dokter Peeters kort en zakelijk het onderhoud uiteen dat ze met Finck gehad hadden. 't Was niet noodig geweest hem te bewijzen hoe onmenschelijk, hoe barbaarsch deze maatregel was. Hij zelf voer er tegen uit en zei dat hij naar Brussel geweest was om duidelijk te weten wat hij moest doen. Ze troffen het hier, in zoo ver dat

de Hauptmann gelast met de uitvoering ervan, een buitengewoon edel hart bezat. Hij, Finck, en ook de Hauptmann hadden zich dadelijk met Major Krause, die te Antwerpen de opeischingen regelen moest, telefonisch in verbinding gesteld en er was overeengekomen dat zij hier dezelfde gedragslijn volgen zouden als die aan de leiders van Volksopbeuring aldaar toegezegd. Niemand zou weggevoerd worden als hij een papierke kon laten zien, waarop zijn werkgever zich verbond tegen dan en dan — liefst zoo gauw mogelijk natuurlijk — den werklooze aan den arbeid te zetten. Maar officieele personen zouden er dan borg moeten voor zijn en dat schriftelijk bevestigen.

Er ging een zucht van verlichting uit aller borst toen de Dokter had uitgesproken.

„Da's al heel wat anders dan dat wreed plakaat!" zei Jan terwijl hij door zijn haren voer.

„'k Geloof u gaarne!" zei Govaerts. „Toen Finck dat vertelde, echtig, er viel een steen van mijn hart. 't Is tenminste toch al een weg. Wie kan er zoo geen papierke vinden? Maar erger is die voorwaarde van dien officieelen persoon!" En hij krabde zich eens duchtig achter zijn ooren.

Een volksvertegenwoordiger hadden ze hier niet meer. Die zat in Holland, in 't Haagje, fijn weer te spelen. Aan den burgemeester viel ook niet te denken; een bibberaar die bang was zich te verbranden aan koud water. De Deken? Neen, een priester mochten ze toch de kans niet doen loopen, bij de een of andere vergissing, naar Duitschland

verbannen te worden. Niemand anders bleef er over dan een van de schepenen.

Maar wie van dien quatuor voor deze karwei aangesproken?

Tegen elk der vier was er, van hunnen kant, heel veel in te brengen, en och! zoo bitter weinig voor. Ieder dezer vier werd voorzichtig gewikt en gewogen en ten slotte kwamen ze overeen bij Mijnheer Gevers, den schepen van onderwijs, gaan aan te bellen. 't Was een mensch die nog zijn hart kon laten spreken, ten minste als hij de politiek een beetje vergat, en daarbij was 't geweten dat de tyrannie van Smets en zijn gekonkel met die van de Kommandantur hem leelijk de keel uit hing.

„En laat ons nu niet talmen en er direct werk van maken," stelde Govaerts voor. „Als ik mij niet vergis, Jan, is het een kozijn van uw moederzaliger en zou ik voorstellen dat ge meegaat. Vinden de heeren het goed? Kom op dan, Doktoor. Kom op, Jan."

Gelukkig, ze troffen hem thuis, en Dokter Peeters had gauw den heelen toestand verklaard en gevraagd of hij dat nu eens op zich wou nemen.

De oude man met zijn bleek, zak-kakig gezicht, zijn bakke-baarden en zijn groen fluweelen huismutsje, keek-angstig verwonderd op.

„Maar, Mijnheer Doktoor!..." stamelde hij. „Ikke? Ikke?... Een ouwen mensch!... Is er dan niemand anders?"

„Neen, niemand zoo goed als gij, Mijnheer Gevers.

't Is niet voor ons dat we 't vragen. 't Is voor 't volk!" antwoordde de arts.

„Neen, niemand zoo goed als gij," herhaalde Govaerts met klem. „We kunnen dat toch niet aan Smets gaan vragen!" voegde hij er, boosaardig een beetje, aan toe.

Pas was dat laatste eruit, of, als gestoken, richtte Mijnheer Gevers zich op, en keek verontwaardigd Govaerts aan.

„Natuurlijk niet!" antwoordde hij met een plots vaste stem. „Smets heeft hier niets te maken, absoluut niets. Daarenboven begint het over zijn hout te gaan met dien meneer. Die zou, potdorie! de heele stad nog activist doen worden!... Weet ge wat? Ik neem aan. 't Is zooals ge zegt, Doktoor, 't is voor ons volk. Hier hebt ge er mijn hand op. Ik zal borg zijn, gebeure wat wil!" Hij stond op, heel recht en waardig, en schudde de drie vrienden krachtdadig de hand.

Ze wilden hem danken, maar direct weerde hij het af.

„Tut-tut-tut! Geenen dank!" zei hij. „Ik ben het die u moet danken, voor 't vertrouwen. Nog eens, rekent op mij!"

Er werd afgesproken dat Volksopbeuring in zijn uitstalraam een bericht zou hangen de werkloozen aanmanend zich van zoo'n briefje te voorzien en dit dan in te leveren. In een speciaal register zouden de namen en de woonst der werkeloozen, alsook die der werkgevers die zich verbonden de menschen aan 't werk te zetten, ingeschreven worden. Zij zouden

dan met die briefjes op een avond, die Mijnheer Gevers paste, tot bij hem komen, ze samen onderzoeken en ze laten onderteekenen, waarna het register ter controle aan den Hauptmann zou overhandigd worden en de werkloozen hun bewijs konden afhalen.

„Goed is 't!" zei Mijnheer Gevers. „En als ge mij noodig hebt, komt gerust. Goeien avond, Heeren, en gij Jan, complementen aan Vader!"

Toen ze buiten waren, konden Dokter Peeters en Jan het niet laten Govaerts op zijn schouder te kloppen en hem te feliciteeren omdat hij dat zoo fijn gelapt had.

„Maar laat ons nu met mekaar afspreken dat we niets laten hooren over onzen „borg"," zei Govaerts. „Eens als de briefkens geteekend zijn is het tijd genoeg. Ook de vrienden die 't weten, moeten de geheimhouding beloven. Anders schieten Smets met zijn aanhang dien besten Gevers nog in 't haar. En wie weet zou hij zich niet terug trekken op den laatsten moment... Voorzichtig, voorzichtig!"

En hij drukte dubbel op dien te nemen voorzorgsmaatregel toen Dr. Peeters in Volksopbeuring aan de andere vrienden dit laatste onderhoud had herhaald.

„Zij gerust!" zegden ze terwijl ze plechtig hun hand naar Govaerts uit staken.

Lijk een vuurke verspreidde zich dat nieuws over het noodige briefke door heel de stad en in alle huizen waar het binnendrong ging er een zucht van verlichting op.

En al was er hier en daar eenen die er vol wantrouwen op wees dat daar iets moest achter steken, vermits iedereen immers met zoo'n papierke kon komen en dien aanplakbrief met zijn oproep en zijn dreigementen dus een slag in de lucht was, toch voelden zich de meesten gerust gesteld.

Ook Pauwel en Mijnheer Bergmans, die vol spanning hadden zitten wachten op Jan zijn thuiskomst en hem nieuwsgierig tegemoet kwamen toen ze zijn stap in den winkel verkenden, zegden: „God zij dank!" en deden hem dadelijk binnen komen om 't verder relaas van hun werking te hooren.

„Goed, Jehannes, goed, jongen!" zei Pauwel en hij nam dadelijk papier en inkt, liet Goedele het werkboek brengen waarin de namen van zijn werkvolk met geboortedatum en alles ingeschreven stonden, en schreef zijn verklaringen.

„En zij gerust, ze zullen komen ook, al was 't om met de kaarten te spelen," zei hij. „Peinst toch eens: Suske en Balde en de andere naar Duitschland! 't Zou mijn dood zijn!"

„Toe, Vader!" zei Jan. „Peins er nu niet meer aan! Ze blijven hier, wees gerust!" En ook Goedele en Mijnheer Bergmans susten hem.

Alleen Emil zei niets over de heele zaak, doch keek Jan af en toe eens scherp en achterdochtig aan.

's Anderendaags hing het bericht op een groot geel papier, in letters groot als een hand, te lezen achter het raam van Volksopbeuring. En geen uur nadien was 't zoo een dringen en wringen vóór de

deur in de Sinte-Pieterstraat, dat Mijnheer Michiels naar 't politiebureau om een paar stokagenten moest loopen om er orde onder te houden. Niet alleen uit de stad, maar ook uit de omliggende dorpen brachten de werkeloozen weldra hun briefjes binnen. Een dag of vier vijf duurde dat zoo. Alles werd in den register geboekt, twijfelachtige of onduidelijke verklaringen onderzocht, en Mijnheer Gevers had verscheidene avonden noodig om met Jan en Mijnheer Servaes alles te onderzoeken en er zijn handteekening onder te zetten.

Tot hun verwondering was de oude schepen met dat werk danig in zijn schik. Hij liet voor elke zitting door zijn meid een flesch wijn ter tafel brengen en zette tevens zijn kist van ouderdom zwart geworden, half-beschimmelde, maar niettemin fijnaromige sigaren, — 't was een van zijn specialiteiten slechts sigaren te rooken die ten minste tien jaar „kelder" hadden! — ter dispositie van Kozijn en van Mijnheer den Ingenieur.

„En nu mag Smets op zijnen kop staan draaien zeven jaren aan een stuk, eer ik van een dezer briefkes mijn handteekening terug neem!" verklaarde hij fier toen 't laatste briefje in Jan zijn classeer-doos geschikt was en hij zijn pen met zijn inktlapje had afgevaagd.

Daarmee was het noodige in orde gebracht, en terwijl Soldatentroost en Volksontwikkeling haar werkzaamheden, door dat fatale plakkaat in de war gegooid, weer hervatte, wachtte men af wat er verder zou gebeuren.

Eenige weken verliepen zonder dat er iets anders over te hooren was als dat het in het Etappengebied, in 't Oost- en Westvlaamsche, met de opeischingen danig brutaal en onmenschelijk verliep. Van briefjes of zoo, was er ginder geen sprake. Binnen en mee, heette het daar.

De derde Kerstmis schoof voorbij, kleiner en lutteler nog dan de twee eersten, met bijna geen kaarslicht rond het Kindeke-in-de-Kribbe in de Groote Kerk, maar met des te feller het nooitzwijgende kanongedonder. Nieuwjaar volgde en pas was Driekoningen achter den rug of op een vroegen ochtend verspreidden zich een dozijn politieagenten allenthenen met de opeischingsbrieven onder den arm om die persoonlijk aan elken werkeloozen gaan te overhandigen. Dan en dan zouden ze te verschijnen hebben in de von Bülow-Kaserne aan de Vaart, voorzien van kleedsel en een paar dekens.

Ondanks alle geruststellende berichten in de verloopen weken gehoord, sloeg die brief toch weer den schrik in de harten der menschen.

Doch dadelijk plakte Volksopbeuring den lang op voorhand gereed-gemaakten oproep uit, dat de ingeleverde verklaringen der eventueele werkgevers thans moesten afgehaald worden. En als het dan van mond tot mond, straat in straat uit vloog: „Naar Volksopbeuring! Ons' briefkes zijn gereed! Seffens gaan halen!" als ze dan, in 't bezit daarvan, de handteekening van Mijnheer Gevers daaronder zagen en hoorden dat hij zich borg stelde voor de

echtheid ervan, keerde het vertrouwen echter algauw terug.

Zoo zou het wellicht gebleven zijn, waren de onderdanen van den dikken Smets, alstoen weer niet aan het stoken gegaan.

„Hewel?" vroegen ze spottend. „Waar staat ge nu? 'k Dacht dat ge niet meer moest gaan en nu moet ge toch gaan? Sukkelaars! Ziet ge dan niet in dat het maar komedie is geweest van die apen van 't Volksmalheur, om ulie stil en zoet te houden? En nu wordt ge toch geleverd! Maakt u maar niet te blij met die briefkes al staat er dan de handteekening op van dien palul van een Gevers!"

Bezonders in het Comiteit, waar ze zich machtig en veilig voelden, spotten ze alzoo tegen de dompelaars die er om hun mager rantsoentje spek en reusel enz. kwamen.

Doch ze verschoten nogal gauw, als zelfs daar, de eene na den andere die dat toevallig hoorde verontwaardigd rechtsprong om die weldoorvoede, blinkende vetzakken van dicht bij den trog, van antwoord te dienen.

„Watte? Gij, leelijke schurken, zegt eens, wat doede gijlie voor ons? Ons spek verlappen aan den Duitsch en ons honger laten lijden, da's zekers beter, he? Roept uwen baas, 'k zal 't hem eens in zijn gezicht zeggen, als ge wilt. Volksmalheur! Gijlie zijt dat!"

Nochtans, al kregen ze nog veel meer te hooren, al waren er zelf die over de toonbank wipten en hen dreigden op hun bakhuis te trommelen, toch

waren er velen die er zich lieten door imponeeren, zoodat de twijfel dieper en dieper in de harten begon te knagen.

Zoo erg werd het, dat op den dag dat ze moesten opstappen, de heele stad in beroering kwam, nog erger dan bij de mobilisatie.

Geen man trok er op of hij was omdrumd van zenuwachtige vrouwen en kinderen die luid spraken en maar niet te kalmeeren waren. Zoodat, op de Molenbrug en op de Palingbrug, waartusschen de kazerne heur lugubere arduinen tinnen en torentjes omhoog kartelde en waar een dichte rij gewapende feldgrauen iedereen tegen hielden die niet opgeroepen was, zich bij elk afscheid een tooneel van angst en wanhoop afspeelde. En terwijl de opgeeischte met zijn sjovel pakske kleeren langzaam en als aarzelend over de afgezette en vrij-gehouden straat, naar de in blauwen hardsteen overwelfde kazernepoort met haar twee lang-gemantelde schildwachten vóór hun rood-wit-zwart gezebreerde huisjes, toesukkelde, volgden zijn lamenteerende verwanten hem aan den overkant der Vaart en begonnen eerst voor goed te jammeren en te weenen, als hij, na een laatsten, moeden groet daarbinnen verdwenen was.

't Was geweldig hoeveel vrouwen en kinderen en oude mannen er weldra op de twee bruggen en op den sintelweg aan den Vaartoverkant, tusschen de zwarte, magere plataantjes, samengedrumd stonden, hoe ze te keer gingen en riepen en huilden terwijl van rechts en links, aan den anderen kant

van het effen grijze water, almaar door meer en meer dompelaars naar die sombere poort toestroomden en erin verdwenen. Eindelijk begon de opkomst te mineeren en toen de laatste binnen was, viel erover al dat volk een stilte als van een kerkhof. Geeneen bijkans die nog sprak. Maar wit en strak, met open mond en groote oogen stonden al de gezichten naar de poort.

Wat zou er gebeuren nu? Zou 't waar kunnen zijn wat de mannen van 't Comiteit verteld hadden? Zouden ze de mannen allemaal in rij en gelid, tusschen gepinhelmde en bajonet-dragende soldaten zien buiten komen en gedreven worden naar de statie?

Een kwartier, thoop en al, duurde die spanning, maar ze leek wel een eeuw. En als daar dan eindelijk een man kwam buiten-gestormd, al roepend: „'k Ben vrij! 'k Ben vrij!" en lijk zot met zijn klak en zijn pakske begon te zwieren en te zwaaien ging er uit die wachtende menigte zoo'n geroep en gejuich op dat het door merg en been ging.

Zoo rap als hij kon, met een vuurrood hoofd, liep de man naar de Molenbrug toe, waar de soldaten moeite hadden om een paar opdringende, armzwaaiende vrouwen tegen te houden. Maar hij was nog niet daar, of een tweede volgde die al even zot deed en dan als een haas naar den anderen kant uit schoot.

God-zij-dank! 't Was dus toch niet waar, dien laster van de Comiteitsbazen! Dokter Peeters en Govaerts en Jan Storme, zij hadden het beter geweten!

En terwijl er ook voor dien tweeden verloste luid hoera-geroep op-ging, waren er overal reeds velen die zich niet meer houden konden, vlug hun zakdoek voor 't gezicht duwden en van vreugde te weenen begonnen.

Nog was 't geroep niet heelemaal geluwd of een derde verscheen, een vierde, een vijfde en geen minuut ging er toen nog voorbij of er was er weer een. 't Was dan ook gauw gedaan met het zwaaien en zotte kuren verkoopen en even gauw hield het gejuich op. Haastig stapten de vrijgekomenen weg en 't was slechts als ze van hier of daar aan den overkant door kennissen hun naam hoorden roepen dat ze al lachend ten wedergroet den arm ophieven.

Hoe meer er los kwamen, hoe meer groepjes volk van tusschen de zwarte plataantjes of van op de bruggen weg stroomde, den hunne te gemoet, om gearmd en druk pratend de stad in te trekken, naar huis toe. En 't waren er op 't laatst, toen er zoo goed als niemand meer uit de poort kwam, nog maar weinige vrouwen, en opmerkelijk, van de allersjovelsten, die daar nog te wachten stonden.

Na al de vreugde en de uitgelatenheid van 't volk rond hen bij 't verschijnen der hunnen, bekroop dezen menschen dubbel-beklemmend den angst, om wat dit plots binnen blijven van de rest, waarbij ook hun man, vader of zoon was, beteekenen mocht.

En als van zelf schoven ze over den sintel-weg thoope, vlak tegenover de kazernepoort om toch iets te kunnen zien, van wat er met hun achter-

blijvers gebeurde. Een kwartier, een half-uur stonden ze daar, vragend aan elkaar wat ze daarvan peinzen moesten, en al dien tijd was er niets te zien dan wat soldaten van aan de bruggen die terug binnen trokken, een auto die wegreed en twee officieren te paard voor wie de schildwachten zich in positie stelden.

Totdat daar al meteens 't knarsen van vele stappen gehoord werden en tusschen een dubbele rij soldaten met de bajonet op 't geweer een lamentabel stoetje van een drie-honderd opgeeischten verscheen die bijna op hun beenen niet meer konden staan en met hun arm pakje rechtsaf weggeleid werden, blijkbaar naar de statie alzoo.

Pas waren ze buiten, of al het volk aan dezen kant van 't water, begon luidop te huilen en te jammeren, en terwijl ze zoo mede-liepen, met het gezicht en de armen gericht naar de stakkers van weggevoerden die met hun hoofden schudden of het in hun pet uitsnikten, klonk het er verward: „God, och God! den onze is er bij!" — „Onze Soe ook moet mee, zie daar is hij!" — „En ons Flupke, och erme, hij is pas zeventien jaar!" — „Jef, Jef! Ga loopen, jongen. Spring in 't water, zwem naar hier!"

Toen de stoet over de brug was, werd hij dadelijk zoo omdrongen door al die radelooze vrouwen en kinderen, dat de soldaten hun geweren moesten vellen om ze van zich af te houden. De blinkende, puntige bajonetten deden hen gillend achteruitwijken. Een enkele vrouw slechts was niet bang.

Ze greep den geweerloop vast, wrong hem op zij, pakte haar jongen bij den arm en met een dwingend: „Hier, mee met mij," trok ze hem rap weg. De soldaat, een landstormer met grijzende snor, riep verpaft uit: „Mutter, was machst du da?" Maar nijdig duwde ze geweer en soldaat achteruit, duwde haar jongen tusschen het volk dat op de stoepen onthutst naar dit stoute stuk toe keek, duwde hem de eerste beste openstaande deur binnen en weg waren ze.

Er werd geroepen: „Trien heeft er den heuren uitgehaald! 'k Doen 't ook!" en overmoedig wilden ze de geweren vastgrijpen. Doch nu werd het meenens van den kant der soldaten, iemand kreste: „'k Ben gestoken!" En voor 't barsch geroep van onderofficieren die dreigden met hun revolvers, weken ze andermaal achteruit.

Op loop-pas moesten de dompelaars nu verder, en wie wat traag was kreeg een geweerkolf in den rug. De vrouwen wilden mee, doch de onderofficieren sneden hen al tierend den weg af. Eens in de statie werden de weggevoerden dadelijk in wagens gestopt en geen vijf minuten later tjoekte de trein weg.

Toen Jan dien avond thuis kwam, vond hij 't heele gezelschap vereenigd in de woonkamer. Ze waren druk bezig over de gebeurtenis van dezen dag. Allen keken blij-ontroerd op naar hem.

„Goed gewerkt. Jehannes-jongen!" zei Pauwel.

„Wie mensch had kunnen peinzen dat gijlie dat zoo in orde zoudt gebracht hebben. Toe, zet u, hier-zie. En schink in, Goeleke!"

En ook Mijnheer Bergmans, Mijnheer Robijns en Nonkel Jan wenschten hem geluk met het resultaat van dezen dag.

Maar hij weerde het af. Neen, 't was niet goed gegaan, vond hij. Die drie-honderd die weg waren!

„Niet dat wij er ons bij neerleggen," zei hij. „Direct, toen we 't hoorden is er een brief naar Antwerpen gegaan, door ons allen onderteekend. En Dr. Finck gaat morgen dadelijk naar Brussel. Er is besloten voor die jongens te zorgen ook. Eten moet er naar toe en kleedsel. Maar..." en hij zuchtte en deed een moedeloos gebaar met den arm.

Allen keken verwonderd op. Zelfs Emil.

„Me dunkt toch dat ge blij moogt zijn. Jan!" zei hij. „Eerlijk, ik had het in de verste verte niet durven denken. Den grooten hoop hebt ge toch vrij gekregen."

En ook Mijnheer Robijns, oordeelde zoo.

„Denk eens aan de velen die nu thuis zitten, en die ze toch ook hadden kunnen wegvoeren," zei die.

Doch Jan bleef mistroostig het hoofd schudden.

„Ja," antwoordde hij, „maar 't had toch een beetje anders kunnen gaan. Weet ge dat het juist de allerarmsten zijn die ze er hebben uitgepikt? Zij die 't sjovelste en 't ellendigst in de kleeren staken, precies of er aan die zooveel niet gelegen is. Allemaal waren wij er het hart van in..."

„Da's leelijk," zei Pauwel direct. „Da's leelijk!"

„Govaerts denkt er het zijne van. Weet ge waarom ze juist die pakken, zegt hij. Omdat die 't gemakkelijkst te vangen zijn met een ferm loon, met wat beter eten, en dat die dus wel aan 't werk zullen gaan. Hij zei het daarstraks zelfs aan Dr. Finck."

„En wat zei die?" vroeg Mijnheer Bergmans nieuwsgierig.

„Sie haben recht, mein lieber Govaerts, zei hij. Aber was kann ich dafuer?"

Jan zuchtte eens diep, keek zijn vader met weemoedigen blik aan.

„Niets dan berekening alzoo... niets dan politiek..." sprak hij. „Politiek bij 't Comiteit, politiek bij de Duitschers, en daaronder ligt ons arm volk te zuchten en te kreunen. Als die opgeeischten nu maar weigeren en blijven weigeren te werken, als ze maar kop houden... Dan kunnen wij voortgaan met hun terugkeer te eischen!... Anders zouden zij zelf onze actie tegenwerken... En eerlijk gezegd, wij zijn er wel wat bang voor...," voegde hij er met moede stem aan toe.

EEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK

Twee, drie weken zaten de vrienden in spanning te wachten naar wat nieuws over de weggevoerden. Waar waren ze? En wat deden ze?

Niemand die hun wat antwoorden kon. Zelfs Finck niet. Niets anders wist hij na te speuren als dat ze over Keulen en Munster verder het Noorden van Duitschland waren in gebracht.

Totdat op zekeren dag enkelen dier sukkelaars, die ziek en totaal onderkomen, als onbruikbaar terug waren gezonden, hun wat nieuws konden brengen.

Gelukkig, ze hielden kop. Zoowat de heele troep -- een tiental zwakkelingen niet te na gesproken, die na eenigen tijd voor de verleiding van 't geld en 't eten bezweken waren, — weigerde te werken. Maar de vreugde om dat volhouden slonk algauw, toen ze verder hoorden hoe ellendig ze er aan toe waren, ginder in een dorre, onafzienbare heidestreek waar ze, bewaakt door gewapende venten, als slaven aan een spoorweg moesten werken. Geen eten bijkans dan wat dunne, magere rapensoep waarvan men nog meer honger kreeg, een half brood, een zwoerd spek en wat koffie van gebrande eikelen. Eenige vermolmde houten barakken waren hun thuis. En zoo triestig was het daar 's avonds, rond de asem-pakkende turf-vuurtjes, dat geeneen nog den moed had om iets te zeggen en ze uit arrenmoede op hun vingeren maar rozenhoedjes begonnen te bidden om den hemel te bewegen in te grijpen. Ze wisten dat het beteren zou als ze maar uit vrijen wil, voor een paar uren het houweel

wilden opnemen, doch ze zegden neen en vroegen slechts naar huis. God-zij-dank, dat er af en toe van die pakjes van Volksopbeuring binnen kwamen anders waren er nu al vast en zeker dooden geweest!

't Deed de vrienden besluiten met verdubbelden ijver voort te werken.

„Wij lossen niet of ze moeten vrij gelaten worden en terug naar hier gebracht!" zwoer Govaerts, en ze schreven en wreven koppig verder, nu naar dezen dan naar genen Duitschen machthebber om er zoo gauw mogelijk een eind aan te maken, temeer daar ze absoluut niet gerust waren over wat de toekomst nog brengen kon.

Want het werd maar aldoor verschrikkelijker wat Dokter Peeters — die intusschen door den Volksbond was verkozen om in den Raad van Vlaanderen de stad en 't omliggende te vertegenwoordigen — na iedere zitting van den Raad, uit Brussel medebracht over die opeischingsmizeries. Al wou hij daardoor, in de verste verte, niet zeggen dat ze hun weggevoerde stadsgenooten aan hun lot moesten overlaten, ze waren hier heel genadig vanaf gekomeu als men het vergeleek met wat er in 't Etappengebied, in Oost- en West-Vlaanderen, waar het militair oppermachtig regeerde, was gebeurd. Lijk vee had men de menschen daar samengeveegd, in wagens gestopt en weggevoerd!

Doch niet alleen van wat er hier in het bezette gebied gebeurde, bracht de dokter nieuws mee.

Ook van wat er zich ginder aan den anderen kant der vuur- en bloedlinie van den Yzer afspeelde, was er te vertellen. En het bleek dat er ginder nog onmenschelijker met de Vlaamsche piotjes werd geleurd en gesold, als ze 't maar even waagden op te komen voor hun Vlaming-zijn.

„Das Militär hier en das Militär ginder, ze kunnen elkaar gerust de hand geven!" schampte Govaerts bitter. „En dan blijft het nog te bezien wie 't gemeenst doet: dat in 't feldgrau, met zijn barsche knetterende bevelen tegenover overwonnelingen, of 't andere in khaki, dat zoo onbarmhartig den knoet zwaait en tiert van „boches" en „varkens" tegen 80 % van dezen die 't vuur trotseeren en den dood ingaan om die beesten op hun troontje te houden. Ik moet er in alle geval niet lang over napeinzen!"

In den beginne, toen Jan 's avonds thuis, over het lijden onzer Vlaamsche jongens in het leger vertelde, haalde Emil er de schouders voor op.

„Ik kan 't niet gelooven," zei hij. „In alle legers heerschen er immers wantoestanden. Een officier is een officier, dat wil ik niet tegenspreken. Dat er beesten onder zijn, wel zeker. Maar dat die toestand algemeen zou wezen: de legerleiding contra den Vlaming alzoo, neen dat wil er bij mij niet in."

En ook Pauwel en Mijnheer Bergmans en al de anderen twijfelden sterk aan Jan zijn woorden. Een enkel geval, hier of daar, dat wilden ze wel aannemen. Maar algemeen? 't Ware toch te fabuleus!

Zelfs toen het Vlaamsche Nieuws en de Gazet van Brussel er dagelijks over spraken, over dat wraakroepend verbod om nog Vlaamsche Studiekringen aan 't front te bezitten, toen achtereenvolgens de namen van Orleans, Nice, Auvours, Cézembre en bezonder Fresnes, voor hen die het diabolieke franskiljonisme doorzagen, een klank kregen als hoeken uit de hel, bleven ze Jan ongeloovig bekijken.

„Maar dan zou Luc ons daarover toch al wel eens 't een en ander geschreven hebben, Jehannes, ofwel een andere aan zijnen thuis! 't Klinkt toch zoo overdreven wat ge vertelt!" zei Pauwel.

En al wees Jan, met nog zooveel overtuiging op al dat zwart gemaakte regels in Luc zijn brieven, en nog meer op het feit dat het toch onmogelijk iets van Luc was, nu plots zoo slordig geworden te zijn met zijn brief-schrijven — soms vier, vijf weken gingen er tegenwoordig voorbij eer de Slijper zich liet zien! — Pauwel bleef zijn hoofd schudden. Zelfs de brieven uit de Gevangenkampen, van onlangs gevangen soldaten, waarin alles in felle, scherpe woorden werd aangeklaagd, haalden niets uit.

„Dus zoudt ge aan geen gerechtigheid meer moeten gelooven?" zei Pauwel, „want daar komt uw bewering op neer, Jehannes! Neen, dat kan toch niet!" En allen, zoovelen er daar zaten, vielen hem bij.

Totdat op een heel onverwachte manier, aan hun Ongeloovigen-Thomas-spelen, een eind werd gemaakt.

't Was zoowat half-September, als op zekeren dag, het Duitsche oorlogsbericht zware gevechten vermeldde in den sector bij Nieuwpoort en de gevangneming van 2000 Belgische soldaten.

Dr. Finck die twee dagen later in Brussel was, hoorde dat die aldaar waren aangekomen, doch wegens het drukke verkeer op de lijnen naar Duitschland, pas in den nacht verder op transport zouden worden gesteld. Hij wou eens gaarne die jongens zien, haastte zich met zijn officieele zaken, en nam de tram naar Schaerbeek waar ze in een leegstaande fabriek bezijds het spoor waren ondergebracht.

't Kostte hem niet veel moeite erbij toegelaten te worden en het toeval wilde dat hij aan het dialect van den eerste dien hij aansprak, iemand uit de stad herkende. Hij zei aan den soldaat dat hij nu al bijna drie jaar als Zivilkommissar daar woonde, waarop de jongen dadelijk een zevental andere stadsgenooten bij zich riep en hij overstelpt werd met vragen zonder einde naar familie en kennissen.

Dr. Finck kreeg het goede gedacht: „Als ik die nu eens mee kon nemen, ze thuis brengen, al was het dan slechts voor een achternoentje. Ze vertrekken toch niet eerder dan dezen nacht. Met mijn trein van twee uur er naar toe en met dien van acht terug. 't Zou prachtig zijn!"

Hij nam schijnbaar afscheid van de jongens, die hem bedankten en aansloegen, en ging even buiten om verder te overleggen.

Algauw aarzelde hij. Als ik daarmee afkom bij een

van die oude ijzervreters uit het jaar '70, die ze gewoonlijk voor zulke karweitjes gebruiken, bijt hij mijn neus af, dacht hij, of verklaart mij voor „verrückt." Want, ach du lieber Gott! hij kende das Militär.

Maar hij bedacht zich, kreeg het lumineus idee er de Politische Abteilung voor op te bellen, die er zoo waar dadelijk zaak van maakte. En als hij een kwartiertje later om 't bescheid vroeg, kreeg hij 't antwoord, dat het in orde was, wel te verstaan als hij zich borg wou stellen dat ze niet ontvluchten en vóór 10 uur terug binnen zouden zijn. Klaar was 't. Hij kende 't volk uit zijn stad, wou zijn hoofd als borg geven, indien ze 't wenschten!!

Nu voorzichtig, zei hij. Toen hij bij den leutenant kwam, belast met het transport, bleek het absoluut geen ijzervreter te zijn. Een gemoedelijke, ronde Rijnlander van ver in de vijftig. Hij had bericht gekregen, liet door een feldwebel de jongens halen. Een protocoll werd gemaakt dat Finck en ook het zevental, dat niets begreep van die verandering van overheid, moest onderteekenen en begeleid van twee feldgrauen, nam hij met hen plaats in den trein. Eerst als hij vertrokken was, verklaarde hij hun het doel van dees reisje.

De jongens waren in de wolken van vreugde. Ze wisten niet wat zeggen van pure blijdschap en met tranen in de oogen presenteerden ze hem en de twee grijze landstormers van hun zwarte, Fransche sigaretten. Waarna ze zich voor de raampjes verdrongen en met stijgende ontroering de huizen, de

kerken, de vijvers, de molens, in het steeds meer en meer bekend-wordende landschap aanwezen. 't Eindelijk ontdekken van hun toren, ginder boven den horizon pakte hen zoo aan, dat ze wit werden en slechts met moeite hun snikken konden bedwingen. In 't station zonderde Dr. Finck zich even af met hen, drukte nog eens op de afspraak, gaf aan elk een soldaat van de statie-wacht mee, wenschte hun een gelukkigen namiddag en liet ze toen gaan. En aangedaan, zoodat hij nu de waterlanders voelde boven komen, zag hij ze, van achter een venster, ijlings in verschillende richtingen het stationsplein over steken en omringd van toegeloopen, luid-rumoerenden nieuwsgierigen in de straten verdwijnen.

Pauwel die op dat uur, zooals gewoonlijk, boven, het Vlaamsche Nieuws zat te lezen, werd plots door een vlug naderend rumoer en geroep uit zijn lezing getrokken.

Hij luisterde even, dacht niets anders of er werd weer iemand opgeleid. Doch toen 't lawaai vóór zijn huis stil hield, stond hij op om eens gaan te zien.

Pas was hij recht of hij hoorde onder hem de winkelbel rinkelen en seffens daarop de stem van Marie die luid en wild kreste: „Heere! Heere! Wie daar is! Mijnheer, Juffra, komt rap, rap, rap-ráp-ráp!" De schrik sloeg om Pauwel zijn hart en even moest hij blijven staan. Hij hoorde een mannenstem, hoorde Goedele in een kres schieten en dan ineens vlugge, zware stappen de trap op naar hier toe.

Hij slefte naar de deur. Maar eer hij daar was vloog ze met een ruwen slag open en een bruine soldaat sprong met open armen binnen. Met een natte, wringende stem riep hij: „Vader! Vader!!" sloeg de armen rond hem en drukte zijn weenende hoofd tegen het zijne.

Luc! Luc hier!!

Pauwel duizelde. Alles begon te draaien en te wentelen als zot en had zijn jongen hem niet vast gehouden, hij ware neergestuikt. Zijn keel was als toegenepen, geen woord, kreeg hij eruit. En eerst na een heele poos, lukte het hem zijn bevende handen omhoog te heffen om ze rond zijn kind te slaan. De tranen kwamen los en zijn lippen mompelden, in één langen, blijden zucht: „Luc! Luc-jongen!"

't Duurde lang eer hij zoo ver bekomen was dat hij hier nevens hem de schreiende Goedele bemerkte en Marie met heuren voorschot-tip vóór het roode, natte gezicht, eer hij weer genoeg sterkte voelde om alleen te staan en God te danken voor dit geluk.

Hij maakte zich langzaam los, vaagde zijn oogen uit en keek toen lang in het lachende, bruin-verweerde gezicht van zijn zoon, dat blonk van de tranen.

„Luc-jongen... ik kan 't haast niet gelooven... ik droom toch niet, zekers?" stamelde hij moeilijk.

„Bijlange-niet, Vader!... 't Is echt! Ik ben het!" en hij lachte luid en zenuwachtig op, terwijl hij zijn handen op zijn schouders legde. „Twijfel nu toch niet! Ik ben het!"

„Maar hoe komde gij... nu zoo ineens hier?"

„Gevangen! Eergisteren, met een heelen hoop! Dezen morgen waren we in Brussel, en toen kwam er een Duitsche officier bij ons die zei dat hij hier woonde, en die heeft ons, de mannen van hier, die bij 't transport waren, meegenomen, om ons thuis goeden dag gaan laten te zeggen, alvorens dat we naar 't kamp gestuurd worden! Kom, zit nu Vader, en Goeleke hier en Marie daar en ik hier en... Maar waar is Jan, waar is onze Jan?" En luid, met zijn handen als een trechter aan den mond, riep hij naar de zoldering, waarboven hij 't atelier van zijn broeder wist: „Ja-án! Ja-án!!" Allen, Pauwel en Goedele en Marie, begonnen luid te lachen nu.

„Hij is hier niet, Mijnheer Luc!" zei Marie. „Maar wacht, 'k zal hem gaan halen! Hij is in Volksopbeuring!" Ze stond recht, liep naar beneden. Maar daar steeg weer 't rumoer buiten, er werd geroepen:

„Rap! — Hij is thuis! Ja-ja! — Spoed u!" De bel rinkelde, en Jan zijn stem klonk dwingend: „Wáar? waar Marie?" Als de wind vloog hij de trap op, riep: „Luc! Luc!" waarop de andere recht schoot, naar de deur toe sprong en ze in elkaars armen vielen.

„Marie-mensch!" zei Pauwel toen de twee broers gezeten waren, „vandaag moet ge nu eens tooveren. Breng wijn op, maak eten gereed, 't beste wat ge krijgen kunt, want de jongen zal honger hebben. En haast u, haast u!"

Waarop Marie verschietend antwoordde:

„G' hebt gelijk, Meneer!... 'k Zou het nog vergeten hebben! van pure alteratie!... Wacht wat! 'k Vlieg!" en naar beneden liep waar ze al lachend en schreiend tegelijk met veel rumoer aan heur werk begon.

In die eerste momenten, terwijl ze daar alle vier zoo bijeen zaten, kwam er niet veel uit. Ze lachten en knikten maar tegen Luc dien ze staal bekeken, sloegen de handen in elkaar en zuchtten onophoudelijk: „Hoe is 't Gods mogelijk! Niet om te gelooven! Wie had dat kunnen peinzen!" En Luc van zijn kant deed ook niets anders dan Vader bekijken en Goedele en Jan, en hij lachte en zuchtte: „Da'k nu hier ben!... En da'k u allen zie!... Neen, niet te gelooven!"

Langzaam, heel langzaam slechts werden ze weer wat aan elkaar gewoon, en samen daarmee kwam ook het vertellen los, al werd het dan nog dikwijls onderbroken door plotse uitroepen en een grijpen naar elkaars armen.

Luc was 't die 't meest op het hart had.

„En zeggen dat wij eergisteren in den morgen nog in de loopgraven lagen. Verschrikkelijk was het spervuur achter ons dat almaardoor nader en nader schoof! Een hel! Lijk we nog nooit beleefd hadden! Niets anders stond ons open dan de dood of de overgave. En dan hebben wij het maar gedaan!" Hij deed een gebaar alsof hij zijn geweer weggooide en stak de armen omhoog.

„En niet alleen ons groepje, maar al de anderen

ook uit die voorste linies. Tweeduizend man!"
Goedele pakte naar haar hart, begon te hijgen en ook Pauwel werd wit als een lijk.
Lnc zag het, lachte luidop, liet de armen zakken, greep haar hand en Vaders arm vast. „Toe, toe! Niet verschieten nu in Godsnaam! Da's nog 't ergste niet, de kogels of de shrapnells of de bommen!"
Hij zweeg plots, keek Vader, zuster en broer weer verwonderd aan, zuchtte: „En da'k nú hier ben!... En u zie, en u spreek!" Waarna hij zich met een schok weer op richtte, Jan scherp in 't gezicht schouwde en vroeg:
„Is dat waar, jongen, dat gij activist zijt. 'k Heb dat ginder hooren zeggen!"
Goedele schrok, kreunde onwillens: „och!" en ook Pauwel hijgde angstig.
Een lach kwam op Jan zijn gezicht en terwijl zijn oogen recht en zelfbewust in die van zijn broeder keken, antwoordde hij luid:
„Ja, Luc! Dat ben ik!"
De soldaat schoot récht van zijn stoel, hief de rechterhand hoog op. En met een gelaat dat te stralen begon, riep hij uit: „Proficiat, Jan! Geef mij de vijf!" waarbij hij met een forschen zwaai de zijne in die van Jan kletste, zoodat deze er vuurrood van werd en te pimpeloogen begon.
„Ge hebt gelijk, Jan!" sprak hij uitgelaten verder. „En niet ik alleen zeg dat. Te Brussel zitten er twee duizend die dat zeggen en aan 't front nog veel meer! Leve Vlaanderen!"

Gestommel op de trap deed hen naar de deur zien. Ze draaide open en 't was Mijnheer Bergmans die binnen kwam. Even bleef hij onthutst en sprakeloos staan, keek met groote oogen den bruinen soldaat in 't gezicht. Maar dan ontspanden zich zijn trekken, hij stak bei zijn handen uit en kwam recht naar hem toe.

„Proficiat, Luc-jongen! Proficiat! dat ge 't er hebt afgebracht! En ook gij Pauwel-mijn-vriend, en Jan, en Goedele, mijn beste gelukwenschen!" Hij zuchtte eens, ging ontroerd verder: „Ik kan u niet zeggen hoe blij ik ben, ook omdat hij er zoo goed uitziet!"

„Maar gij ook ziet er goed uit, Mijnheer Bergmans!" riep Luc joviaal terug. „Gij ziet er zoowaar verjongd uit, precies lijk Vader hier!"

„Hm, hm," weerde zich de andere. „Dat moogt ge niet zeggen, Luc. Wij hebben ook onze zorgen! Dezen óorlog!!"

„Toe, toe! Ik had het allemaal veel, veel erger verwacht. Wat vertellen ze ons ginder niet allemaal. Niets dan halve-dooden liepen er hier rond en 't land kaal, zonder boom, molen of toren nog! Wij stonden geen klein beetje te kijken op onze afreis door Vlaanderland! God! wat is ons landeke toch schoon en blij, als ge 't na zoovele jaren terug ziet. Er waren er die schreiden! Ja, Jan heeft gelijk ervoor te vechten en activist te zijn!"

Mijnheer Bergmans keek bij dat woord zoo verwonderd op, dat Luc door den weeromstuit, even zweeg.

„Gij... gij... die soldaat zijt...", stamelde hij.

„Ja... niet ik alleen, maar zoovelen nog... We lijden ginder toch zoo omdat we Vlamingen zijn, Mijnheer Bergmans, niet om te gelooven!..."

Hij haalde eens diep adem, keerde zich plots om en liep naar den piano.

„Mijn eerste lieke na de verlossing uit die hel!" zei hij terwijl hij het groene toetsenlooperke oprolde. „Zullen mijn handen het nog kunnen?... Voorzichtig en stil... laat mij eens probeeren..."

Langzaam drukte hij den voet op den linkerpedaal, spande de handen over de toetsen en liet gedempt en heel traag een Vlaamschen Leeuw door de kamer openzwellen. En geen twee maten was hij ver of hij viel in en zong mee. Een, twee, drie strofen.

Toen hij zich van het krukje verhief en zich omkeerde, zag hij niet alleen de ontroerde gezichten van Vader, Goeleke, Jan en Mijnheer Bergmans op zich gericht, maar bij de deur stonden stil en roerloos Nonkel Jan met Emil.

Luc sloeg geestdriftig zijn armen omhoog, schoot met een kreet: „Nonkel! Mille!" naar de twee toe. Provo drukte hem tegen zich aan, schudde zijn hoofd met de witte kuif zenuwachtig heenentweer, en al huilende lijk een kind bewoog hij hijgend den mond als wilde hij iets zeggen. Maar geen klank kwam er uit en eindelijk liet hij Luc los, zette zich op een stoel en sloeg met bevende handen op zijn borst als wilde hij daar iets los kloppen. Hij keek al de anderen smeekend aan en eerst als Goedele die zich angstig begon te maken,

hem een glas water had geschonken, mineerde het hijgen en fluisterde hij moeilijk:

„Zóó... gepakt... 't zit op mijn keel... 'k kan ni spre-ken..."

Lang stond Emil, die wit zag als een doek, met Luc zijn hand in de zijnen geklemd.

„Blij ben ik, Luc...", sprak hij, „danig blij... dat wij u hier zoo mogen weerzien... Ge ziet er goed uit..."

„En gij ook kerel! Alleen een beetje magerder. Maar mager is gezond! En hoe stelt ge 't? Nog altijd op 't Athenaeum? En soms ook activist, lijk Jan?"

Emil schrok, keek verward op.

„Neen," zei hij. „God-beware! Terwijl gij ginder in 't vuur staat voor ons, zouden wij hier gunsten aanvaarden van de Duitschers!"

„En waarom niet!... Gunsten, zegt ge. Noemt gij uw recht verkrijgen een gunst!... Jan heeft gelijk, Emil!"

„Maar... maar... gij als soldaat, hoe kunt ge zoo iets zeggen!" en hij sloeg van verbazing zijn handen ineen.

„Omdat ik weet dat, als ge 't zelf niet pakt, ge 't nooit krijgen zult! Kom aan 't front, Emil! Kom zien wat we daar lijden, hoe ze met ons, Vlamingen, beulen! Op één uur tijd wordt ge activist! Dat franskiljonsch regiem moet kapot, kost wat kost!"

Als van de hand Gods getroffen, zoo stond Emil daar, en asemloos week hij eenige stappen achteruit. Luc wou nog meer zeggen, maar weer was er gestommel en met blijde gezichten kwam het werk-

volk de kamer binnen-gedrongen om Mijnheer Luc de hand te drukken en Pauwel-Baas te feliciteeren. Suske, Balde, Mane en al de anderen waren daar, zelfs Jef die aan Jan teeken deed dat Mijnheer Michiels hem had laten gaan. En pas was dat gedaan, of toen begon de familie te komen, nonkels en tantes, nichten en kozijns, zoodat het daar in de kamer vol was als een benneken haring en Marie slechts met veel moeite met heur serveerberd vol dampend eten, dat ze met veel kunst en vliegwerk in de winkels der gebuurte had kunnen vinden, binnen geraakte.

Seffens had Goedele een tafelhoek gedekt, maar wat ze ook aandrongen voor geenen waarom wou Luc iets aanraken.

„Ik hier zoo alleen eten," zei hij. „Geen denken daaraan. Hier zie, onze Vader moet mee doen!"

Pauwel weigerde. „Ik heb al geëten," zei hij. Maar Luc was er niet vanaf te brengen en ten slotte stemde hij maar toe. Hij verzocht Jan voor deze gelegenheid de flesschen te ontkurken en de roomers te vullen die dan door Goedele werden rondgereikt. Doch toen hij elkeen bediend zag en zijn roomer hief om op het heil en de gezondheid van den ontsnapte te drinken, viel Luc hem dadelijk in de rede en weigerde het beslist.

„Neen, Vader! Alstublieft! 'k Wil het niet hooren!, Eerst wat anders!"

En vlug stond hij recht, stak zijn glas omhoog en riep luid: „Vrienden, dezen eersten dronk, op 't heil van Vlaanderen!"

Alle roomers werden geheven en alle monden riepen het na: „Op 't heil van Vlaanderen!"

Waarop hij zich nederzette, zijn servet openplooide en zich tot zijn vader wendde, met een verheugd: „Kom, weer eens samen aan tafel!"

Toen 't werkvolk en ook de familie dat zagen, namen ze algauw afscheid. Ze drukten en schudden Luc hartelijk de hand, wenschten hem verder goede gezondheid en een spoedige thuiskomst, en vertrokken, luid-pratend tegen Goedele die hen uitgeleide deed. Weldra was de kamer vrij en zaten ze gezellig onder hun vieren, met niemand anders erbij dan Mijnheer Bergmans, Provo en Emil.

„Spijtig, zou Mijnheer Robijns ook niet komen?" vroeg Pauwel. Doch pas had hij 't gezegd of daar rinkelde weer de bel, en waarlijk daar hoorden ze zijn stem: „'k Vind het wel, mensch!" tegen Marie zeggen. Zijn stap dofte de trap op en daar was hij. Luc stond op, ging hem te gemoet. En met Luc zijn hand in zijn beide handen geklemd, met zijn goed, rond gezicht trekkend van ontroering keek hij den soldaat lang en blij in de oogen.

„Kolossaal!" zei hij. „Om er Onzen Lieven Heer op uw bloote knieën voor te bedanken! Waar is den tijd da'k u doopte, da'k u uwe catechismus leerde in Sint-Antoniuskapelleke! En nu drie jaar onder 't vuur gelegen en gered!"

Nog stonden ze daar zoo als er weer iemand binnen kwam, rap de trap op sprong, in een, twee, drie, en Govaerts er binnen viel, lachend en met zijn armen omhoog.

„Z' hebben hem ni! En z' hebben hem ni! Proficiat, jongen, proficiat! Als 'k dierf, 'k zou zeggen: kom laat ons dansen! En goed dat hij er uit ziet! Goed!" riep hij uit. Nog meer wou hij zeggen, doch hij merkte plots den gedekten tafelhoek, sloeg zijn hand op zijn mond en gebood: „Zwijgen!" tot zich zelf, en „eten!" tot Luc, die met een: „Nog altijd dezelfde!" al lachend terug zijn plaats nam. Luc liet het zich duchtig smaken, terwijl de aanwezigen het al dadelijk hadden over dit onverwacht geluk en hoe goed hij er toch uit zag, over wie de zes andere geluksvogels waren die meemochten en dan ook over Dr. Finck.

„Een brave vent," zei Govaerts. „'k Hoorde dat dus daarstraks en natuurlijk wou 'k Luc ook eens zien. Terwijl da'k naar hier loop kom ik Finck tegen. „Dat hebt ge goed gelapt," zei ik. „Weet ge wat, ge moest gij Gouverneur-Generaal worden, of beter nog: Keizer!" Hij schudde zijn hoofd. En om hem te plagen zei 'k zoo: ziet dat ze loopen gaan! En weet ge wat hij antwoordde? Geen nood, die komen terug. Ik ken Vlaanderen, zei hij. En als straks de soldaat vóór hun deur verschijnt, staan ze klaar en komen mee, zei hij. Zelfs zónder soldaat zouden ze op 't uur aan 't station zijn! Ja, dat zei hij. Sterk toch nietwaar?"

Dat laatste trok het hoofd van Luc omhoog en weg van zijn bord met den biefstuk, de prinsessenboontjes en de gebakken aardappelen.

„Zegt hij dat, die Duitscher?" vroeg hij verwonderd.

„Heeft die zooveel vertrouwen in ons, Mijnheer Govaerts?"

„Weet ge hoe hij Vlaanderen noemt, Luc? 't Eenige volk ter wereld dat zoo goed als zonder politie zou geregeerd kunnen worden. Ook sterk, nietwaar?"

Luc zijn gezicht versomberde en hij zuchtte eens diep.

„Als ze dat ginder ook maar dachten van ons," zei hij. „Maar die gaan anders te werk!"

Hij verzonk in gepeinzen, at langzaam verder en niemand sprak nog een woord.

TWEE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK

Eindelijk was hij klaar, lei vork en mes neer, schoof het leege bord even verder en legde de voorarmen op tafel. Met een verbitterd, droef gezicht keek hij op naar Emil.

„Ja, ja!" zuchtte hij. „Ik vroeg u daarstraks of gij soms ook activist waart en ge zegde: neen. Gij hebt ongelijk, Mil, dat gij er niet aan mee wilt doen. Gij kent het franskiljonisme niet! Ge peinst dat het niet veel zaaks is, dat ge er niet bang moet van zijn. Maar ge moest ginder komen, ginder, gínder!" En als in een vlaag van plotse razernij beukte hij met de rechtervuist op tafel en wees toen naar 't Westen. Allen schrokken geweldig.

Even bleef hij zoo, bevend over zijn heele lichaam, voer met zijn linkerhand door zijn haar dat hij van opwinding omhoog trok.

Goedele die naast hem zat en zijn hand volgde, liet plots een kres, vloog op en heur vinger ging naar een lang, kaal en wit litteeken op zijn hoofd.

„Wat is dat? Gij zijt gekwetst geweest. 'k Zie 't!" riep ze angstig. „Op 't hoofd nogal! En niets hebt ge ons daarover geschreven!"

Pauwel wou rechtstaan om te zien en ook Jan en Provo schoten nader. Maar kalm plots, dwong hij met zijn rechter hand Vader terug op zijn stoel streek zijn haar glad en weerde met de linkerhand zijn zuster.

„Stil, Goeleke, stil!" kalmeerde hij haar. „'t Was niets, kind-lief! Een stukske shrapnell. De moeite niet waard. Shrapnells, bommen, 't vuur of de kogels van Frits, of zelfs de kogels in den rug, da's

nog zoo erg niet. Maar duzend keeren erger is wat de eigen overheid onze Vlaamsche ziel aandoet!" Weer werd hij zenuwachtig.

„Ge weet," ging hij verder, „hoe kalm en rustig ik vroeger was. 't Is niet voorniet dat ik ingenieur geworden ben. Daar zie, Emil, hij was tien keeren feller. Weet ge 't nog, te Leuven, Mille? Maar van een lam maken ze ginder een wolf. Niet tegen Frits, och neen! Maar tegen de eigen meesters!"

„Hebben we nu gelijk gehad, ja of neen, Mijnheer van den Ende?" vroeg Govaerts half-spottend.

„En dat alles moet ge maar verkroppen. Vecht en zwijgt, zeggen zij! Waag het maar niet er een woordeke naar huis over te schrijven of naar vrienden. De censuur staat klaar met heuren pot zwartsel, als ze den heelen brief niet in 't vuur smijten en den schrijver ervan in 't cachot! Hoe dikwijls hebben ze mij niet doen komen!"

Jan vloog op:

„Ziet ge wel dat we 't geweten hebben!" riep hij uit. „Ziet ge wel! Emil! Maar kom, laat ons zwijgen. Toe Luc, vertel verder!"

Allen hingen ze nu met groot-open oogen en een gezicht strak en star van de spanning, aan Luc zijn mond. Alleen Emil tot wien de verteller zich meestal richtte, hield het hoofd even gebogen en keek schuin voor zich uit naar den grond.

„Zie!" ging hij voort, „nu ik met een beetje orde wil beginnen, dwarrelt en draait er weer plots zooveel door mijn hoofd dat ik niet weet met wat aan te vangen of hoe het een beetje te schikken.

Drie jaren vernedering, gehoon en gesar met als afwisseling het cachot, 't is te veel, 't is ál te veel. Als we nu ginder waren, in die hel, 't eerste wat ik u zou laten zien, Emil, zouden de kerkhoven zijn. Ik zou zeggen: tel ze, de Vlamingen die hier liggen en de Walen. En dan zou 'k uw gezicht willen zien, dan zou 'k eens in uw hart willen kijken als ge die som hebt gemaakt: vijf tegen één! Dat zijn geen activistische theorieën, Mille, geen gevraag of we wel dan niet naar ons recht mogen grijpen, opdat er tenminste een klein, klein beetje rechtvaardigheid zou heerschen! Dat is de ruwe werkelijkheid, en met geen duizend „maren" helpt gij dat weg!"

Hij hijgde even en slikte iets door.

„Maar kom, verder, Mille. Dan zou ik u brengen bij zoo'n bataljon Vlaamsche jongens. Onze jongens, bloed van ons bloed, leven van ons leven. En 'k zou u de officieren laten zien, kerels met verdierlijkte tronies, waar ge schrik van krijgt van er naar te zien alleen, bezonders als ze tegen dat gedweeë vee aan 't razen en tieren gaan: „boches!" „sale flamin", „cochon", „activiste". En waag het niet te antwoorden, waag het zelf niet een Vlaamsch lieke te zingen of ge vliegt het cachot in, een vochtigen kelder hier of daar onder een school of een gemeentehuis. Trek zoo maar op, de loopgraven in om tegen Frits te vechten, en als ge dan gekwetst wordt, komt ge in hospitalen waar de dokters uw taal niet verstaan, en als ge iets doet dat niet heelemaal in den haak is komt ge

voor rechtbanken waar ze uw taal nog minder verstaan, en als ge sneuvelt en ge wordt begraven dan verbieden ze uw kameraden bij uw graf de naam van „God" en van „Vlaanderen" uit te spreken. Da's allemaal echtig gebeurd, Emiljongen! Dat is daar dagelijksche kost!"

Stil en roerloos hoorden ze allen toe. Pauwel en ook Provo kregen de tranen in hun oogen, terwijl Goedele de handen op haar borst drukte. Jan beet zenuwachtig op zijn lip om zich sterk te houden en Govaerts, wiens gezicht plots kwaad vertrok, balde de vuisten.

„En weet gij wie de goeien zijn?" vroeg hij vol verontwaardiging verder. „De zatlappen, de wallebakkers, de vuilderiken, de beesten! Ge verstaat mij, he Emil? Dat zijn de toonbeelden! Wie er op zijn eer staat, wordt uitgelachen voor een simpelaar, voor een idioot! Ge ziet van hier waar dat het met het leger naar toe moest, als zulke dingen van hoogerhand worden aanbevolen. Een totale vergiftiging werd het, van de ziel onzer jongens. Gelukkig, er kwam reactie. De studiekringen werden gesticht, flamingantische kringen, hoe kan 't ook anders, onder de leuze Alles Voor Vlaanderen, Vlaanderen voor Kristus, om zich georganiseerd te verzetten tegen de verdierlijking, tegen de zedeloosheid. Aalmoezenier, brankardiers die wat meer vrijen tijd hadden zijn er de spil van. Och! al die vergaderingen en de zich steeds uitbreidende actie, hoe bracht ons dat weer een riem onder 't hart en wat zou ik er u niet van vertellen kunnen!

Dágen zou ik er voor noodig hebben! Maar toen kwam van hoogerhand nog wat anders los! Overal spionnen, overal die slangen van hun vuiligheidsdienst — wat had het weinig met veiligheid te maken! — verklikking, aanklachten en een regen van straffen op al wie maar verdacht werd! Neen, we mochten geen Vlaming zijn! Nooit, nooit heb ik durven denken dat het franskiljonisme zoo gemeen, zoo vuil, zoo diaboliek was! Voor 't kleinste vergrijpke, voor een nietsmandalle werden ónze jongens, altijd maar ónze jongens, en de besten, de nobelsten 't eerst, binnengepikt en afgevoerd. Naar waar zult ge vragen? Naar Fransche gevangenissen om daar door Fransche beesten van cipiers langzamerhand doodgemarteld te worden, naar Nice, naar Orleans, naar Fresnes, door de Franschen zelf „het graf der Belgen" genoemd waar boven de poort gebeiteld staat:

Hier gaat men binnen sterk als een leeuw
en gaat men buiten gedwee als een lam.

Er zijn er van daar teruggekeerd en wat die ons verteld hebben, Emil, Emil, als ge dat gehoord hadt, jongen!"

Hij richtte zich op, verontwaardigd, zijn gezicht vlamde en zwaar als een hamer beukte zijn vuist op de tafel neer.

„Weet ge, in Fresnes, zijn er drie vleugels elk van 500 cellen, voorbehouden voor de Vlamingen. Peins eens 1500 cellen, in Fresnes alleen! Eén vlaamsch woord, één én-kel, en dat kost u 20 matrakslagen

op het naakte lijf! De cipiers zijn daar vrijgevochten. Eten krijgt ge er bijkans niet. En opdat de gevangenen de pap, waarmee ze zakskens moeten plakken, niet zouden opeten, doen ze er petroleum in. En nog wordt ze opgeeten door uitgehongerde sukkelaars, door Vlamingen! 't Is soms om wanhopig te worden! Wat hebben wij toch misdaan om zoo afgebeuld te worden!! Nog een ander geval. Een van die ongelukkigen zat eens „Hemelhuis" stil, heel stil te neurieën. De cipier hoort het, vliegt binnen, spuwt den jongen zoo maar vlak in zijn gezicht. 's Avonds keert de schurk met twee, drie van zijn kornuiten terug en ze ranselen den jongen af dat hij flauw valt. En nog was het niet genoeg voor die beesten. 's Nachts zijn ze nogmaals terug gekomen, hebben den jongen buitengesleurd en hem daar afgemaakt met matrakslagen. Ja, ja, doodgeslagen hebben ze hem! En waarom, Emil? Waarom?? Omdat hij Vlaming was!!"

Toen kon Pauwel zich niet meer houden, en ook Goedele niet, en de tranen rolden zoo over hun gezicht. De anderen, zelfs Emil, begonnen op hun stoelen te woelen en beten op hun lip en pimpeloogden om de ontroering baas te blijven.

Maar toen Luc er dan bijvoegde:

„En dat had ik even goed kunnen zijn, als dien dompelaar, Emil!" toen werd het allen te machtig en een wijle heerschte er een stil, moeilijk bedwongen gesnik.

Luc nam met bevende hand zijn glas op en dronk het in één, wilden teug leeg.

„Nog meer zou 'k u moeten vertellen! Van dezen die als slaven verkocht werden aan de boschontginners van Auvours, van de bannelingen op het eiland Cézembre, van al die tucht- en boetcompagnies zoowat heelemaal volgestopt met onschuldigen die maar een ongeluk hadden: Vlaming te zijn! Maar geen nood Emil, daar schrijf ik u over, gij móet dat weten! Geen theorieën; feiten, feiten en nog eens feiten, die ten Hemel schreien!! Maar denk nu niet dat er geen verzet rijst. Ondanks hun macht, hun spionnen, hun sureté, ondanks hun Fransche hulp en hun Franschen steun met gevangenissen, cipiers, bosschen en eilanden, is er ginder iets aan 't groeien dat gevaarlijk wordt, heel, heel gevaarlijk zelfs. Ah, wij mogen niet meer vergaderen, wij mogen geen Vlaamsche boeken of bladen meer hebben, wij mogen geen Vlaamsche liederen meer zingen. En we moesten ons maar verder laten uitschelden, mishandelen, verbeesten! Nu hebben zíj wat anders, de heeren, nu zitten ze met de Frontbeweging opgescheept! Ja, ja, Emil, op den keper beschouwd, een politieke, een revolutionaire beweging! Ze dachten ons den mond te snoeren, maar nu worden er betoogingen ingericht, nu klinkt den Vlaamschen Leeuw eens zoo luid. Wij maken ons los van die franskiljonsche regeerders en hebben nu ónze leiding!"

De verbittering week uit zijn stem en in de plaats daarvan kwam er een blijde triomfantelijke toon, die op aller gezicht weer een hoopvollen lach deed komen.

,,En Uilenspiegel is ook weer verrezen onder ons. Als die komt wordt het plezierig. Want met al hun piottenpakkers en hun vuiligheidsagenten, tegen hem zijn ze niet opgewassen. Avond aan avond, in alle dorpen, in alle kantonneerplaatsen, trekken ze er op uit, gewapend met revolvers én met verfpotten! En wat we te zeggen hebben, schilderen we gewóón op de gevels en 's anderendaags lachen we ons krom als we die officierskoppen dat alles zien lezen, als we de gendarmen 's morgens zien zweeten om het van de gevels afgewasschen te krijgen! Nu bibberen ze, die felle mannen, die lafaards! In de Panne stuurden ze eens 40 gendarmen te peerd op van die nachtelijke betoogers af, maar 't bekwam hun slecht; ze kregen slagen. En eens in Alveringhem, Vader, toen we zoo weer op stap waren, stonden er ineens een generaal en twee kolonels voor ons, die ons kommandeerden naar 't kantonnement terug te keeren. Ja, ja, een generaal en twee kolonels! Maar ze hadden pas hun mond open gedaan, of als bij afspraak vlogen wij er allen óp en in een ommezien regende het kletsen en stompen en stampen! Dat deed deugd, zie! God-in-den-hemel! wat deed dat deugd, die beesten, als waren het gewone snotjong, te kunnen afrossen. Zooveel was er betaald te zetten! En ze riepen het ook, de mannen. ,,Da's voor Fresnes!" en ,,Da's voor Nice!" enz. en begeleidden het met kloppen en nog kloppen. Wat piepten ze, die officieren! Tot ze er bij neer vielen en wij er met een Vlaamschen Leeuw van door trokken!" En

hij lachte luidop, sloeg van de pret op den arm van zijn vader, die eerst onthutst had opgekeken maar ten slotte meelachte.

„Nondedorie! 'k Wenschte da'k er was bij geweest!" riep Govaerts en zich tot Emil richtend schampte hij. „Da's nog wat anders dan met dat verken van een Smets, he? Maar we winnen het, we winnen het! Wat is het activisme vergeleken bij hun beweging! Ge peinst toch niet dat gij passieven er dát van zijn leven gaat onder krijgen, he? Dat is uit blóed geboren!! Jan-jongen, we zijn op den goeden weg, laat ons maar voort doen!!" en uitgelaten wreef hij in zijn handen.

„Wat zei die Duitscher, die ons naar huis liet komen, ook weer, Mijnheer Govaerts?" vroeg Luc.

„Das einzige Volk dat zonder politie te regeeren zou zijn? Hij kan gelijk hebben, al klinkt het paradoxaal. Maar slechts onder eene voorwaarde dat er rechtvaardigheid heersche, rechtvaardigheid, rechtvaardigheid!"

Even zweeg hij, keek plots weer als verwonderd rond en lachte.

„Dat ik hier nu ben!... Bij u, Vader, en Goeleke en Jan en onze vrienden... Niet om te gelooven!... Maar genoeg met die triestige dingen van ginder uit de hel. Vertel nu zelf eens van hier!"

Pauwel en Goedele zegden wat van hun vlucht naar Holland, van hun terugkomst, hoe angstig de dagen waren voorbijgegaan met de gedachten aldoor bij hem en hoe blij ze waren als er weer een brief kwam. En Jan vertelde van de politiek

en 't activisme, van 't geval Smets, de stichting van den Volksbond en Volksopbeuring, van de opeischingen en dat Dr. Peeters nu lid van den Raad van Vlaanderen geworden was. Daarna moest Nonkel Jan ook het zijne zeggen over Sinte-Cecilia en zijn composities. Spijtig dat er geen tijd was, anders zou hij eens wat laten hooren aan zijnen oud-leerling!

Dat woord „tijd" deed Pauwel naar de klok kijken. Hij kreeg er zoowaar een schok van.

„Tien minuten na den zevene! Lieven-Heer! 't Is bijkans om!" riep hij angstig uit. „Maar zeg eens jongen, gij zult toch 't een en ander noodig hebben. Wat dat ge in Brussel zult liggen hebben, zal niet veel zijn!"

Luc schoot in een lach dat 't helmde.

„In Brussel? Vader-toch, daar hebben we niets. Ons goedje ligt in 't kantonnement. Zoo hebben ze mij gepakt, lijk da'k hier sta, zie!"

„Maar dan moet ge toch wat meenemen!" riepen Goedele en Jan tegelijk uit.

„Weet ge wat," zei Pauwel. „Gaat u een beetje verzuiveren, toe rap, op ons kamer. Haast u!"

„Da's een gedacht, Vader. Een beetje wasschen een beetje scheren!" zei hij en met een „Tot seffens," verliet hij 't gezelschap.

„En ook eten moet hij mee pakken," zei Pauwel gejaagd terwijl hij recht stond, en naar beneden liep.

Heel de familie was sito in de weer. Jan om de groote valies, om schoenen, een regen- en een over-

jas uit hun gemeenschappelijke kleerkast, Goedele om ondergoed en Marie om brood, boter, hesp, eieren enz.

„En kunnen wij nu niets doen?" vroeg Govaerts binst-dien. „'k Heb het: tabak! Mijn rantsoen van Volksopbeuring, 't is ál voor Luc. 'k Loop het halen! 'k Ben zóó terug!"

„'t Mijn ook!" riep Mijnheer Bergmans hem achterna, en Provo, en Pastoor Robijns en Emil herhaalden het geestdriftig.

Goedele had de valies algauw ingepakt en wel twintig keeren vroeg Pauwel of er toch niets vergeten was: zeep, zijn scheermes, een kam, een tandenborstel, nestels, naaigerief enz. enz. of ze er genoeg hemden, en borstrokken en onderbroeken en sokken had ingedaan. Want de winter stond vóór de deur en 't zou toch wel erg zijn als hij nú, na zoo'n hondenleven, in 't gevangenkamp nog iets moest opdoen!

Met een heele doos vol tabak kwam Govaerts weldra terug.

„Toch van mijn paart ook iets erbij?" vroeg Provo

„Zij gerust, van ons gevijven; ja, ook van u," zei hij plagend tegen Emil. „En nu vlieg ik naar huis en ben voor ulie nog aan de statie, met wat anders, uit onzen hof! Lijk een muilezel zullen we hem beladen!" En daarmee schoof hij weer naar beneden.

Frisch gewasschen en geschoren, met zijn eigen burger-laarzen aan verscheen Luc weldra weer en hij lachte geen klein beetje als hij al die pakkage daar op tafel zag.

Er werd nog een glas geledigd op een spoedig einde van den oorlog en op een verdere goede gezondheid, en een beetje later kwam Marie boven om te zeggen dat de Duitsche soldaat daar terug was.

„Wacht eens wat," zei Luc. „Frits krijgt ook iets."

En met de flesch, een roomer en een handsvol sigaren teende hij de trap af en den winkel in.

„Hier kameraad," zei hij. „En leve de vrede!"

„Es lebe der Friede!" riep de Duitscher terug terwijl hij plechtstatig, in positie, met de hakken tegen elkaar zijn roomer en ook nog een tweede leegdronk. En hij herhaalde het nog eens bij 't aannemen van den greep sigaren.

Vijf minuten later, met zijn burger-overjas over zijn bruin soldatenplunje, met Vader en Goeleke en Jan en de anderen — die allemaal een pak droegen, — rond zich, stapte hij rustig en tevreden op naar de statie. De landstormer volgde bescheiden een eindje achter hen, op de stoep.

Op de Hooge Brug vervoegde hen Govaerts en lachend stak hij een korveken uit naar Luc.

„Nog iets! Van 't allerbeste, jongen! Uit ónzen hóf!"

„Djuzesmarante!" lachte Luc, „'k geloof da'k wel twintig handen moet hebben!"

„Toe, toe! Ge moet het niet dragen immers! 't Rijdt mee!"

Ze vertelden nog wat ondereen, wuifden naar rechts en links naar kennissen die in hun deur stonden en opgewekt en luidruchtig groetten en waren weldra op 't statieplein, dat krioelde van 't volk.

Ze geraakten slechts met veel moeite tot bij de zijdeur van 't station waar al vier andere gevangenen stonden, elk in den kring van zijn familie en aangegaapt als wonderen door de honderden toegestroomde nieuwsgierigen. Ook de twee laatsten verschenen ten slotte En als dan een soldaat buiten kwam om hen binnen te roepen, kuste Luc zijn Vader, die snikte en lachte tegelijk op bei zijn wangen, deed het ook bij Goeleke en bij Jan, schudde krachtig en met een blij ,,tot weerziens!" de handen der vrienden, hing zijn pakkage aan een riem over de schouders, en een laatste maal het gelukkige gezicht omkeerend, volgde hij achter den landstormer die de deur openhield, zijn kameraden.

Allen, samen met de andere groepjes familie, drongen nu naar het hekken om de jongens te zien vertrekken. De trein stoomde binnen en daar zagen zij hen opstappen met in hun midden Dr. Finck. 't Volk riep. Ze keerden zich nog eens om, stapten in, doch kwamen dadelijk in 't raampje hangen, zeven roode, gelukkige gezichten boven en bezijds elkaar. Zeven armen wrongen naar buiten wild zwaaiend met zakdoeken naar de honderden zakdoeken ginder vóór het hekken. En terwijl de trein in beweging kwam en het raampje met de wuivende jongens nader schoof, klonk er uit hun mond een Vlaamsche Leeuw, die dadelijk door heel de wuivende menigte luid en machtig werd meegezongen. De eerste en ook de tweede stroof klonk er omhoog en eerst als de trein, ginder achter den

heuvel was weggebocht, keerden de menschen zich om en zakten langzaam af.

„Zie," zei Pauwel, binst ze zoo samen naar huis keerden. „Da's de schoonste, doch tevens ook de triestigste dag van mijn leven geweest. Onze Luc, mijn eenigste zorg, is gered. Maar nu zijn daar temet al die wreede, verschrikkelijke dingen, en is er daar al dat om wraak roepend onrecht. Om te gelooven dat het rijk van den antikrist is aangebroken! God sta ons bij!"

En dien avond, op zijn bidstoel vòòr zijn schamelverlichte drieluik, dankte hij den hemel inniglijk omdat zijn gebed verhoord was. Doch dadelijk daarna begon hij hard en hartstochtelijk te bidden voor den vrede.

DRIE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK

Daarmee was de vierde winter ingezet.

Koud en donker huiverde hij neer, lager en lager steeds, smoorde het land toe onder regen- en sneeuwvlagen. En almaardoor, zonder een enkel minuutje verpoozing, donderde van uit het Westen het eeuwige kanon.

De menschen, stom-gebogen onder den zwarten nood van dezen tijd, vroegen zich zuchtend af of er dan nooit een eind zou komen aan deze verschrikkelijke slachting, of het dan werkelijk duren moest totdat er geenen eenen meer overschoot en zij hier allemaal van den honger en de mizerie zouden vergaan zijn?

Niet slechts de eenvoudigen spraken zoo. Maar zelfs menschen als Mijnheer Bergmans, Pauwel en Provo wisten ten slotte niet meer wat erover te peinzen. Niets geen verandering gebeurde er immers aan 't front. Van weerskanten rukte men een stap vooruit en dan weer een stap achteruit en God alleen wist ten koste van hoeveel menschenlevens. Mijnheer Bergmans kon zich op 't laatst zelfs de moeite niet meer geven de oorlogsberichten van de verschillende landen te lezen en te vergelijken om achter een beetje waarheid te komen. 't Was tijd verprutsen, zei hij.

En wat al even veel als dien eeuwigen, hopeloozen oorlog op hun gemoed en hun denken begon te drukken, waren de brieven van Luc uit het gevangenkamp te Göttingen. Niet de gedeelten eruit waarin hij het had over het Vlaamsche leven en de Vlaamsche actie in het kamp, — hier ten minste

was er wat geestelijk en godsdienstig voedsel, — maar de anderen, die in woorden, bevend van verbittering en haat, het onmenschelijke, beestenleven, onder den knoet en de misprijzing van het geile franskiljonisme, aan het Yzerfront beschreven. En zoo diep drong het in, dat zelfs Emil en Mijnheer Robijns, die tamelijk koel en onbewogen de dingen konden bekijken, bezorgd het hoofd schudden als ze ondereen bespraken wat het wel worden zou, eens dat raske hier terug om samen met de Smetsen, als heer en meester, over ons volk den scepter te komen zwaaien. Neen, goeds verwachtte geen enkele hunner daarvan.

Al vielen die brieven hun telkens weer zwaar op het hart, bij Jan bewerkten ze glad het tegenovergestelde. Hij las en herlas ze, nam ze mee bij de vrienden en als zweepslagen voelden zij die aan om met meer voortvarendheid nog hun actie door te zetten. 't Staalde hen zoo te weten dat ze met de jongens aan 't front en die in de gevangenkampen slechts een groot leger vormden in opmarsch tegen dien eeuwen-ouden vijand van hun volk: den gehaten franskiljon. Geen nood, kop zouden ze houden, meer dan ooit! De strijd was rechtvaardig. Hij steunde op de verzuchtingen van 't Vlaamsche volk en winnen zouden ze hem!

En 't kon niet ontkend worden, ze schoten flink op. Volksontwikkeling had geen plaats genoeg meer voor de vele belangstellenden, Moeder- en Kinderzorg bleek in zoo'n behoeften te voorzien dat Mevrouw Peeters en Goedele er thans heele

achternoenen noodig waren om 't werk af te kunnen, en bij Mijnheer Servaes die aan 't hoofd geplaatst was van de nieuw-gestichte afdeeling Kolenverdeeling moest er algauw personeel bijkomen.

Maar 't populairste van al was Soldatentroost dat zoo stilaan het toevluchtsoord geworden was van allen die 't aan den stok hadden met de Duitsche Polizei. Wie ook maar bij 't smokkelen van wat eten tegen de lamp gevlogen waren, of voor de een of andere beuzelarij in de klem geraakt — in die krankzinnige tijden immers werd 't kleinste vergrijpke aangerekend als 'k weet niet wat voor misdaad — lijk een wind schoten ze naar Jan om zijn bemiddeling in te roepen. Er werd sito een schoonen advocatenbrief opgesteld waarin 't geval in een heilig licht werd gesteld, die ging door naar 't Kommizariat waar Dr. Finck er zijn stempels opsloeg en er nog iets bijschreef om 't verzoek te steunen, en drie keeren op de vijf kwam de zaak in orde ook.

Niet alleen hier en in de andere steden van 't Vlaamsche land bouwde men zoo steen na steen aan de zelfstandigheid. Ook te Brussel, in de centrale besturen, werkte men vol ijver verder.

De Vlaamsche ministeries waren thans totaal los en vrij van de Waalsche, die begeleid van de beste wenschen en zegeningen der Vlamingen, naar Namen, het Nameur-po-tôt verhuisden, ze bezaten nu ook hún ministers de zoogenaamde „gevolmachtigden", verantwoordelijk voor hun doen en laten tegen-

over den Raad van Vlaanderen en ze konden zich nu, vrij van allen dwang, bewegen.

De Raad zelf zat ook niet bij de pakken neer. Tegen den zin der Duitschers had hij de Politieke Zelfstandigheid van Vlaanderen uitgeroepen en ze waren niet te tellen geweest de geestdriftige betuigenissen van instemming die uit alle hoeken van Vlaanderland te Brussel binnenstroomden. Ook uit het Vlaamsch Gevangenkamp te Göttingen kwam een enthousiast telegram aan.

Langzaam sleepte de winter zich verder over het land, en bij 't open-bloeien van de witte, prille lente met zijn jong groen, zijn heldere wateren en zijn lievevrouwkesblauwen hemel, zuchtten de menschen even verlicht op.

Rond Paschen deed de opmarsch der Duitschers naar Armentières het volk wel beven. Verschrikkelijk was 't zooals 't kanon te keer ging en hoe de stad daverde van de treinen die zonder rust noch duur in en uit reden. Maar lang duurde het niet of de fronten zaten weeral vast en de eene dag was weer precies als de andere.

Trouw en stipt woonde Dokter Peeters intusschen de zittingen van den Raad van Vlaanderen bij. Hij zat rechts, bij de Unionisten, die België wenschten omgevormd te zien tot een Bondsstaat en 't was geweten in de stad dat zijn woord er gezag had.

Telkens als hij uit Brussel terug kwam, was het 's anderendaags 's avonds in den regel tot laat in den avond reunie in Mijnheer Michiels zijn kantoor

op Volksopbeuring. Dokter Peeters bracht er verslag uit van wat er gezegd en besloten was, en natuurlijk kwamen dan de discussies los. Bezonders Mijnheer Servaes en twee der onderwijzers, — die overtuigde Jong-Vlamingen waren en geen heil zagen dan in een totale breuk met Wallonië, — hadden van uit hun standpunt op alles nog al wat te zeggen en vonden het nooit radicaal genoeg.
Een alleen uit hun kring hield zich meestendeels buiten die disputen en dat was Govaerts. Al was hij regelmatig op die samenkomsten present, al luisterde hij aandachtig naar alles wat gezegd werd, tot hun verwondering zei hij slechts zelden een woord.
Dokter Peeters en Jan, die danig gesteld waren op zijn oordeel, probeerden telkens hem er in te betrekken. Maar hoe warm het er soms toe ging, als weer een van die stekelige vraagstukken, als: Bondsstaat of Statenbond, personeele unie of geen personeele unie onder Koning Albert, koninkrijk of republiek, ter tafel kwamen, hij was uit zijn schelp niet te krijgen. Zelfs niet toen Mijnheer Servaes eens zijn ideeën uiteenzette over wat hij als het beste verkiezingsstelsel beschouwde.
„Dat is hooge politiek!" zei hij dan. „Zeker en vast, alles danig interessant, doch niets voor mij."
Waarna hij zijn hoofd op zijn linkerhand stutte en al luisterend, zijn riet-gesteeld, roodsteenen pijpke verder rookte.
Totdat hij op een avond toch uit zijn hoek kwam. Dokter Peeters had met een bedenkelijk gezicht

zitten vertellen van een buitengewoon rumoerige Raadszitting waarin aan een paar gevolmachtigden verklaring gevraagd was over hun te groote inschikkelijkheid tegenover het Duitsch Bestuur te Brussel. Zoo erg was het, dat niemand minder dan Hippolyt Meert, de vader van het Algemeen Nederlandsch Verbond en enkele anderen met hun ontslag als lid van den Raad gedreigd hadden als daarin geen verandering kwam.

Allen keken onthutst op en een wijle woog er een pijnlijke stilte.

Alleen Govaerts bleef heel gewoon.

„Zijt gijlie daarover verbaasd?" vroeg hij zonder zelfs zijn pijpke uit den mond te nemen. „Ik niet. Ik heb er nog niets willen over zeggen, maar na alles wat ik deze maanden over den Raad gehoord heb, geloof ik dat er veel te veel getheoretiseerd wordt, Doktoor. En ge weet het zoo goed als ik, niets is er dat zoo verslapt als al die haarklieverij. Apropos, hoeveel zijn 't er aan wie ze rekenschap hebben gevraagd?"

„Een tweetal," antwoordde Dokter Peeters.

„Hewel, pas maar op, of binnenkort zijn 't er vier. zes, acht!" ging Govaerts vermanend verder, „Bondsstaat of statenbond, heelemaal los van de Walen of niet heelemaal los, eerlijk gezegd, ik begrijp niet dat ze er zich moe kunnen over maken!"

„Maar die dingen moeten toch besproken worden!" viel Mijnheer Servaes hem korzelig in de rede.

„Wij moeten toch weten waar wij naar toe willen?"

„Zekers," gaf Govaerts toe. „Baas zijn in ons

eigen huis! Daarover zijn wij 't allemaal akkoord. Doch om dat te worden moeten wij in de eerste plaats sterk op onze eigen beenen staan. En dat wordt in den Raad wat vergeten, dunkt mij."
Dokter Peeters knikte instemmend.
„Als de Duitschers weg zijn," ging Govaerts verder, „en alles wat we nu hebben wordt in 't Vredesverdrag vast gelegd, zullen wij met de tegen-partij nog duchtig af te rekenen hebben. Zij hebben het kapitaal op hun hand! Meer nog, genomen dat Duitschland geklopt wordt en de franskiljons komen als heer en meesters terug, dan nog zouden wij sterk genoeg georganiseerd moeten staan om bij een eerste gelegenheid den strijd weer aan te binden."
„Dat spreekt van zelf!" riepen ze allemaal uit.
„'t Doet me plezier dat ge me gelijk geeft. Maar wat doen wij er voor om gereed te staan, waar zijn onze organisaties? 'k Spreek niet over ons, wij hebben onzen Volksbond. Maar bij de anderen? Denken ze er in den Raad genoeg over, fondementen aan te leggen, zich naar beneden te versterken? Neem het mij niet kwalijk, Doktoor, doch ik betwijfel het sterk. Als ik daar boven zat, zou ik er niet willen blijven of het moest direct anders georganiseerd worden. Hier bij ons, in de stad, is 't in orde. Wij hebben onzen Volksbond, wij hebben Volksopbeuring, wij hebben grond onder de voeten. Als er geen drukking was, zoudt ge nog wat anders zien toestroomen dan het tot nu het geval was! Ge kunt nu wel zeggen: in 1830 ging het er nog an-

ders toe. Zekers, maar zoo kraminkelijk als dat boetikske, gaan wij ons huis toch niet opbouwen?"

„Maar wat wilt ge dan?" vroeg Servaes ongeduldig.

„Wat meer zorg aan de organisatie! Ik heb daarover lang nagedacht en ziehier wat ik hebben wou. Eerst en vooral, overal plaatselijke bonden, in alle steden, in alle dorpen. De besturen der bonden uit een kanton zouden uit hun midden een kantonalen raad verkiezen; al de kantonale raden van een en 't zelfde arrondissement, zouden een arrondissementsraad verkiezen; dezen op hunne beurt dan een gouwraad en uit de gouwraden zou de Raad van Vlaanderen samengesteld worden. Alles onder deze voorwaarde: dat, als wij hier beneden niet t' akkoord zijn met de politiek van een lid dat via ons naar boven is opgeklommen, men hem altijd ter verantwoording mag roepen en hem al de trappen kan doen afdalen. Geloof mij, ze zouden daarboven wel wat voorzichtiger worden!"

Allen luisterden gespannen.

„Maar da's prachtig!" riep Jan uit. „Als we dat konden gedaan krijgen, al was het slechts voor ons arrondissement! Zoo'n uitbouw!"

Dokter Peeters en ook de anderen vonden het een uitstekend voorstel.

„Niets belet ons er seffens mee te beginnen," zei hij. „Aangenomen? Vooruit dan maar!"

Dadelijk werd de hand aan den ploeg gelegd. Een kaart van de streek werd op de tafel opengespreid, dorp na dorp werd er nagegaan wie er zat, — Jan door zijn Soldatentroost, Michiels door zijn Kolen-

verdeeling en niet het minst Govaerts-zelf, door zijn christen-democratische actie van vóór den oorlog, kenden zoowat overal menschen, — de namen werden opgeschreven, de arbeid een beetje verdeeld en geestdriftig om deze nieuwe, thans zuiver-politieke werking namen ze afscheid van elkaar.

Den volgenden dag schoten ze reeds aan 't werk. Jan, Govaerts, Michiels, Servaes, de onderwijzers stoven op hun fietsen, elk verschillende kanten uit, om menschen gaan te bepraten voor hun plannen, en waarlijk ze slaagden erin. Overal verrezen er locale bonden en geen vier weken later bezaten ze hun Kantonraad, waarvan Govaerts de voorzitter werd.

„Ziezoo!" zei hij. „Niet alleen de hoogte in — wat kunt ge er trouwens gaan doen? — maar uitbouwen moeten we in de breedte, in de diepte. Als we heel Vlaanderen zoo omvangen hebben, zal ik blij zijn!"

En zóó gingen ze op in hun werk om ook elders kantonraden in het leven te roepen en vóór den winter zekers en vast hun arrondissementsraden en hun gouwraad te bezitten, dat ze bijna geen oog meer hadden om te onderscheiden wat zich bij 't verder kentelen van den zomer in hun eigen omgeving voltrok. En nochtans dat was geweldig en sprak meer dan alle krantennieuwskes bij elkaar, van wat vóór de deur stond.

Eerst en vooral onder het eigen, gewone volk uit straatjes en steegjes. Een geest van verzet was er in ontwaakt. En al waren ze nog zoo mager en af-

geteerd, dat ze gemakkelijk met een vinger konden worden omver geduwd, het begon over te slaan tot daden. Geen dag ging er voorbij of er waren relletjes in het magazijn van het Voedingscomiteit. Wie er om zijn rantsoentje kwam, zelfs vrouwen en kinderen, reclameerde brutaal meer, en had Smets er 's nachts geen flinke wacht rond geplaatst, het kot ware voorzeker geplunderd geworden. Velddiefstallen waren aan de orde van den dag en ten einde ongehinderd hun slag te kunnen slaan, werden regelmatige plundertochten georganiseerd. Benden van elk een dikke honderd man sterk trokken dicht aaneengesloten bij 't eerste morgengrauwen langs de verschillende poorten de stad uit, streken neer op 't eerste beste aardappel- of peeënveld dat ze leegplunderden, en keerden een uur of twee later, met den vollen zak op den rug, even zwijgzaam als ze opgemarscheerd waren, terug de stad in en naar huis. En eens den buit opgeëten volgde er onverhoeds een tweede, een derde en nog meer plundertochten.

De honden noch de vloekende boeren konden ze tegen houden. Ze grepen de beesten gewoon vast, worgden ze en gooiden ze in een gracht. En de boer van de Kraaienschans die gewaarschuwd was geworden en er Duitsche soldaten had bijgehaald om zijn aardappelen te beschermen — er was geschoten geworden en een man gedood, — moest den nacht daarop hard springen om met vrouw en kinderen uit zijn brandende hoeve te geraken, of 't geval ware nog tragischer geworden.

En niet alleen bij het volk, ook bij de Duitschers broeide er wat. Men vertelde dat zich in de kazernes heel vreemde dingen afspeelden : opstandjes, dienstweigering en wat nog niet al. En 't moest wel waar zijn. Want eens op een morgen — 't was op de Sionsbrug te doen — dat een leutnantje aldaar de wacht inspecteerde en er toevallig op dat oogenblik weer zoo'n drom dompelaars op hun holleblokken kwam aangeklabetterd, gebeurde er iets heel ongewoons. De leutnant beval den twee landstormers hun bajonetten te strijken om 't volk tegen te houden. Doch de twee zegden beslist neen. En toen hij daarop zijn revolver trok en aanstalten maakte om zelf op te treden, kreeg hij pardoes van een der soldaten zoo'nen draai rond zijn ooren dat zijn pet van zijn hoofd vloog en hij den revolver vallen liet. De andere soldaat schopte het wapen in 't water en wenkte den plots juichenden drom maar te passeeren. Waarna ze met een woest gebaar en Vlaamsche vloeken hun geweer in de vaart ploften, een vuist maakten naar het verschrikt wegloopend officierken en met het volk mee opstapten.

Als een bom werkte dat laatste in de stad. Iedereen liep er vol van. En nog waren ze er niet heelemaal van bekomen of van uit het omliggende, uit Antwerpen, uit Brussel, van overal, hoorden ze nog ongelooflijker verhalen: wapens waren in vreugdevuren verbrand, officieren mishandeld, legermagazijnen geplunderd, enz. enz. Waarop als om de kroon op het werk te stellen achtereenvolgens

die fabelachtige berichten in hun midden kwamen ontploffen: dat in Duitschland de revolutie was uitgebroken, dat het leger in aftocht was, dat de keizer afstand had gedaan van zijn troon en de wapenstilstand was aangevraagd.

Het einde alzoo, het einde van die ontzettende nachtmerrie!

En toen eindelijk het kanon zweeg waren er velen die op hun knieën zonken om God te danken terwijl anderen, buiten op straten en pleinen, de zotste kapriolen uithaalden om hun uitgelatenheid te vieren! Peinst toch eens, geen Comiteit meer, geen polizei, geen smokkelen, de jongens van den Yzer thuis en weer werk hebben, weer brood en vleesch en bier en vuur precies lijk vroeger! Was het niet om zot te worden van vreugde? —

VIER EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK

Al viel de actie der vrienden in Volksopbeuring door dit onverwachte gebeuren plots stil, al neep hun soms de keel toe bij 't bedenken dat in de plaats van het „militär" dat in vrachtauto's en kilometerlange treinen met pak en zak en zingend revolutionaire liederen, aftrok, nu het eigen „militär" met hun sleep van veiligheidsagenten, spionnen en piottenpakkers weldra verschijnen zou om aan de Smetsen de hand te reiken en het „après la guerre on ne parlera plus flamand" met geweld te komen realiseeren, toch voelden ze zich opgelucht en gelukkig als ze dachten dat aan die ontzaggelijke moordpartij nu een eind gekomen was. Een inspecteur van Volksopbeuring uit Brussel kwam om de afdeeling te likwideeren. De havermout, de zeep, de suiker en wat er nog was werd onder de armste leden verdeeld, de meubels en 't gerief van Soldatentroost, van Volksontwikkeling en Moeder- en Kinderzorg verhuisden bij trouwe leden van den Volksbond. Kolenverdeeling insgelijks sloot zijn zaken af en Mijnheerke Voets betrok sito opnieuw „Den Ram" om alles in gereedheid te brengen en zijn lakenhandel te kunnen heropenen.

Maar wat ging er thans met hen gebeuren?

Ze voelden het: hun rol was voorloopig uitgespeeld. En ze bekenden het volmondig aan elkaar en zelfs aan bevriende passieven die hun thans meenden te mogen vragen of zij geen gelijk hadden gehad. Maar met het trekken van die schreef onder hun vierjarigen strijd, begrepen ze ook temet de be-

teekenis van het activisme. En dat was, al ging het over hen zelf, geen klein ding. Ideëel kon de strijd nu immers als uitgestreden beschouwd worden. De „Staat Vlaanderen" — hoe en in welk verband die zou gerealiseerd worden deed minder ter zake — stond daar thans klaar en duidelijk omschreven als uiteindelijk doel van hun strijd. Geen Vlaamsche wetten meer, door God-weet, wat vernederende compromissen aan de franskiljons afgedwongen. Gedaan en uit zou het zijn met het schoenlapperswerk. Vlaanderen Vlaamsch en de macht in de handen van den Vlaming-zelf! Dat idee te hebben rondgezaaid, was hun werk geweest. Het moest thans kiemen en schieten en ze twijfelden er niet aan of de oogst zou volgen. Niet aan de passieven echter, maar aan de jongens van den Yzer en uit de gevangenkampen, die stouter en met meer recht nog dan zij, tot ons volk konden spreken, zou de zwart-gele Leeuwenvlag thans overgegeven worden.

Dit bewustzijn sterkte hen ongemeen. Geen oogenblik twijfelden ze eraan of de toekomst zou hen in het gelijk stellen. En ongedwongen bewogen ze zich verder op straat en haalden hun schouders op voor 't schimpen en dreigen van Smets en zijn kornuiten die barstten van haat en spraken van kogels-krijgen en van gevangenis en hun spottend vroegen of ze al hun reiskaartje voor Berlijn in hun vestzakje hadden. Aan vluchten dacht toen nog echter geen enkele hunner, zelfs Dokter Peeters niet. Waarom zouden ze 't doen? Ze hadden zich

niets te verwijten immers, ze hadden niet voor zichzelf maar voor hun volk gewerkt en konden dus gerust het verder verloop der dingen afwachten. Doch toen de Dokter van de allerlaatste zitting van den Raad van Vlaanderen, die onder het zingen van den Vlaamschen Leeuw was uiteengegaan, thuis kwam, bracht hij nieuws mee dat hen bezorgd aan het twijfelen bracht. Hij zelf in de eerste plaats was van gedacht veranderd.

„Luistert eens, beste vrienden," sprak hij toen ze 's avonds bij hem te gare zaten, „ik voel mij in geweten toch verplicht u te waarschuwen. Ge weet, Gent is op dezen oogenblik door de Duitschers ontruimd. En daar zijn dingen gebeurd die mij geweldig hebben doen nadenken of het wel goed is hier te blijven. Een bende uitschot, dronken gemaakt en betaald door de franskiljonsche katoenbarons, is in de huizen der activisten gedrongen, hebben er alles geplunderd en in brand gestoken. En enkele activisten die gebleven waren, zijn slechts met de grootste moeite uit hun handen ontsnapt. En wat niet te gelooven is, de politie liet maar betijen. 't Blijkt dus dat wij hier vogelvrij verklaard zijn. Ik ga hun het genoegen niet gunnen, mij zoomaar stomweg door wat krapuul te laten vermoorden. Want de Smets acht ik in staat hetzelfde te monteeren. Geld kan alles. En vrienden, spreek nu niet van lafheid of vrees. Wij hebben ook plichten tegenover ons zelf en onze familie. Voor mij staat het vast, ik wijk uit naar Holland. 't Heeft strijd gekost alvorens ik er toe besluiten

kon. Maar 't zou al te onverantwoordelijk zijn, zich zoo uit den weg te laten ruimen."

De vrienden luisterden gespannen toe, stom van verbazing en 't duurde een heelen tijd eer ze wat bekomen waren en aan 't vragen gingen over 't geen ze hoorden.

De twee ingenieurs en ook de onderwijzers geraakten diep onder den indruk van het vertelde. Of ze uitwijken zouden, neen, dat geloofden ze niet. Maar ze vroegen zich toch af of het niet voorzichtig zijn zou in dat geval de stad te verlaten en naar hun oudershuis terug te keeren. En voor alle verzekering, als het waarlijk heelemaal mis zou loopen, zouden ze toch bij Dr. Finck om een reispas gaan.

Alleen Jan en Govaerts, hoe twijfelachtig alles ook werd, bleven bij 't eenmaal genomen besluit.

„Ik dank u wel voor de waarschuwing, Doktoor!" zei Jan. „Un homme averti en vaut deux. Ik geloof dat we dus goed doen maatregelen te treffen opdat dergelijke vuiligheid zich hier niet zou herhalen. Wij hebben toch ook onze menschen!"

„En al stonden wij nu moedermensch alleen, dan nog moeten wij dat zien te keeren," zei Govaerts. „Ik heb al mijn plan. Morgen ga ik tot bij den burgemeester. Een paar hooge woorden, een vuistslag op tafel dat zijn heel huis ervan dendert, en 't zal me benieuwen of hij Smets zijn gangen zou durven laten gaan."

„Als ge 't militär daarbij maar niet over 't hoofd ziet, mijn beste Govaerts. En dat zoo'n krapuul

gemakkelijk kan geïmporteerd worden! Ik blijf hier niet!"

En hij verborg het niet, de dokter, open en vrij deed hij het.

's Anderendaags 's ochtends verschenen er twee verhuiswagens voor zijn deur en terwijl alles werd ingepakt, reed hij op zijn fiets een laatste maal zijn zieken, vrienden en kennissen af om afscheid te nemen tot rustigere tijden.

Hij reed tot bij Govaerts, die kalm in zijn tuin aan 't werk was en hem lachend het relaas deed van 't bezoek bij den burgemeester — de labbekak was bijna achterover geslagen van schrik en had er een eed op gedaan dat zijn police heuren plicht zou doen! —, hij zei goeien dag aan de moeder en aan Anneke die van gepaktheid begonnen te schreien. Hij reed tot bij Michiels, tot bij Servaes, ging nog even afscheid nemen bij Dr. Finck en kwam iets vóór den noen binnen bij de Storme's. Niet alleen Jan wou hij de hand drukken, maar ook die van Goedele, voor heur trouwe, goede hulp aan Moeder- en Kinderzorg, en niet het minst aan Vader Storme zelf, die zoo onbevangen en onbevooroordeeld zijn dochter, voor dat nochtans verdacht gemaakt liefdewerk vrij haar gang had laten gaan.

Pauwel en Goedele verschoten geen klein beetje, als hij hun zijn besluit meedeelde naar Holland uit te wijken. Hij moest het tweemaal herhalen vooraleer ze hem verstonden.

„Maar waarom toch?" vroegen ze verbaasd. „Gij

hebt toch niets misdaan, Mijnheer Doktoor? Alleen niets dan goed en voor politiek achtervolgen ze toch geen menschen? Overdrijft ge nu niet?"

En al liet de dokter zich steeds heel voorzichtig en vaag uit, — hij wees op zijn verantwoordelijkheid tegenover vrouw en kinderen, drukte erop dat hij lid van den Raad van Vlaanderen geweest was, wat met Jan b.v. niet het geval was — wat hij zei was meer dan genoeg om Pauwel en Goedele angstig te maken, 't en kon niet meer.

Terwijl Jan, die op dat alles niets had geantwoord, zijn vriend uit liet, keken Vader en dochter elkaar met schrik in de oogen aan. Wat beteekende dat toch? Zat daar iets achter, wat de dokter verzweeg? Stel u eens voor dat het ras waarover Luc het altijd had, hier heer en meester kwam spelen en Jan in 't gevang stopte! God-in-den-hemel, Jan in 't gevang! 't Was om te vergaan van ontzetting en schaamte! Neen, dan was het beter dat hij ook uitweek naar Holland! Misschien wist Emil wel beter wat er te doen stond, of ook Mijnheer Bergmans?

Pas was Jan boven op zijn atelier, waar hij nu weer voortwerkte aan zijn 7 Werken van Barmhartigheid, of ze waren beiden weg. Goedele naar Emil en Pauwel naar zijn vriend om te hooren wat zij ervan dachten.

Mijnheer Bergmans haalde eens zijn schouders op voor Pauwel's angst.

„Toe, toe, Pawel!" zei hij. „'k Zou willen weten op grond van wat? Ze steken een mensch toch

maar zoo niet achter slot en grendel! Maak u niet ongerust."

Doch Emil, van als hij Goedele's vraag gehoord had, trok een bedenkelijk gezicht.

„Wacht Goeleke, 't best is dat ik mee ga," sprak hij nadat hij even had nagedacht. Hij zei onderweg echter geen woord over 't geval en eerst boven bij Pauwel, die na het geruststellend woord van zijn vriend Bergmans weer kalm zijn pijp zat te rooken, deed Emil met gedempte stem zijn meening uiteen. Hij had hooren vertellen van uitspattingen te Gent die blijkbaar de oorzaak waren van Dokter Peeters plots vertrek. Smets vertelde ervan in kleuren en geuren aan al wie 't hooren wilde. Maar of het hier zoo zou toegaan, was sterk te betwijfelen. Zelfs in Brussel of Antwerpen was zoo iets niet in te denken immers. Een andere kwestie was of men de activisten zoo maar vrij zou laten rondloopen. Hij, Emil, betwijfelde het sterk. Hij begreep Vader Storme zijn angst en ook die van Goeleke, en 't ware misschien beter dat Jan ook maar uitweek in plaats van dit risico te loopen. De eerste maanden zou 't hier nog staat van beleg zijn, en de militairen dus baas. Maar eens dat voorbij en alles weer min of meer normaal zou 't gevaar veel verminderen en zou hij kunnen terug keeren.

Pauwel volgde met zichtbare opwinding dien heelen gedachtengang, verzonk nadien even in gepeinzen en zei toen met bevende stem aan Goedele, Jan te roepen.

Hij kwam in zijn witten, klei-bemorsten werkkiel,

met zijn wit mutske op de kuif, en hij keek verstomd als hij die drie ontstelde gezichten op zich gericht voelde. 't Leek wel of Goedele zoo in huilen ging losbarsten.

„Wat is er hier?" vroeg hij.

Vader nam het woord.

„Luister eens Jehannes, we moeten met elkaar spreken jongen," begon hij moeilijk. „Ge weet het, Dokter Peeters vertrekt naar Holland. 'k Vind het schoon van u dat ge aan geen vluchten denkt, danig schoon. Maar ge vergeet toch dat er gevaar dreigt. 'k Weet het wel, ge zult het trotseeren, gevangenis en nog meer misschien. Maar ge moet nu ook eens aan mij denken. 'k Heb u laten gaan al was ik met uw actie niet t' akkoord. Doch... Jehannes...," Pauwel zijn stem kropte, tranen kwamen in zijn oogen en hij hijgde bevend, „...u in de gevangenis zien, jongen..., zie... dat overleef ik niet... da's mijn dood... En nu wil ik u vragen, jongen... ga met Dokter Peeters mee... wijk ook uit... omwille van mij!"

Jan hoorde met klimmende verbazing zijn vader aan. Hij werd eerst wit, en dan plots zoo rood als vuur. Zijn neusvleugels beefden en hij beet op zijn onderlip. Zijn zenuwachtige handen draaiden en trokken aan een boetseerstok tot hij plots brak.

„Maar, Vader... Wie zegt dat van die gevangenis?" vroeg hij ineens.

„Ik, Jan," antwoordde Emil.

„Weet gij dat dan zoo zeker? '

„Negen kansen op tien. Meer nog: negenennegentig op honderd zal 't zoo zijn."
„En waarom?"
„Uit wraak, Jan. Uit haat."
Even liet Jan de oogen zinken, haalde eens diep asem. En zijn gezicht dat pijnlijk vertrokken stond, sprak van den strijd dien hij tegen zich zelf voerde.
„Jan, in Godsnaam!" smeekte Goedele. „Doe het. Denk nu ook eens aan ons!"
Plots werd zijn gezicht weer kalm en hij hief langzaam de oogen op naar zijn vader.
„Ik zou het anders zoo gaarne gedragen hebben, Vader!" zei hij en er beefde een oneindige weemoed in zijn stem. „Zoo gaarne! Tot het uiterste. Maar omwille van u... in Godsnaam dan maar!"
Tranen sprongen in zijn oogen. Hij ging op den ouden man toe, die: „Goed zoo, Jehannes," fluisterde en lei ontroerd de hand in zijn hand.
„En op ééne voorwaarde dan, Vader," ging hij verder. „Dat gij aan mijn vrienden zegt er om gevraagd te hebben. Ik wil niet dat ze zouden peinzen dat het uit lafheid is..."
„Dat zal ik doen, Jehannes..." beloofde de oude.
„En ook ik neem dat op mij," voegde Emil er met kracht aan toe. „Ik ook heb er op aangestuurd. Wees gerust, Jan."
„Vooruit dan!" zei hij met een kort, beslist gebaar. „Nu eerst naar Govaerts... God! wat zal die zeggen, en Anneke!... Vader, Vader! gij vraagt veel, veel meer dan ge beseffen kunt!"
„Geloof me, Jehannes... 't Zou mijn dood geweest

zijn anders!" antwoordde Pauwel met diepe, natte stem.

„Daarbij 't is voor niet lang, Jan," zei Emil.

„Hoe, voor niet lang?"

„Direct, als de eerste furie wat geluwd zal zijn, maken wij er zaak van, dat ge terug komt."

„Maar dat wil ik niet! Aan de franskiljons wat gaan vragen? Nooit!"

„Franskiljons hebben daar niets mee te maken. Wij werken daar voor!"

„Toe, Emil!" Hij trok bitter en ongeloovig zijn rechter schouder op.

„Daar geef ik u mijn woord op. Gij komt terug. Uw plaats is hier. Niet in Holland," antwoordde de andere met klem.

„Als dat kon! Als dat kon!" viel Goedele hem verheugd in de rede en ook Pauwel keek hem vol verwachting aan.

„Weest maar gerust! Dat komt!" stelde Emil hen gerust.

„Kom, Goeleke!" zei Jan. „Maak intusschen mijn koffer klaar. Na Dokter Peeters, zal ik nu overal afscheid gaan nemen. In 't Kasteeltje, bij Nonkel Jan, bij Mijnheer Bergmans en Pastoor Robijns. Wat zullen de vrienden staan zien!... 'k Zal zorgen dat mijn koffer met den wagen van Dr. Peeters mee kan. De meubelen worden naar Mevrouw heur ouders gedaan, te Moll. Zij zal daar voorloopig blijven met de kinderen. Morgen zou de Dokter dan verder trekken. Hij zal niet alleen zijn nu!... Vader! Vader! als 't niet voor u was!" voegde hij er plots

hartstochtelijk aan toe en schudde met kracht zijn hoofd. Zwijgzaam drukte hij Emil de hand, haastte zich naar boven om zich wat te kleeden en reed op zijn fiets uit.

Goedele pakte de koffer in, die Jef op zijn karreke met „Volksopbeuring" er nog op, bij Dr. Peeters bracht en intusschen joeg Jan van den eene naar den andere. Dr. Finck bij wien hij om zijn reispas kwam keek verwonderd op. Oogenblikkelijk maakte hij 't klaar en 't was met een van tranen gesmoorde stem dat ze elkaar, ook voor hun volk, een betere toekomst wenschten. 't Zwaarst van al woog hem het laatste afscheid, dat bij Govaerts. Hij die er gisteren nog een eed had op gedaan, alles te zullen trotseeren voor Vlaanderen, stond hier thans zoo klein en als gebroken. Govaerts begreep het echter, ook de moeder en niet het minst Anneke die dapper haar verdriet verbeet. Al pimpelden haar oogen zenuwachtig, al moest ze telkens en telkens diep asem halen, toch lachte ze helder op met de grappen van haar vader over het prison waarin ze hem nu steken gingen. En toen ze Jan, leunend in zijn arm, langzaam uitgeleide deed door het schemerige laantje, en hem, onder den lindeboom bij 't hekken, bij den laatsten kus plots in snikken zag losbreken, kwamen er, en dan nog in een lach, amper een paar traantjes los en was zij het die hem troosten moest.

„Toe Jan!" fluisterde ze hem toe terwijl ze met haar zakdoekje zijn oogen droogde. „Zoo erg is 't immers niet. 't Is niet voor eeuwig. 'k Heb zoo'n

gevoel dat het van korten duur zal zijn. Daarbij wij winnen het immers. Ge moet er Vader over hooren!" „G' hebt gelijk, mijn Anneke!" zei hij en schudde zijn hoofd. Nog een kus, nog eens haar handen gedrukt en lenig plots en vol moed, al wuivend met zijn slap-vilten hoed liep hij naast zijn fiets de vesten over en zakte aan den overkant weg. En 't was maar goed dat hij niet zag hoe Anneke zich toen als gebroken tegen den lindestam liet vallen en met haar schortje vóór 't gezicht luid aan 't snikken ging...

Thuis nog een laatste maal met allen aan tafel, een nijpende handdruk aan Nonkel Jan, Mijnheer Bergmans, Emil en Pastoor Robijns, die ondanks 't genomen afscheid toch nog eens kwamen binnengeloopen, Vader, Goeleke en voor dezen keer ook Marie omhelsd, en achter den witten waaier van zijn carbid-lantaarn fietste hij door den Novemberavond, over de Markt en dan langs den Ram, die vóór veertien dagen nog zoemde lijk een bijenkorf van 't Volksopbeuring-bedrijf, de Sinte Pietersstraat in en den stillen buiten op naar 't Oosten toe. „Vlaanderen! Vlaanderen!!" snikte hij al omkijkend naar de weg-donkerende stad, en om de ontroering, die zijn keel toeneep, te luchten, begon hij zacht te zingen van:

Er is maar een land, dat mijn land kan zijn!

En dat, terwijl op denzelfden oogenblik, ginder in 't Gevangenkamp van Göttingen, zijn broer vol ijver zijn pakken aan 't maken was om terug te keeren naar het vaderhuis...

VIJF EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK

23 Maart 1919.

Dierbare Zoon,

Ik kan u niet beschrijven wat voor een plezier het ons doet eindelijk een weg gevonden te hebben om regelmatig onze brieven te kunnen wisselen. Deze uwe laatste, in de enveloppe van die antikwiteitenzaak uit Haarlem, is goed bij Mijnheer Bergmans toegekomen. Hij bracht hem ons direct en Goedele heeft dadelijk den brief die erbij gevoegd was, naar Anneke Govaerts gedragen. Blij dat ze er mee was, zei ons Goeleke, niet om te gelooven! Stuur ze nu maar altijd langs dezen weg en wij zullen u de onzen dus zenden, naar uwen vriend den kunstschilder, te Noordwijk aan Zee. En voorzichtigheidshalve zullen wij ze niet hier in de post steken, maar Luc zal ze meenemen en het in Brussel of Antwerpen doen. 't Zou ons sterk benieuwen als de sureté hier achter moest komen.

Het deed ons allen groot genoegen te lezen dat gij het thans wel stelt, dat uwe valling over is en gij na al dat zwerven van pension naar pension, in Noordwijkerhout in de duinen dat houten huizeken met die schuur gevonden hebt, die gij als atelier hebt kunnen inrichten. Op een groote kaart van Holland, die Mijnheer Bergmans uit de vlucht van 't jaar 14 meebracht, keken wij na waar dat allemaal ligt en zagen dat het niet ver vaneen is, gij daar, Dokter Peeters in Sassenheim en uw vriend in Noordwijk.

God-zij-dank, beste zoon, is het vastenavond-spel

dat sinds November hier aan de gang was, nu stilaan gedaan geraakt. Van meet af aan stak het ons al tegen, de grootste vlaggen te zien waaien aan de gevels van hen die den heelen oorlog door het meest voor de Duitschers hebben gewerkt en hun zakken gevuld. Niet alleen aan hun deuren, maar aan ieder venster, in hun uitstalramen, boven hun deuren wemelde het van tricolore vlagjes en strikjes en portretten van den Koning en de Koningin. 't Volk heeft er dadelijk iets op gevonden. ,,Dien heeft vast en zeker iets te verbergen," zeggen ze als ze iemand met vlagjes of vaderlandsche liederen aan patriotisme zien doen. En nog triestiger was het, als ge dan wist dat het precies diezelfde waren die bij den intocht van ons leger, het cijfer door de politie met krijt op hun deur geschreven en aangevende hoeveel man ze moesten inkwartieren (precies zooals onder de bezetting) zag gaan uitvagen om in de plaats van de 4 of de 6 een 1 of een 2 te schrijven. In een van mijn vorige brieven, die blijkbaar ,,verloren" is geraakt, had ik u dit alles uitvoerig, van naaldeke tot draadje verteld. Neem het mij niet kwalijk, maar ik begin er nu niet meer aan. Hoe meer ik dat alles van op een afstand bezie, hoe triestiger en walgelijker ik het vind.

Trouwens, wij hebben thans geen tijd om ons daarmee in te laten. Werk is er overhoop en wij missen u danig, Jehannes. Luc helpt flink mee, en na lang prengelen van zijnen kant, heb ik er nu maar in toe gestemd een zaag- en ook een schaafmachine aan te koopen. Zeker, 't spaart veel tijd

en werk uit, maar ach, ik kan hem maar niet het verschil laten voelen en zien, tusschen een plank geschaafd met de hand en eene geschaafd met het ronkende, snorrende machien. En ge zult nu nog wel verwonderder opkijken als ik u beken dat we thans ook moderne meubelen maken. Luc krijgt regelmatig boeken en tijdschriften uit Duitschland, Holland en Engeland aan, om zich op de hoogte te stellen, hij teekent en ontwerpt alle soorten moderne dingen, gaat er mee op reis en brengt bestellingen aan, zooveel dat we zes meubelmakers bij hebben moeten nemen en ons werkhuis te klein aan 't worden is. Ja, en zoo is ons oud huis ,,Sinte Quintinus'' mee in den stroom geraakt. Gelukkig voor mij, hebben we ook nog kerkwerk, een paar altaars, een paar biechtstoelen in commande, iets waaraan ik me geven kan zooals ik dat gewoon was. Want was er alleen dat moderne, Jongen-lief, 'k geloof dat ik de zaak maar overliet aan Luc en aan u, om mijn laatste dagen in stilte op het Begijnhof gaan te slijten.

Met Smets is hier in de stad al heel wat te doen geweest, en 't is nog niet gedaan. Stel u voor dat dit heerschap al met een keer een dagelijkschen klant geworden was van den Katholieken Kring op de Groote Markt. Al ging hij vroeger 's Zondags naar het half-twaalfmiske, hij stond toch bekend als een uitgesproken liberaal. Hij liet in den kring het geld rollen en trakteerde er iedereen, verzocht katholieke gemeenteraadsleden op diners en soupers ten zijnent en er werd gefluisterd dat hij op looze

voeten afkwam om in 't partijbestuur opgenomen te worden. Mijnheer Bergmans was gewoon woedend toen hij dat hoorde en menigen keer heeft hij het hier met Emil aan den stok gehad, omdat ze dat alles zoo maar lieten gebeuren. Ge zult het zien, zei hij, ze brengen dien kerel nog op de lijst voor gemeente- of provincieraad, en wie weet zelfs niet voor de kamers. Emil is ten slotte aan 't werk gegaan — tusschen haakjes gezegd, het Davidsfonds, dat zijn leden-aantal, op deze enkele maanden zag verdubbelen en hier thans zoowat het werk van uw Volksontwikkeling voortzet, waardoor het is gegroeid tot een werkelijke macht, — en Kozijn Gevers heeft Smets nu de vorige week vlakaf gezegd dat ze op zijn aanwezigheid in den Kring absoluut niet gesteld zijn en hij verstandig zou doen er weg te blijven. Nu zit hij weer in de Fraternité, bij zijn spitsbroeders, en of ze hem daar zullen willen valt te bezien. Emil zegt dat hij daar op zijn plaats is.

Met onzen vriend Govaerts zijn zaak schiet het maar niets op. Ze hebben en houden hem vast in 't gevang. Emil doet het onmogelijke om hem los te krijgen, en al hebben ze niets om hem ten laste te leggen, 't lukt hem maar niet. De onderzoeksrechter zou hem gaarne vrij laten, alles wat tot nu toe tegen hem werd ingebracht houdt geen steek. Doch telkens duikt er dan weer wat ander gestook op en telkens wordt zijn voorarrest weer verlengd. Thuis in 't Kasteeltje weren ze zich dapper. Anneke helpt moedig mee en de tweeling is van school gebleven om Melse den knecht in den hof te kunnen

helpen, zoolang Vader er niet terug is. Govaerts zelf houdt zich natuurlijk taai en er moet zich daar in 't kabinet van den onderzoeksrechter al menig koddig tooneeltje hebben afgespeeld.
Zoudt ge willen gelooven dat Nonkel Jan het spijtig vindt dat de oorlog gedaan is? Hij had voor hem gerust voort kunnen duren ten minste als er aan 't front niemand gedood werd. De zielen slapen weer in, zegt hij. Zijn Sinte-Cecilia slabakt, hij heeft nog slechts een 150 leden en denkt met spijt op 't gezicht en al zuchtend terug aan vorig jaar, toen hij er 300 onder zijn dirigeerstokje had. Aan Luc is het dat hij thans zijn hart lucht over den schoonen tijd, dien de kunst hier beleefd heeft! Buiten zijn werk is Luc thans volop bezig met hier een afdeeling van de Frontpartij te stichten. Schier al de oud-strijders hebben er zich reeds bij aangesloten en ook de leden van uw vroegeren Volksbond. Waren ze in den Katholieken Kring zoo onnoozel geweest Smets in hun schoot op te nemen, 't ware de dood geweest van de partij, zegt Emil, en met massa's zouden ze overgeloopen zijn naar de Frontpartij. Hij komt thans ook tot het besluit dat uw activisme dieper heeft ingewerkt dan het oppervlakkig leek en dat de Katholieke partij nieuwe banen op moet, Vlaamsch en democratisch, wil ze op den duur niet doodbloeden. Ge weet het, beste Jehannes, ik heb me nooit met politiek bezig gehouden, maar ik hoor Emil dat allemaal zeggen als wij hier 's avonds samen zitten en hij met Luc nu, in plaats van met u, discuteert. 't Gaat er soms

zoo hard toe tusschen die twee, dat wij, Mijnheer Bergmans en Nonkel Jan en Pastoor Robijns, er moeten tusschen komen, wat voor ons Goeleke niet plezierig is. Onder ons gezegd, ik geloof dat zij het is, die Emil drijft, naar een radicaler houding en Mijnheer Bergmans zegt dat het hem niet zou verwonderen als hij heelemaal in de politiek terecht kwam. In alle geval als er tegenover Smets in den Kring zoo werd opgetreden, is dat grootendeels zijn werk geweest, zegt Pastoor Robijns. Emil zelf, ge kent hem ook, laat er echter nooit een woord over los. Hij en ook Goeleke hopen van harte dat ge weldra terug moogt zijn, om hun bruiloft te kunnen vieren. Wij hebben het niet gedaan, omdat Luc weg was, en nu moet eerst Jan uit zijn ballingschap terug zijn, zeggen ze.

Wat Emil beweert over 't activisme kan ik goed aannemen. Ge kunt niet gelooven hoe er onder 't volk nog gesproken wordt over ulieden, over 't werk der hofkes — weet ge dat het nog bestaat? — over Volksopbeuring, Volksontwikkeling, Soldatentroost, Moeder- en Kinderzorg en Kolenverdeeling. We mogen op straat niet komen, of er zijn er die ons tegen houden en vragen naar nieuws over u, over Dokter Peeters en de andere vrienden. En geen marktdag gaat er voorbij of 't een of ander boerke of boerin komt expres den winkel in om iets te hooren over ulieden. Geloof me, dat troost ons danig, beminde zoon.

En hoe stelt Dokter Peeters het? Is Mevrouw thans ook over met de kinderen? En hoort ge nog

iets van Mijnheer Michiels en Mijnheer Servaes? Wij hebben ons voorgenomen, Mijnheer Bergmans, Nonkel Jan en ook Emil er bij, eens over te komen naar uw hutteke bij de zee. Onze Goedele zegt dat ook Anneke mee moet. Zorg dus tegen dan voor stroo in uw schuur om ons tusschen uw beelden en uwen klei, een beetje fatsoenlijke slaping te kunnen geven.

En als ge wat noodig hebt, Jehannes, schrijft het vrij. Wij zorgen ervoor dat het dadelijk opgezonden wordt. Houd ook moed, zoo lang zal dat ballingschap niet duren. In alle geval ben ik danig tevreden dat ik u aangezet heb uit te wijken en dat gij mij dat genoegen hebt gedaan. Want u in de gevangenis te weten, waarlijk, 't zou mijn dood geweest zijn. De machthebbers (die te Brussel) gaan hier onbesuisd te werk, roepen en tieren, houden duizenden achter slot en grendel, maar 't is een teeken van zwakheid, zegt Emil. Wij winnen het, zegt hij, en dat in de allereerste plaats door de stommiteiten van de franskiljons.

't Zal wel niet noodig zijn u te zeggen dat Mijnheer Bergmans, Nonkel Jan, Emil, Mijnheer Robijns en niet het minst onze Marie (na al wat ze gezien heeft is ze ook activist geworden, zegt ze!) u hartelijk laten groeten. Ook van Jef, van Suske en Balde en al de anderen hebt ge een welgemeenden goeden dag. Ge moogt u gereed houden aan de ontvangst van veel brieven. Het brievenkastje van uw vriend is toch groot genoeg? En gij zelf zult goed doen een riem papier, een vat inkt en

een gros pennen in te slaan om dat alles kunnen te beantwoorden!

Houd u goed, Jehannes, werk en houd ook trouw uw christelijke plichten.

En in afwachting van wat meer nieuws over uw nieuwe verblijfplaats en over uw werk, omhelzen u zeer hartelijk

Uw liefhebbende vader,
P. Storme,
uw zuster en uw broeder.

Já-an!

Vliegt de Blauwvoet?
Storm op zee!
Vlaanderen??
Den Vlaming!!

Luc.

ZES EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK

A
V V K Noordwijkerhout 26 Maart 1919.
V

Beste Vader,
Beste Goeleke,
Beste Luc!

Het is dus gelukt! Mijn brief kwam terecht en ook Anneke kreeg den hare! Wel bedankt, Goeleke! Wij zullen ons nu aan dit trucje houden en laat ons hopen dat ze er niet achter komen, de honden van hun sureté! Ik was intusschen, voor alle verzekering, ook al aan enveloppen geraakt van een Amsterdamschen muziekhandel om het via Nonkel Jan te probeeren.
Maar toe, 't is in orde en de brug is dus weer geslagen, waarover wij elkaar bezoeken kunnen.
't Doet me buitengewoon genoegen dat alles thuis zoo goed gaat. En wat gij vertelt, Vader, van dat „Vastenavondspel" en van Smets en de politiek, zou mij doen lachen (neen, voor zoo dom, voor zoo onnoozel had ik ze toch niet gehouden) als mijn gedachten niet gingen naar onzen vriend Govaerts en ook naar Michiels en Servaes die te Hasselt worden vastgehouden. Dit laatste hoorde ik toevallig van een Limburgsch activist die te Sittard verblijft. Ik hoop van harte dat Emil er in mag slagen Govaerts vrij te krijgen, opdat ten minste de toekomst niet gebroken worde van zijn twee jongens, die eens mijn broeders zullen zijn. Dat onze actie op dien korten tijd zoo diep wortel

had geschoten lijk gij het mij vertelt, neen, dat had ik niet durven verwachten. En dat nog wel onder het thans heerschende terreur! Gelukkig dat onze vlag nu weer omhoog gestoken wordt door de Frontpartij onder de leuze: Zelfbestuur. Onze strijd is dus toch niet voorniet geweest!

Ik ben danig blij hier dit huizeken gevonden te hebben. Mijn vriend de kunstschilder uit Noordwijk — een oud medeleerling op de Academie te Antwerpen, dien ik toevallig in Den Haag ontmoette op een tentoonstelling en aan wien ik mijn nood kloeg niet te kunnen werken bij gebrek aan ruimte, — was het die er mijn aandacht op vestigde. 't Heeft mij wat hout en eenige dagen timmeren gekost. Een bed, een vouwstoel, een tafel, een kastje, wat stoelen en een stoveken waren rap gevonden en nu zit ik hier goed. Mijn eten — verschiet er niet van, ik ben vegetariër geworden! — maak ik zelf gereed, en in de schuur, waarin ik een glazen dak heb gestoken, heb ik plaats genoeg om te werken. Ik ben terug bezig aan mijn 7 Werken van Barmhartigheid en heb thans ook een paar borstbeelden in bestelling gekregen voor kasteelheeren hier uit de buurt, die hier, op wandel zijnde in de duinen, voor mijn open schuurdeur verschenen en met wie ik kennis maakte. Zoodat ik mij geldelijk nog wel behelpen kan, Vader.

Soms is het mij als Vlaming hier wel wat eenzaam. Een klein, Hollandsch dorpke zoo dood als een kerkhof, waar nooit wat gebeurt of nooit wat te hooren is. Maar gelukkig is het hoop en al slechts een kwar-

tierke fietsen tot bij mijn vriend, en naar Sassenheim, bij Dokter Peeters, is 't misschien nog iets dichter. Ja, Mevrouw en de kinderen zijn thans ook hier. Ze hebben daar een klein huisje gehuurd, wat van hun meubels laten overkomen, en de Dokter volgt de lessen aan de universiteit te Leiden om een Hollandsch diploma van arts te behalen en hier te kunnen pratikeeren. De dokter deelt absoluut Emil zijn gedachten niet dat het gauw zal gedaan zijn. Tenminste voor wat betreft de leden van den Raad van Vlaanderen, de journalisten en de professoren der Gentsche Universiteit. Let er op, zegt hij, ze brengen ons vóór hun rechtbank, veroordeelen ons bij verstek en wrijven in hun handen omdat ze ons kwijt zijn. En in hun kortzichtigheid vergeten ze natuurlijk wat een geweldige macht een paar honderd bannelingen kunnen worden, zegt hij. Denk maar aan Rusland! Hij meent dat ze ons niet eer terug zullen laten, of ze zullen de vuist van het volk, tot tegen hun neus moeten voelen. En niet alleen voor dit, maar voor elk stukje Vlaamsch rechtsherstel zal het zoo moeten gaan. Waarbij het dan niet uitgesloten is dat de vuist wel een keer met zoo'n kracht kan omhoog schieten, dat hun neus en hun heele gezicht er zoo plat door geslagen wordt, dat ze er ineens en voorgoed van achterover tuimelen.

Als we samen zijn — en we zijn het veel, Vader, elken zondagachternoen zoowat, als 't weer een beetje mee wil, komt de heele familie naar hier gewandeld en dan maakt Mevrouw de koffie ge-

reed! — spreken wij natuurlijk over Vlaanderen, over 't nieuws dat de bladen brachten, en dan over het leven bij ons, dat danig verschilt van het leven hier.

Die eerste weken in Den Haag, toen ik bijna met niemand anders omging dan met uitgeweken Vlamingen, merkte ik daar niet veel van. Maar toen ik aan 't zwerven viel en nu hier, merk ik goed het verschil tusschen onzen Vlaamschen aard en deze van de menschen rond mij. Ook Dokter Peeters en nog vele anderen onzer bannelingen met wie ik het erover had, zien dit duidelijk in.

Wij zouden daar niet over spreken — 's lands wijs, 's lands eer, zeggen ze hier en dat is goed aan te nemen, — als zekere uitgeweken activisten die in Den Haag en ook in Amsterdam bijeenzitten, zeer tot onze verbazing, plots aan 't verkondigen gaan, dat Vlaanderen en Holland moeten worden samengevoegd. Van felle voorvechters van den Staat Vlaanderen, al of niet verbonden met Wallonië, blijken ze nu totaal omgeslagen en roepen van de daken naar een politiek Groot-Nederland. Daarin ligt het eenige heil van het Vlaamsche volk, bazuinen zij uit. En ze gaan zelfs zoo ver te beweren, dat dit ook de redding van Holland brengen zal!

Dokter Peeters, die deze profeten van nabij kent, schudt mistroostig het hoofd om zooveel wanbegrip. Vlaanderen bezat tot nu toe zijn franskiljons, zegt hij, nu krijgt het ook zijn holland-

skiljons. En bezorgd vragen wij ons af, of Vlaanderen dan wel ooít op eigen beenen zal leeren staan, of het een noodlot is voor ons, telkens weer in 't eigen kamp elementen te zien verschijnen, die de kwaliteiten van hun volk verloochenen en het van de eigen banen willen lokken?

Hoe ze 't in hun hoofd kunnen halen zoo'n politiek voor te staan is ons een groot raadsel. Ze steunt op niets, houdt geen rekening met de werkelijkheid. Men moet hier in het land wonen om te voelen en te beseffen hoe breed de kloof is, die de twee volken van elkaar scheidt. Elke dag brengt ons nieuwe bewijzen daarvan aan.

En wat die politiek nog dwazer maakt, is het feit dat de Hollanders er in 't geheel niet mede gediend zijn. Ze willen van een Groot-Nederland niet hooren. Men kan de geschiedenis toch niet verkrachten, zeggen ze.

't Valt ons op hoe weinig de menschen hier in 't algemeen op de hoogte zijn van onzen Vlaamschen strijd. Het activisme en de noodzakelijkheid ervan begrijpen ze heelemaal niet. En 't is dan ook een zeldzaamheid iemand te ontmoeten, die van onze beweging wat meer afweet en er den ernst van beseft. Laatst trof ik toevallig in 't atelier van mijn vriend te Noordwijk zoo iemand aan. Pas had hij gehoord dat ik een uitgeweken activist was of we waren in een druk gesprek over Vlaanderen. Gespannen luisterde hij naar alles wat ik hem vertelde en het deed me waarlijk

goed eens een persoon te treffen die ons streven ten volle begreep. Hij vroeg me algauw hoe we ons de oplossing voorstelden. Ik sprak hem over de verschillende richtingen in ons Vlaamsche kamp. De passieven die in den eenheidsstaat België hun rechten hoopten te bekomen, de unionisten die de federatie Vlaanderen-Wallonië voorstaan en de Jong-Vlamingen, aanhangers van den zelfstandigen Staat Vlaanderen. Toen ik hem verklaarde bij deze laatste richting te hooren, gaf hij mij volkomen gelijk.

Waar Vlaanderen op gebied van zeden en gewoonten, van kunst, van maatschappelijk leven ontegenzeggelijk een eenheid vormde, streng onderscheiden van zijn buren, was het niets meer dan logisch die eenheid ook op politiek gebied door te voeren. 't Zou de bekroning zijn, oordeelde hij, van het toch reeds bestaande eigen Vlaamsche leven.

't Kwam ook te spreken over dat politieke Groot-Nederland, waarover hij in Amsterdam reeds wat vernomen had. Hij vond het een dwaasheid, haalde er eens zijn schouders voor op. Verbeeld-u, sprak hij, Antwerpen en Rotterdam in één staatsverband! Malligheid, een mislukt huwelijk van vóór de samenkomst, noemde hij het. En het getuigde daarbij van een volslagen kortzichtigheid twee volken met totaal verschillende levens- en wereldbeschouwingen — het calvinistische Holland en het katholieke Vlaanderen — met zijn totaal verschillende opvoedingssystemen in één huis-

houding te willen samenbrengen, oordeelde hij. Ieder in zijn eigen huis zonder dat de eene zich met de zaken van den andere moeide, nevens elkaar maar dikke vrienden en goede buren, dat was de oplossing. Die zucht tot éénmaking, tot groot-staterij, had al genoeg mizerie en oorlogen gebracht, afgezien dan nog van de geestelijke verarming daardoor veroorzaakt. Neen, daar mochten wij niet meer aan mee doen. Het zou gewoonweg de zelfstandigheid van Vlaanderen weer in gevaar brengen. We moesten wat meer naar Noorwegen en Zweden en Denemarken kijken, beweerde hij, dan naar het centraliseerende Frankrijk en Duitschland. Niet om macht en heerschappij mocht het te doen zijn, maar om de verhooging van de vrijheid, van het losmaken van den scheppingsdrang, van het menschelijk geluk! En nog lang hadden wij het samen over Vlaanderen!

Maar kom, laat me liever uitscheiden over politiek! Gij klaagt, Vader, over Luc en Emil, en nu ben ik er nog over bezig! Kwel er u niet mee. Misschien is het wat voor Luc om over na te peinzen. Laat ons nu liever denken aan Paschen, als ge allemaal over komt. En Anneke die meekomt! Duzend keeren dank, Goeleke! Ik kom u dan te Roozendaal afhalen natuurlijk, en 'k zorg ervoor dat ge goed onder dak komt. Dokter Peeters en Mevrouw verheugen zich bijna evenveel over die komst, als ik zelf. Vader, wat zullen we „fjosten!" De Leeuwen zullen galmen in de duinen!

Vele hartelijke, Vlaamsche groeten aan al de vrien-

den, aan 't goede volk in 't werkhuis en aan Marie,
en U, beste Vader en Goeleke en Luc, omhelst
uw liefhebbende zoon en broeder
Jehannes-Jan,
in 't huizeke „De Blauwvoet"
onder de 7 dennen langs het
duinpad achter de R. K. Kerk
te Noordwijkerhout.

Lú-uc!
't Is 't uur! 't Is 't uur! 't Is Vlaanderens uur!
Wat wij willen
is zelfbestuur!

ZEVEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK

Weken en weken op voorhand hadden de dagbladen volgestaan over het komend proces Borms. De fransche kranten in 't bezonder gingen giftig te keer tegen den activisten-hoofdman die in 't land gebleven was om het verzet te organiseeren en die nu in de eerste dagen van September zou terecht staan. Daardoor zou dat duivelsch activisme nu eens in zijn ware gedaante blak en bloot worden ten toon gesteld voor het heele land, en 't kleinste kind zou er zich van kunnen overtuigen dat het niets anders was dan een gemeene, met Duitsch geld gesmeerde machinatie om het land, geboeid aan handen en voeten, over te leveren aan den Pruis.

Overal, in herbergen, op de markt, in de treinen, werd er over niets anders meer gesproken bijkans en ook bij Pauwel kwam het vele keeren op het tapijt.

„Dat wil ik bijwonen!" zei Mijnheer Bergmans. „Al duurt het een heele week! Al dat geschrijf en geklets betrouw ik niet meer!"

En hij ging er naar toe, dag na dag.

Den eersten avond reeds keerde hij uit Brussel terug, in de war en geheel ontdaan.

„'t Is niet in orde wat ze daar doen," zei hij, „bijlange niet in orde. De voorzitter van 't Hof, dat is nu dezelfde man die tijdens den oorlog Borms deed aanhouden en die daarvoor door de Duitschers naar Duitschland werd verbannen. Dus iemand die partij is eigenlijk, wordt rechter. Dat heb ik nu nog nooit gehoord!"

Pauwel verstond hem niet goed, vroeg wat hij bedoelde. Wat Provo met veel gewicht deed verklaren:

„Wel Pawel, zoo precies hetzelfde als wanneer Smets hier b.v. als juge zou worden aangesteld van Govaerts. Ge ziet van hier wat dat wordt!"

„En dan die Akte van Beschuldiging!" ging Mijnheer Bergmans verder. „Nu laden ze 't heele activisme op dien man zijn schouders. Een mensch is toch niet verantwoordelijk voor de daden van anderen. Toch maar alleen voor de zijne! En daarbij een politieke gevangene dien ze met handboeien aan binnen brengen. 't Steekt tegen! Dat is niet in den haak!"

Den tweeden en den derden dag, toen het verhoor van Borms plaats greep en de getuigen ten laste optraden, steeg zijn ontdaanheid zoo, dat ze omsloeg in verontwaardiging.

„Wat een mensch daar beleeft!" riep hij uit. „Neen, dat is geen gerecht ni-meer! 't Geeft meer den indruk van een hoop hatelijke drijvers op stap met een ezel. Harro sur le baudet. Sla maar toe! Maar ze hebben, ongelukkiglijk voor hen, geen ezel onder handen, maar een man die kalm en waardig zijn volle verantwoordelijkheid aanvaardt en de rest afslaat; iemand die hoe langer ge er naar luistert hoe sympathieker wordt!"

Den vierden dag, toen hij de getuigen ter ontlasting had gehoord, Pater Callewaert, Cyriel Verschaeve, en de anderen, wat geweldigen indruk had gemaakt en dan daarop het dwaze

rekwisitorium dat zonder eenig onderscheid alles maar weer op Borms zijn kop legde, precies of er was niets weerlegd, keerde hij hoofdschuddend terug.

„Neen, zoo iets zal wel nergens bestaan!" verklaarde hij. „Nu worden de rollen zoowaar omgekeerd. Borms is nu de beschuldiger geworden en zij achter de groene tafel, de plichtigen. En niet ik alleen, maar iedereen ging er vandaag met dien indruk weg."

En den laatsten dag, na Borms zijn ter dood veroordeeling, toen hij droef te moede en geschokt tot in zijn binnenste, in den avond naar huis reed versterkte zich die meening tot een axioma.

„Niet hem, maar zich zelf hebben de franskiljons ter dood veroordeeld," was zijn besluit. „Zoo iets, neen dat mag niet blijven bestaan. 't Zou wraakroepend zijn!"

't Was laat toen hij bij Pauwel binnen kwam waar de vrienden vol spanning naar zijn komst zaten te wachten. En toen hij, bij zijn binnentreden het woord uitsprak: „de dood," stokte de adem in hun keel en keken ze verslagen elkander aan. Zelfs Emil werd wit en beet op zijn lip.

„Sanguis martyrum...!" zei Luc en hij stond recht, ging naar den piano en langzaam, con sordino, liet hij een „Vlaamschen Leeuw" door de kamer ruischen. „Voor Borms, voor Vlaanderen!" zei hij toen hij, geheel onder den indruk van 't gebeurde en van zijn eigen spel, terug zijn plaats nam aan tafel.

Algauw kwamen de vragen los. En in 't lang en in 't breed vertelde Mijnheer Bergmans van Borms

zijn schitterende zelfverdediging, van de pleitrede van Mr. van Dieren en die van Mr. Schiltz, van de stuntelige repliek van den advokaat-generaal die maar altijd met het activisme in zijn geheel kwam aandragen, en dan dat verschrikkelijke, dat diezelfde voorzitter — vergeet het niet, hij was partij! — de doodstraf uitsprak. Eén stem slechts, één enkele uit het publiek, riep „bravo", maar op Borms zijn roep: „Leve Vlaanderen! Vliegt de Blauwvoet!" antwoordde al de rest „Storm op zee!"

„En ik, ík hier! ik heb meegeroepen en ik heb mee den Vlaamschen Leeuw gezongen!" verklaarde hij, bevend van ontroering. „En 't heeft me goed gedaan dat ik dat doen kon!"

Even was er een stilte.

„Nog eens, niet hem, maar zich zelf hebben die heeren ter dood veroordeeld," ging hij daarop verder. „Met dat regiem moet opgeruimd worden!"

Pastoor Robijns die tot nu toe niet veel had gezegd, maar met halfgeloken oogen en saamgetrokken brauwen, stil had zitten napeinzen over dat alles, hief het gezicht omhoog naar Mijnheer Bergmans.

„Beste vriend," zei hij. „Wat bedoelt ge met *dat regiem*?"

„Het franskiljonsch regiem. Jan had gelijk. Wij worden in Vlaanderen geregeerd door vreemden."

„'t Is zoo, "ging de Pastoor verder. „Ik heb dat vroeger nooit zoo ingezien. Maar door al die discussies van tijdens den oorlog en door wat ge nu

ziet gebeuren, begin ik het ook te gelooven. Gerecht, leger, besturen, universiteiten, banken, 't is één macht, de franskiljonsche macht. En weet ge hoe ik die veroordeeling van Borms inzie? Als een zet, als een geweldige slag op tafel, om aan Vlaanderen en aan heel het land duidelijk te laten voelen: wij zijn de bazen, en past op dat ge kikt! en... daarmee de verkiezingen van November te beinvloeden!"

„Gij slaagt den nagel op den kop, Mijnheer Pastoor! riep Luc opgewonden uit. „Dat is het! 't Kan niet anders!"

Mijnheer Bergmans trok groote oogen en Provo die alreeds een gebaar deed van: toe! vroeg plots verbaasd:

„Het gerecht in dienst dus van kiesmanoeuvres?"

„Als ge die aaneengesloten franskiljonnenmacht aanvaardt, zou 't mij niet verwonderen," antwoordde Mijnheer Bergmans. „Ge doet mij een licht op gaan, Mijnheer Pastoor!"

„En," sprak de priester voorts, terwijl hij zich tot Emil richtte, „g' hebt een goed werk gedaan met Smets uit den Kring te houden. Ze willen de verkiezingen, achter het masker van hun zoogezegd patriotisme uitbuiten om hun macht staande te houden. Pas op, Emil!"

Emil keek den priester even gespannen aan en knikte. „G' hebt gelijk," zei hij. „'t Is zoo. Als ik mij niet vergis gaan we twee uitersten tegemoet: de zich niets ontziende, terroriseerende franskiljonsche kliek en zij-hier, zie!" en hij wees naar Luc. „Dat zal hard

tegen hard gaan, dat begrijpt ge. Dat beteekent revolutie met zijn nasleep van ontreddering."

Emil sprak langzaam, drukte op elk woord.

„Natuurlijk!" zei Luc. „Erop en erover, Mil! Een andere weg bestaat niet!"

„Jawel," zei Emil. „Eerst en vooral afrekenen met de conservatieven. En dat in de eerste plaats in onze eigen katholieke partij. 'k Zal u meer zeggen," en hij keek naar Goedele en Pauwel, „ze zijn mij Maandag komen vragen of ik op de katholieke lijst wou komen. Eerlijk, ik voel niets voor politiek. 't Is er zoo glibberig van 't vuil. En 'k heb neen gezegd."

„Da's láf, Mille!" riep Luc uit. „Da's jandomme, láf. Neen..."

„Laat me voortspreken, alstublieft," sprak de andere verder. „Mijnheer Gevers was er bij en die zei dat hij dien „neen" niet aanvaardde. Overmorgen zouden ze terug komen om nog eens te spreken."

„En wat gaat ge dan doen?" vroeg Luc.

„Zeggen da'k het aanneem. 'k Voel het. 't Is mijn plicht."

„Bravo!" riepen ze allemaal.

„Maar op voorwaarde," zei Emil, „dat er geen conservateurs op onze lijst komen. De laatste is tijdens den oorlog gestorven en er mogen geen nieuwe bij. Allen moeten ze Vlaamsch-katholieke democraten zijn! Wij mogen het land niet naar de revolutie laten drijven. Het wordt tijd dat er menschen komen die kalm en vastberaden Vlaanderen terug aan de Vlamingen geven. De leuzen moeten veran-

deren. Niet het in Vlaanderen Vlaamsch mag nog gelden. Maar 't moet worden: Vlaanderen aan den Vlaming. De vreemden en zij die zich van ons volk vervreemd hebben moeten uit onze besturen. En begrijpt mij goed, niet met ruiten in te gooien, met onrust te stoken en revolutie voor te bereiden. Maar rustig, stap voor stap, moeten wij er naar toe. 't Is mijn plicht er aan mee te doen. En liever bij den kop van 't leger dan bij 't gros. Die schandelijke veroordeeling van Borms, met al wat er achter zit, doet mij inzien dat het tijd wordt. Meer dan tijd!"
Geestdriftig sprong Provo recht.
„Mijn stem hebt ge, Emil!" riep hij uit. „Dat is de weg! En propaganda maken wij voor u!"
Mijnheer Bergmans, Pastoor Robijns en Pauwel wenschten hem hartelijk geluk met het genomen besluit, terwijl Goedele, verrast door al wat ze hoorde, met een blij gezicht en de hand vóór den mond, Emil ontroerd aankeek.
„En onze stem hebt ge ook!" verzekerden ze hem vol geestdrift.
Luc drukte hem de laatste de hand.
„Proficiat, Mille!" zei hij. „In alle geval beter dat als niets! Maar... mijne stem krijgt gij niet!"
„Ik hoop dat hij ze niet noodig zal hebben!" schampte Provo. „En..."
„Stil!" viel Emil hem in de rede. „Ieder zijn standpunt!" —

Den avond van dien 16en November van 't jaar '19 was 't feest in de stad.

In het lokaal der katholieken op de Markt, was 't een uitgelatenheid 't en kon niet meer. Er werd daar geschonken, gedronken en gezongen lijk nog nooit te voren. De partij triomfeerde: drie gekozenen in hun arrondissement! Emil was er bij!
Maar in 't Vlaamsch Huis aan den overkant, waar de Leeuwenvlag wapperde in den herfstwind, ging het nog geweldiger toe. De zuiver-Vlaamsche Frontpartij had in het Vlaamsche land meer dan 61.000 stemmen behaald en 5 kamerzetels veroverd. 't Bier vloeide er rijkelijk, de Leeuw klonk er klauwend, de Blauwvoet vloog en Luc bracht er Jan zijn kreet in zwang:

't Is 't uur! 't Is 't uur!
't Is Vlaanderens uur!
Wat willen wij?

waarop dan door allen te samen donderend geantwoord werd:

Zelfbestuur!

Ook de socialisten vierden hunnen eersten gekozene en trokken met brandende fakkels, al zingend de Internationale, door de stad.
Alleen in de Fraternité zaten de mijnheeren met lange, witte gezichten. De eenige liberaal van het arrondissement lag er uit. De laatste vertegenwoordiger van „le parti de la France"!
's Anderendaags was het feest bij Pauwel om ondereen de overwinning van Emil te vieren.
Jan had een telegram gezonden: „Hartelijke gelukwenschen! Leve Vlaanderen!" en toen Emil dat

las schoot er een krop in zijn keel. „Hij moet terug!" zei hij. „Hier is zijn plaats!"
En aan Goedele, die er zacht-snikkend bij stond, beloofde hij plechtig: „Dat is 't eerste waar ik voor zorg! En ook voor Govaerts! De verkiezingen zijn nu voorbij, ze zullen er nu wel geen belang meer bij hebben!"
't Ging er plezierig toe in de groote woonkamer en er waren er, die bijkans meer nog dan in de eigen overwinning, schik hadden in de klopping van den liberaal.
„Nog liever tien socialisten dan zoo'nen blauwen!" schampte Provo en allen gaven ze hem volmondig gelijk. Want instinctmatig voelden ze dat daar de vijand van Vlaanderen zat: de franskiljon.
Luc ook was in de wolken. Hij straalde.
„Feest gijlie maar uwen triomf!" zei hij lachend. „Ik feest den ónze, al gebeurt het aan dezelfde tafel en al ben ik alleen. Onze Vader betaalt het al!"
En zich tot Emil wendend, vroeg hij verder:
„A propos, Mille! wat zegt ge van 't Front? Dat is toch wat anders dan de voorspelling van uw bladen en uw leiders: als ze er ee-nen door krij-gen zal het veel zijn!"
„Gij hebt het goed gedaan!" gaf Emil toe. „Een beetje oppositie kan geen kwaad."
„Oppositie? Noemt gijlie dat oppositie: 61.000 intellectueelen? Maar zeg eens? Wat zijt gijlie Vlaamsche Katholieken dan? Wat denkt gij anders te kunnen doen?" vroeg Luc spottend.

„De koninklijke belofte doen uitvoeren: gelijkheid in rechte en in feite!"

„Gelooft gij nu warelijk dat ge dat verkrijgen gaat?"

„Dat spreekt toch van zelf! Daarvoor is het toch een koninklijke belofte!"

„En als 't er niet komt? Als het er nu toch eens niet komt? En ze u volgens loffelijke gewoonte wat aan den draai houden? Wat dan, Mille?"

„Wat dan, Luc?" Emil werd nijdig. Hij haalde diep asem en zijn oogen schoten vuur. „Dan zeg ik het onzen hoofdman na: op de barrikaden!"

Dat verraste Luc. Hij zweeg even. Doch dadelijk herpakte hij zich, trok half-spottend de schouders op.

„Eerst zien, zei de boer, en dan gelooven!" antwoordde hij. En hij pinkoogde eens ondeugend tegen Emil, stak zijn roomer naar hem uit: „Tot op de barrikaden dan misschiens!"

EINDE.

Oude-God — Antwerpen.

Juni—September 1931.

In het eerste jaar van onzen terugkeer naar Vlaanderen uit het twaalfjarige ballingschap.

BIJ EM. QUERIDO'S UITGEVERS-MIJ. N.V. VERSCHEEN VERDER:

A. DEN DOOLAARD

DE DRUIVENPLUKKERS

ROMAN

Ingenaaid . . f 3.50 — Gebonden . . f 4.50

OORDEEL DER PERS:

Met ,,De Druivenplukkers'' heeft Den Doolaard zich geopenbaard als een novellist, voor wien het ruimste perspectief voor de toekomst van zijn kunst: de wereld openligt. Hij zal als proza-schrijver, in wien men den dichterlijken geboortevloek, het vers-tusschen-de-regels niet meer herkent, voortaan tot de allerbelangrijksten der jongeren gerekend moeten worden. Men zal zelden den laatsten tijd een boek van een onzer jongeren gelezen hebben, waarin zoo weinig egocentrisch het leven gezien is als een zelfstandig gecreëerde, heftig bewogen veelheid van menschen, andere, vreemde en met een snellen omtrek waarachtig gemaakte menschen. En men mag, dunkt mij, op grond van deze Druivenplukkers, de grootste verwachtingen hebben van dit talent, dat, gevoed door deze verbeeldingskracht en opmerkingsgave, jong en nauwelijks debuteerend, reeds de kracht en het evenwicht gevonden heeft om zijn intenties zoo volledig te verwerkelijken.
Nieuwe Rotterdamsche Courant

Een levendig, fel bewogen, overal boeiend verhaal van meer of minder noodlottige ontmoetingen van allerlei verschillende mensen en typen tijdens de druivenpluk op een groot landgoed in Bourgondië. Doorwarmd van heftige mensenliefde en vervuld van de schoonheid der wisselende landschappen onder de verschietende belichtingen van alle weer. Een gedurfd en sterk boek, waardoor een drift stroomt en een klank verneembaar wordt, die de schoonste verwachtingen rechtvaardigt en waarvan men de zwakheden en oneffenheden gaarne over het hoofd ziet. Omdat, ik herhaal het, de vreugde, een schrijver ontmoet te hebben, aan het eind overheerst, en een schrijver al schrijvend zijn eigen zwakheden leert ontdekken en overwinnen.
A. M. de Jong in Het Volk

En nu komt ,,De Druivenplukkers'' verrassen als een menschenboek, waarin veel gezichten elkander herkennen, minder sportief gepraat wordt, iets meer weifeling in de gebaren gekomen is, en de menschen je soms zoolang aankijken dat je iets achter de flikkering hunner oogen meent te bespeuren. Het heeft mij oprecht verheugd, want als alle verwachtingen, welke ,,De Druivenplukkers'' wekt, worden verwezenlijkt, dan krijgen wij een auteur, zooals ons land er nog geen heeft gehad; een man die in deugdelijke, klare zinnen de geur van de bergweide van Ramuz en iets van de helaas reeds stukgevallen branie van de Montherland, en heel wat van de reiswellust van Seabrook. ,,De Druivenplukkers'' heeft een breede zwaai, het heeft een prachtig tempo — allegro con fuoco —, het is scherp en plastisch in zijn beelding en zuiver in zijn taal. Bijna geheel en al speelt het op Franschen bodem, tusschen landbouwers en vruchtenplukkers, en er zit een juiste atmosfeer en een treffende locale kleur in zonder een woordje Fransch of buitenlandsigheid. Naast de goede technische kwaliteiten van dit boek stel ik zijn goede psychologie en de dichterlijkheid van sommige gedeelten nog meer op prijs. Knap is het, ieder der bijpersonen evenals de hoofdpersonen zoo sterk een eigen karakter te laten behouden.
Albert Helman in De Groene Amsterdammer

ALOM IN DEN BOEKHANDEL VERKRIJGBAAR